

**CUMHURİYET DÖNEMİ LİSE SOSYOLOJİ DERS KİTAPLARINDA
İDEOLOJİK İÇERİK(MEHMET İZZET-NECMETTİN SADAK)**

KADİR SAIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

MAYIS, 2018

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren .....(....) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Kadir

Soyadı : SAİN

Bölümü : Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı

İmza :

Teslim Tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : Cumhuriyet Dönemi Lise Sosyoloji Ders Kitaplarında İdeolojik İçerik
(Mehmet İzzet-Necmettin Sadak)

İngilizce Adı : Ideological Content In High School Sociology Textbooks During The
Republic Period(Mehmet İzzet-Necmettin Sadak)

JÜRİ ONAY SAYFASI

Kadir SAİN tarafından hazırlanan “Cumhuriyet Dönemi Lise Sosyoloji Ders Kitaplarında İdeolojik İçerik(Mehmet İzzet-Necmettin Sadak)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği /oy çokluğu ile Gazi Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: (Doç. Dr. Beyhan ZABUN)

(Türkçe ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı, Gazi Üniversitesi)

Başkan: Prof. Dr. Hasan Haluk ERDEM

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ekrem Ziya Duman

Tez Savunma Tarihi: 29/05/2018

Bu tezin Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Selma YEL

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü .....

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazarın Adı Soyadı: Kadir SAİN

İmza:.....

TEŞEKKÜR

Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca her zaman büyük desteğini ve yardımını gördüğüm, eğitimimde ve yetişmemde emeği olan çok değerli hocam ve danışmanım Doç. Dr. Beyhan Zabun'a ve tüm eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen Aileme sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum.

**CUMHURİYET DÖNEMİ LİSE SOSYOLOJİ DERS KİTAPLARINDA
İDEOLOJİK İÇERİK(MEHMET İZZET-NECMETTİN SADAK)**

(Yüksek Lisans Tezi)

Kadir Sain

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Mayıs 2018

ÖZ

Fransız İhtilali(1789) sonrasında meydana gelen ulus-devletler, eğitimi, geleneksel öğretim faaliyetlerine ek olarak egemen güç ya da iktidarın ideolojisini yaymak ve toplumsal alanda meşruiyet kazandırmak için araç olarak kullanmışlardır. Bu durum, ulus-devletlerle beraber eğitim ve ideoloji etkileşimini büyük boyutlara ulaştırmıştır. Zira ulus devletler, istenilen ideolojiye uygun bireyler yetiştirmek için, eğitim kurumlarını ve eğitim kurumlarının en önemli materyallerinden biri olan ders kitaplarını, adeta bir ideoloji yayma aygıtı olarak kullanmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışında sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti de ulus devlet olarak kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin diğer ulus devletler gibi eğitimi, ideolojik bir endoktrinasyon aracı olarak kullanıp kullanmadığını belirlemek için, Cumhuriyetin ilk yıllarında, Mehmet İzzet tarafında yazılan "İçtimaiyat" kitabı ile Necmettin Sadak tarafından yazılan "Toplumbilim" kitabı içerik analizi yapılarak incelendi ve görüldü ki, Türkiye Cumhuriyeti de diğer ulus devletler gibi eğitimi, ideoloji yayma aygıtı olarak kullanmıştır.

Anahtar Kelimeler : Eğitim, İdeoloji, Ulus Devlet, Mehmet İzzet, Necmettin Sadak

Sayfa Adedi : 152

Danışman : Doç. Dr. Beyhan ZABUN

**IDEOLOGICAL CONTENT IN HIGH SCHOOL SOCIOLOGY
TEXTBOOKS DURING THE REPUBLIC PERIOD(MEHMET İZZET-
NECMETTİN SADAK)**

(M.S. Thesis)

Kadir Sain

GAZI UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES

May 2018

ABSTRACT

Nation states, which have come to exist after the French Revolution (1789), have used education as a means of spreading the ideology of political power and justifying it in society, in addition to traditional training activities. Because of this situation, in company with nation-states, interaction between education and ideology has reached peak. Likewise, nation-states have used educational institutions and their one of the foremost training materials, textbooks, as a tool in order to raise appropriate individuals according to ideology. After the fall of the Ottoman Empire, Turkish Republic was also founded as a nation-state. The books, which were written in the early years of republic “İçtimaiyat” by Mehmet İzzet and “Toplumbilim” by Necmettin Sadak have been examined by content analysis method in order to determine whether education was used as an indoctrination of ideology like other nation-states, and it has been observed that like other nation-states, Turkish Republic has also used education as a means of spreading ideology.

Key Words : Education, Ideology, Nation-State, Mehmet İzzet, Necmettin Sadak.

Page Number: 152

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Beyhan ZABUN

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZ	v
ABSTRACT	vi
BÖLÜM I	1
GİRİŞ.....	1
1.1.Problem Durumu.....	4
1.2.Araştırmanın Amacı	4
1.3.Araştırmanın Önemi	5
BÖLÜM II.....	7
YÖNTEM.....	7
2.1.Araştırmanın Yöntemi.....	7
2.2.Veritoplama Araçları.....	7
2.3.Verilerin Analizi	8
2.4.Araştırmanın Sınırlılıkları	8
BÖLÜM III	9
İDEOLOJİ, EĞİTİM VE EĞİTİM-İDEOLOJİ İLİŞKİSİ	9
3.1.İdeoloji.....	9

3.2.Eğitim	20
3.3.Eğitim ve İdeoloji İlişkisi	31
BÖLÜM IV	50
1923-1950 YILLARI ARASINDA SİYASAL VE EĞİTİM ALANLARINDA YAŞANAN GELİŞMELER	50
4.1.Siyasi Alanda Yapılan İnkılaplar	52
4.1.1. Saltanatın Kaldırılması	52
4.1.2.Cumhuriyetin İlanı	53
4.1.3.Halifeliğin Kaldırılması.....	53
4.1.4.Laiklik ile İlgili Düzenlemeler	54
4.2.Eğitim Alanında Yapılan İnkılaplar.....	56
4.2.1.Mustafa Kemal Atatürk ve Eğitim.....	59
4.2.2.Atatürk'ün Eğitim Anlayışının Özellikleri.....	61
4.2.3.Eğitim ile İlgili Yapılan Yenilik ve Düzenlemeler	65
4.2.3.1.Birinci Maarif Kongresi	65
4.2.3.2.Tevhid-i Tedrisat Kanunu.....	65
4.2.3.3.Medreselerin Kapatılması.....	67
4.2.3.4. Din, Arapça ve Farsça Derslerinin Çıkarılması.....	68
4.2.3.5.Azınlık ve Yabancı Okulları Düzenlemesi.....	69
4.2.3.6. Karma Eğitim Uygulaması.....	70
4.2.3.7.Yeni Harflerin Kabulü	71
4.2.3.8.Millet Mekteplerinin Açılışı	72
4.2.3.9.Halkevlerinin Açılışı	73
4.2.3.10.Köy Enstitüleri	74
BÖLÜM V	78
YAZARLARIN TANITIMI VE ESERLERİNİN İNCELENMESİ	78
5.1.Mehmet İzzet	80
5.1.1.İçtimaiyat.....	85
5.1.1.1.Ekonomi.....	89

5.1.1.2.Aile	94
5.1.1.3.Kadın.....	97
5.1.1.4.Millet	99
5.1.1.5.Devlet.....	101
5.1.1.6.Eğitim.....	104
5.1.1.7.Din	106
5.2.Necmettin Sadak.....	108
5.2.1.Toplumbilim(Sosyoloji).....	110
5.2.1.1. Ekonomi.....	116
5.2.1.2.Aile	120
5.2.1.3.Kadın.....	122
5.2.1.4. Millet	126
5.2.1.5. Devlet.....	129
5.2.1.6. Eğitim.....	133
5.2.1.7.Din	135
5.3.İçtimaiyat ve Toplumbilim Kitaplarının Bağlı Oldukları Öğretim Programları	138
BÖLÜM VI	140
SONUÇ	140
KAYNAKLAR.....	144

BÖLÜM I

GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar uzun bir geçmişe sahip olan eğitim ve ideoloji kavramları, ortaya çıktıkları andan günümüze kadar sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisinde olmuşlardır. Toplum biçimlerinin yapısında meydana gelen değişimlere paralel olarak; eğitimin içeriği, yapısı, tanımı ve eğitime yüklenen görevler de değişime uğramıştır. Geçmişten günümüze, insanoğlu; avcı-toplayıcı, tarım, sanayi ve bilgi olarak adlandırılan farklı toplum biçimlerini meydana getirmiştir. Her bir toplum biçiminden bir diğerine geçildiğinde, eğitime yüklenen görevlerin de değiştiği görülmektedir. Avcı-toplayıcı toplumlarda eğitim, hayatta kalmak için çeşitli avlanma yöntemlerinin öğretimi şeklinde olurken; yerleşik hayatla oluşmaya başlayan tarım toplumlarında, toprağın işlenmesi ve hayvancılık için gerekli bilgilerin aktarımı şeklinde olmuştur. Sayıları yüz binleri bulan insanların bir arada yaşamaya başladığı ve bilgi devrimi ile muazzam bir bilgi birikiminin olduğu sanayi toplumlarına gelindiğinde, eğitim, toplumsal kontrolü sağlamak adına ortak bir dil, bilinç ve anlayış oluşturmak ve akıl almaz bilgi birikimini gelecek nesillere aktarmak için kullanılmıştır.

Durum böyle olunca, eğitimin devletin kontrol ve yönetimine geçilmesi de kaçınılmaz olmuştur. Nitekim Fransız İhtilali sonrasında meydana gelmeye başlayan ulus devletler, ulusal birlik ve bütünlüklerini sağlamak ve istenilen bireyler yetiştirmek için, önce eğitimi devletin kontrol ve yönetimine verdiler, ardında da ilkokulu zorunlu yapmışlardır. Bu noktada, sürekli değişim halinde olan ve bu nedenle tek bir bakış açısıyla tanımlanamayacak olan eğitim ve ideoloji kavramlarının bu durumu kabul edilmekle beraber, genel olarak şu şekilde bir tanım yapılabilir. Eğitim, yeni neslin istenilen özelliklere sahip olması ve böylece yetişmesi için yapılan sistemli ve sistemsiz tüm

etkinlikler olarak; ideoloji ise egemen güç, sınıf veya iktidar tarafından ortaya atılan düşünceler bütünü olarak ele alınabilir. Yapılan bu genel tanımlardan hareketle; ulus devletlerin ortaya çıkışı ve bunun beraberinde getirdiği eğitimde devlet kontrolünün pekişmesi sonucu, eğitim ve ideoloji etkileşimini büyük boyutlara ulaştırmıştır. Zira ulus devletler, istenilen ideolojiye uygun bireyler yetiştirmek için, eğitim kurumlarını ve eğitim kurumlarının en önemli ders materyallerinden biri olan ders kitaplarını, adeta bir ideoloji yayma aygıtı olarak kullanmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti de ulus devlet olarak kurulmuştur. Bu minvalde, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduktan sonra eğitimi ve okulun en önemli materyalleri olarak ders kitaplarını, bir ideolojik endoktrinasyon aracı olarak kullanıp kullanılmadığı sorusundan hareket edilmiştir. Bu sorunun cevabına ulaşmanın en sağlıklı yolu, Cumhuriyet Dönemi'nde yazılmış olan ders kitaplarının incelenmesi olduğu düşünüldüğü için; Mehmet İzzet tarafında yazılan ve 1929 yılında basılan "İçtimaiyat" kitabı ile Necmettin Sadak tarafından yazılan ve 1948 yılında basılan "Toplumbilim" kitabı içerik analizi yapılarak incelenmesine karar verilmiştir. Böylece Cumhuriyet Dönemi'nde lise sosyoloji ders kitapları olarak okutulan bu kitapların ideolojik içeriklere sahip olup olmadıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bahsedilen bu analizlerin ve saptamaların yapılması için, "Cumhuriyet Dönemi Lise Sosyoloji Ders Kitaplarında İdeolojik İçerik(Mehmet İzzet-Necmettin Sadak)" başlığı altındaki bu çalışma hazırlanmıştır. Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın problem durumu, amacı ve önemi belirtilmiş, ardından ikinci bölümde araştırmanın yöntemi, veri toplama araçları, verilerin analizi ve araştırmanın sınırlıkları ifade edilmiştir. Üçüncü bölümde "İdeoloji, Eğitim ve Eğitim-İdeoloji İlişkisi"; dördüncü bölümde "1923-1950 Yılları Arasında Siyasal ve Eğitim Alanlarında Yaşanan Gelişmeler"; beşinci bölümde "Yazarların Tanıtımı ve Eserlerin İncelenmesi" başlıkları altında analizler yapılmıştır. Sonucun ele alındığı altıncı kısımda ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Bu amaçlara ulaşmak için "İdeoloji, Eğitim ve Eğitim-İdeoloji İlişkisi" başlıklı üçüncü bölümde, öncelikle ideoloji kavramı ele alınmıştır. İdeolojinin kavramsal olarak ortaya çıkışı ve kavramın etimolojik yapısı incelendikten sonra, kavramı ilk kez kullanmaya başlayan Antoine Destutt de Tracy ve Tracy'nin etkilendiği aydınlama dönemi düşünürlerinden Condillac ve Helvetinus ele alınmıştır. Ardından; Karl Marx, Engels, Larrain, Lenin, Antonio Gramsci, Karl Mannheim, Jürgen Habermas, Louis Alhhusser ve

Royman Aron gibi düşünürlerin bakış açılarıyla ideoloji kavramının tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişim ve dönüşüm gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. İdeoloji kavramından sonra eğitim kavramını da benzer bir sistematikte ele alınmış ve eğitimin ortaya çıkış süreci, etimolojik yapısı ele alındıktan sonra Sokrates, Eflatun, ve Aristo'dan başlayıp, eğitim üzerine kafa yoran Selahattin Öztürk, Ziya Gökalp, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Nurettin Fidan, Münire Erden, Fatma Varış ve Hasan Çelikkaya'ya kadar eğitimin nasıl tanımladığı gösterilmeye çalışılmıştır. Bunların yanında idealizm, realizm, pragmatizm ve varoluşçuluk felsefe akımları ile daimicilik, esasicilik, ilerlemecilik ve yeniden yapılandırıcılık eğitim felsefeleri üzerinde de kısaca durulmuş ve ardından eğitim ve ideolojinin etkileşimine geçilmiştir. Eğitim ve ideoloji etkileşimini somut olarak göstermek için önce ulus devletlerin ortaya çıkışı, eğitimin devlet kontrolüne geçiş süreci, Durkheim ve Weber'in eğitim anlayışları ve son olarak milli eğitime eleştirileri ile gündeme gelen Ivan Illich ve Paulo Freire'nin görüşleri ortaya konulmuştur. Bu sistematik ile ideoloji, eğitim ve eğitim-ideoloji etkileşimi analiz edilmiştir.

“1923-1950 Yılları Arasında Siyasal ve Eğitim Alanlarında Yaşanan Gelişmeler” başlıklı dördüncü bölümde, beşinci bölümde incelenilecek olan İçtimaiyat(1929) ve Toplumbilim(1948) kitaplarının yazıldığı dönemin genel özellikleri gösterilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, henüz yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti ulus devletinin, ne gibi çalışmalar içerisine girdiği ve bu çalışmaların bahsedilen kitaplar üzerinde ideolojik olarak ne gibi etkilere sahip olduğu gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla siyasi alanda yaşanan gelişmelerden Saltanatın Kaldırılması, Cumhuriyetin İlanı, Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik ile ilgili düzenlemeler ele alınmıştır. Ardından Mustafa Kemal'in eğitim anlayışı ve eğitim alanında yaşanan gelişmelere değinilmiştir. Eğitim alanında ele alınan gelişmeler şunlardır: Birinci Maarif Kongresi, Tevhidi Tedrisat Kanunu, Medreselerin Kapatılması, Din-Arapça-Farsça Derslerinin Programdan Çıkarılması, Azınlık ve Yabancı Okullarının Düzenlenmesi, Karma Eğitim Uygulaması, Yeni Harflerin Kabulü, Millet Mektepleri, Halkevleri ve Köy Enstitüleri'dir. Böylece ele alınacak kitapların yazılmış olduğu dönem ve bu dönemde yaşanan siyasal ve eğitim alanlarındaki gelişmeler genel hatlarıyla gösterilmeye çalışılmıştır.

“Yazarların Tanıtımı ve Eserlerin İncelenmesi” başlıklı beşinci bölümde, öncelikle Mehmet İzzet ve Necmettin Sadak'ın Türk düşünce hayatındaki yerleri ve önemleri üzerinde durulmuş ve ardında Mehmet İzzet tarafından yazılan İçtimaiyat ile Necmettin

Sadak tarafından yazılan Toplumbilim kitaplarının ideolojik içerik analizleri yapılmıştır. Bahsedilen ideolojik içerik analizi, her iki kitap içinde: ekonomi, aile, kadın, millet, devlet, eğitim ve din kavramaları ekseninde olmuştur.

Böylece; öncelikle eğitim ve ideoloji kavramlarının tarihsel süreç içerisinde geçirmiş oldukları değişim, ulus devletlerin ortaya çıkışı ve eğitimin devlet kontrolüne geçişi ve bu durumun beraberinde getirdiği sonuç olarak eğitim-ideoloji etkileşiminin geldiği boyut ele alınıp gösterilmeye çalışılmıştır. Ardında Cumhuriyet Dönemi gelişmelerinin ve dolayısıyla ideolojisinin etkisinde kalınarak yazılmış olunan “İçtimaiyat” ve “Toplumbilim” lise sosyoloji ders kitaplarının ideolojik içerik analizleri, yukarıda bahsedilen kavramlar çerçevesinde yapılmıştır.

1.1.Problem Durumu

Ulus devletlerin ortaya çıkışıyla beraber, eğitime yüklenen görevlerde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Ulus devletler; ulusal birlik ve bütünlüklerini sağlamak, resmi ideolojilerini toplumsal alanda yaymak ve meşru kılmak, istenilen insan tipi yetiştirmek ve egemenliklerini sürekli kılmak için eğitimi araç olarak kullanmışlardır. Bu durum, eğitim kurumlarının en önemli materyallerinden biri olan ders kitaplarını da büyük ölçüde etkilemiş ve ders kitaplarının amaçları dışında kullanılmasına neden olmuştur. Bu bağlamda ulus devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, eğitim ve ders kitaplarına ne gibi görevler verilmiştir? Eğitim dönemin resmi ideolojisinden ne derecede etkilenmiştir? Ders kitaplarında, somut bir şekilde ideoloji aktarımı gerçekleşmiş midir? Sorularının cevabı aranmıştır.

1.2.Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, Cumhuriyet Dönemi'nde liselerde sosyoloji ders kitabı olarak okutulan İçtimaiyat ve Toplumbilim kitaplarını incelemek ve bu incelemelerden hareketle; Cumhuriyet Dönemi'nde eğitime ve ders kitaplarına yüklenen misyonu, resmi ideolojinin ders kitapları üzerindeki şekillendirici etkisini ve ders kitaplarındaki ideolojik içerikleri somut bir şekilde ortaya çıkarmaktır.

1.3.Araştırmanın Önemi

Tarih boyunca eğitime yüklenen görev ve misyonlar değişime uğramıştır. Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkmaya başlayan ulus devletlerde, bu değişim, eğitimin ideoloji yayma aygıtı olarak kullanılması şeklinde ortaya çıkmıştır. Öyle ki, ulus devletler eğitimi, kendileri için ideal kabul ettikleri toplum düzenini kurmak için kullanmış ve böylece eğitimi olması gereken asıl hedeflerinin dışına çıkarmışlardır. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında Mehmet İzzet ve Necmettin Sadak tarafında yazılan lise sosyoloji ders kitapları incelenerek, öncelikle eğitimin ve dolayısıyla ders kitaplarının ne gibi amaçlarla kullanılmış oldukları ortaya konulmuştur. Görülmüştür ki Cumhuriyet Dönemi'nde yazılan bu ders kitapları, ideolojik içeriklerle doludur. Öyle ki, ders kitapları olması gereken hedefleri dışına çıkıp, egemen güç tarafından kabul edilen yeni değer ve yapıların toplum tarafından kabul edilmesi ve benimsenmesi için araç olarak kullanılmışlardır. Yapılan araştırma, bu bağlamda ders kitaplarının görünenin ötesinde birçok ideolojik mesaj içerdiklerinin ve farkında veya farkında olmadan bunların bireylere kabul ettirmeye ve benimsetmeye çalışıldığının farkındalığını ortaya koyması veya yaratması açısından önemlidir.

1.4.İlgili Araştırmalar

Parlak (2005)'ın Türkiye'de Eğitim-İdeoloji İlişkisi: Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme adlı çalışmasında; eğitim-ideoloji ilişkisinden hareketle Erken Cumhuriyet Dönemi boyunca sosyalleşme sürecinde bulunan çocuk ve gençlerin, ne tür bir ideolojik söylem ile donatıldıklarını araştırılmıştır. Bu çerçevede, erken cumhuriyet döneminde, ilk ve ortaöğretimde okutulan tarih ve yurt bilgisi kitapları üzerinde çalışılmıştır. Çalışma kapsamında eğitim, resmi ideolojinin yeni üretimi ve onun genç nesillere aktarılmasında sorumlu bir üstyapı kurumu olarak ele alınmıştır. Diğer bir deyişle eğitim, özneleştirme sürecinde, devletin güçlü bir ideolojik aygıtı olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle çalışmada, eğitim kurumunun, herhangi bir güç kullanmaksızın rıza üretimini nasıl gerçekleştirdiği üzerinden durulmuş; otuz tarih ve yirmi yurt bilgisi ders kitabı içerik analizi tekniği kullanılarak incelenmiştir.

Anık (2008)'ın Lise Sosyoloji Ders kitapları Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme adlı çalışmasında; sosyolojinin bir ders olarak ülkemize gelişini araştırmış ve sosyoloji ders kitaplarındaki eksikliklere dikkat çekmiştir. Mehmet İzzet, Ali Kami, Hilmi Ziya Ülken ve

Necmettin Sadak'ın yazmış oldukları lise sosyoloji ders kitaplarını incelemiş ve incelemeleri sonucunda; kitapların Batı'ndan olduğu gibi çeviri yapılarak alınmasını ve ders olarak okutulmasını eleştirmiştir. Ayrıca dönemin sosyoloji ders kitaplarının bireye yaşadığı toplumla ilgili asıl bilgiler vermek yerine, mevcut siyasal yapının arzuladığı toplumsal yapının aktarıldığı ifade edilmiştir.

Şimşek, Küçük ve Topkaya (2012)'nin Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının İdeolojik Temelleri adlı çalışmalarında; Cumhuriyet Dönemi'nde çağa uygun bir ideoloji benimsenmiş mi? Benimsenen ideolojinin içeriği nedir? Sorularının cevabına ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmalarında, 19. ve 20. yüzyıllarda ulusçuluk ideolojisine sahip devletlerin, ulus-inşa sürecinde eğitimi bir araç olarak kullanmış olduklarına, devletlerin kendi varlıklarını ve meşruiyet ilkelerini toplumsal zeminde sürekli kılmak için ideoloji ve eğitim gibi araçları kullandıklarını ifade etmişlerdir. Cumhuriyetin kurucu kadroları da bu bağlamda istenileni yeniden inşa etmek için modern devletin eğitim olanağından yararlanmış olduklarına değinmişlerdir. Çalışma sonucunda ise cumhuriyetin eğitim ideolojisinin, dönemin dünyası bağlamında ele alındığı görülür. Cumhuriyet Dönemi'nde modern Batı'yı eğitim kullanımı bağlamında ilerleme, bütünleşme, ulusçuluk, sekülerleşme ve birliği temel alan tutarlı ve pragmatik bir eğitim politikasının benimsendiği ifade edilmiştir.

Ekinci (2013)'nin Atatürk Döneminde Türkiye'de Milli Eğitim ve İdeoloji adlı çalışmasında; Atatürk döneminde Türkiye'de milli eğitim ideolojisinde yaşanan toplumsal, kültürel, sosyolojik ve siyasal dönüşümlerin neler olduğuna, dönemin resmi ideolojisi doğrultusunda eğitimin niçin, nasıl ne amaçla kullandığını göstermeye çalışılmıştır. Ayrıca bu çalışmada devlet ideolojisinin eğitim alanları içerisinde bireyleri kontrol etmek, gözlemlemek, baskı altına almak, disiplinize etmek ve siyasal iktidara uyumlulaştırarak resmi ideolojinin yeniden üretim amacı taşıdığını vurgulanmıştır.

BÖLÜM II

YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, olay ve durumların bütünsel ve gerçekçi bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı bir araştırma yöntemidir. Nitel araştırma yönteminin verdiği yorumlama, açıklama, betimleme gibi imkanlar sayesinde, Cumhuriyet Dönemi'nde Mehmet İzzet tarafında yazılan İçtimaiyat kitabı ile Necmettin Sadak tarafından yazılan Toplumbilim kitabı incelenmiştir. Nitel araştırmanın verdiği imkanlardan betimleme, kitapların daha iyi kavranması için fayda sağlarken; açıklama, karışık yapıda bulunan içeriklerin daha anlaşılır olmasını sağlamıştır.

2.2.Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi kısaca, araştırılacak konu ile ilgili daha önce ortaya konulmuş olan materyallerin incelenmesidir. Yapılan bu araştırmadaki verilerin elde edilmesi için, öncelikle geniş kapsamlı bir literatür taraması yapılmış ve ardında konuyla ilgili olduğu düşünülen kitaplar, makaleler ve tezler incelenmiştir. Bu yolla, çalışmanın başından sonuna kadar elde edilen çeşitli materyaller sayesinde, konu hakkından farklı bakış açıları elde edilmiştir. Elde edilen farklı bakış açılarındaki sonra ise, çalışmanın ana materyalleri olan İçtimaiyat ve Toplumbilim kitapları incelenmiştir. Böylece gerek Cumhuriyet

Dönemi'nde yazılan bu iki lise sosyoloji ders kitabı gerekse konuyla ilgili olduğu düşünölen diğer dokümanlar incelenerek çalışmadaki veriler elde edilmiştir.

2.3.Verilerin Analizi

Bu çalışmada elde edilen veriler içerik analizi ile incelenmiştir. İçerik analizini kısaca şu şekilde tanımlamak mümkündür: Arşivlerden, belgelerden, gazetelerden, sinema, dizi gibi çeşitli görsel materyallerden ve çeşitli kitle iletişim araçlarından elde edilen bilgilerin sistematik olarak incelenmesi ve bu incelemeler neticesinde bir anlamın ortaya çıkarılmasıdır. Bu amaçla, Mehmet İzzet tarafından yazılan İçtimaiyat kitabı ile Necmettin Sadak tarafından yazılan Toplumbilim kitabı içerik analizi yapılarak incelenmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde liselerde sosyoloji ders kitabı olarak okutulan bu kitaplar; ekonomi, aile, kadın, millet, devlet, eğitim ve din kavramları ekseninde incelenerek ideolojik içerikleri analiz edilmiştir.

2.4.Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın Cumhuriyet Dönemi'nde okutulan lise sosyoloji ders kitaplarından Mehmet İzzet tarafından yazılan İçtimaiyat(1929) kitabı ve Necmettin Sadak tarafından yazılan Toplumbilim(1948) kitabı ile sınırlı kalması ve konusu itibariyle deneysel araştırma yöntemlerine uygun olmaması, araştırmanın sınırlılıkları arasındadır.

BÖLÜM III

İDEOLOJİ, EĞİTİM VE EĞİTİM-İDEOLOJİ İLİŞKİSİ

Eğitim ve ideoloji kavramları çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadırlar. Çalışmanın beşinci bölümünde iki farklı sosyoloji ders kitabı incelenecektir. Bunlar Necmettin Sadak'ın *Toplumbilim* kitabı ve Mehmet İzzet'in *İçtimaiyat* kitaplarıdır. Her iki kitaptan hareketle eğitim ve ideoloji ilişkisi ve buradan da hareketle Cumhuriyet Dönemi'nde yazılmış bu iki ders kitabındaki ideolojik içeriklerin analizi yapılacaktır. Bahsettiğimiz bu analizin yapılabilmesi için öncelikle eğitim ve ideoloji kavramlarının açıklanması gerekmektedir. Bu nedenle ki, bu bölümde öncelikle ideoloji kavramından başlayıp daha sonra eğitim kavramı açıklanacak ve daha sonra da eğitim ve ideoloji ilişkisi ele alınacaktır.

3.1.İdeoloji

Tarihten sosyolojiye, siyasetten iktisada, dil bilimden felsefeye, eğitim bilimlerinden psikolojiye kadar birçok sosyal bilimler alanında karşımıza çıkan ideoloji kavramı, sosyal bilimlerdeki birçok kavram gibi tek bir bakış açısı ile tanımlaması zor olan bir yapıya sahiptir. Yani ideoloji kavramının içeriğini bize tam olarak tanıttak bir tanım bulunmamaktadır. Bu durum gerek kavramın soyut yapısından gerekse kavramın farklı dönem ve koşullarda ele alınmasından kaynaklanmıştır denebilir. Kavramı anlamak ve nispeten somutlaştırmak için öncelikle kelimenin kökenine bakmamızda fayda vardır.

Tarihsel olarak ideoloji kavramının pratikte var olmaya başladığı temel alan ve başlangıç noktası konusunda, sosyal bilimciler arasında bir uzlaşma söz konusu değildir. Ancak

ideoloji kavramının etimolojik yapısı incelendiğinde; Grekçe *eidōs* ve *logos* terimlerinin bir araya gelmesiyle oluştuğu görülmektedir. İdea-fikir anlamında kullanılan *eidōs* ve bilgi-bilim anlamında kullanılan *logos* sözcüklerinin bir araya gelmesiyle oluşan Fransızca sözcük, *düşünceler/fikirler bilimi* olarak ele alınmıştır (Vincent, 2006, s.2).

Fransız İhtilali(1789) sonrasında ortaya çıkan ve ideolojiyi fikirlerin bilimi anlamında ilk kez kullanan kişi; rasyonalist ve empirist özellikleri ile bilinen Fransız filozof Antoine Destutt de Tracy olmuştur (Giddens, 2005, s. 334). İdeoloji, her ne kadar kavramsal olarak on sekizinci yüzyılda ortaya çıkmış olsa da etkileri olarak ortaya çıkışı insanlık tarihi kadar geriye götürülebilir. Kültür aktarıcısı olan insanoğlu, aynı zamanda ideoloji ya da ideolojilerin de aktarıcıdır. İsmi daha çok siyasi alanda duyduğumuz ideoloji kavramını, siyasal anlamda en çok ön plana çıkaran isim, Karl Meinnheim'in de ifade ettiği gibi Makyavelli olmuştur (Uras, 1996, s. 15). Bugün ideoloji denilince akla ilk gelen kurumun siyaset olması, ideoloji ile siyasetin bir birleriyle özdeşleştirilmesi ve hatta toplum nezdinde bazı kesimlerce siyaset ile bir tutulması gibi fikirlerin kökenini Makyavelli'ye uzandığı söylenebilir.

Tracy'yi ideoloji kavramını fikirlerin bilimi olarak ele almış ve kavrama olumlu bir anlam atfetmişti. Şerif Mardin'in ifadesiyle, ideoloji kavramı Avrupa'da ortaya çıktığı zamanlar doğru düşünceleri düşündürmenin bir yolunun olduğunu iddia eden düşünürler tarafından ortaya atılmıştı (Mardin, 2010, s. 22). Bu dönem, Fransız İhtilali ile hem Avrupa'yı hem de neredeyse tüm dünyayı etkileyecek bir toplumsal ve siyasal değişimi beraberinde getiren dönüm noktasıdır.

Kavramsal olarak on sekizinci yüzyılda ortaya atılmış olan ideoloji kavramı, kavramı ilk kez ortaya koymuş olan Tracy'den günümüze kadar ne gibi yapısal ve içeriksel değişikliğe uğramıştır? İdeoloji tanımında değişiklikler meydana gelmiş midir? İdeoloji kavramını temel çalışma alanı yapan düşünürler bu kavram hakkında ne düşünmüşlerdir? Çalışmanın bu kısmında bu soruların cevapları aranacaktır. Bu soruların cevabını bulmak bizlere hem tarihsel gelişimi ile ideolojiyi tanıttik hem de ideoloji kavramının soyut anlamından kurtulup daha somut bir anlam kazanmasına yardımcı olacaktır. Ayrıca belirtilmelidir ki, ele alınan ideoloji kavramı, farklı dönemlerde fikri içerikleri ile değil, tarihsel olarak ideoloji kavramına atfedilen anlamlar ile ele alınacaktır.

“İdeoloji o kadar gerçeğe bürünebilir, o kadar insani bir hale bürünebilir ki, fikirler ve eylemler üretebilmenin yanı sıra, hayatın son bulmasına bile sebep teşkil edebilir” (Çağan,

2008, s. 10) ifadesinde bahsedildiği gibi kavramın gerçekliği ve somut hale bürünüşü ele alınmaya çalışılacaktır.

Günümüzde ideoloji kavramı farklı siyasi görüşlerde, farklı kültürlerde, farklı coğrafyalarda, farklı toplumlarda ve hatta aynı kültürün bir parçası olan bireyler arasında bile çok farklı anlamlarda ele alınmaktadır. İdeolojinin bugüne ulaşana kadar gelen sürecini, kavramsal olarak farklı kesimlerce farklı şekillerde ele alınışından hareketle yukarıda bahsettiğimiz soruların cevapları bulunmaya çalışılacaktır.

Aydınlatma devrinde ortaya atmış oldukları fikirler ile ideoloji kavramının ortaya çıkışına dolaylı olarak büyük katkılar sağlayan on sekizinci yüzyıl düşünürlerinden Condillac ve Helvetinus, insanların dış dünyayı algılayış biçimleri ile ilgili araştırmalar yapmışlardır. Condillac *Duyumlar Üzerine İnceleme* adlı eserinde, dış dünyayı algılama ve anlamlandırma yöntemimiz üzerine fikirler ortaya koymuştu. Condillac içimizde var olan ve bizlere dış dünyayı algılamak için verilmiş olan ruh kavramına karşı reddedici bir tavır sergiler. Ona göre, bizlerin dış dünyayı algılamamıza yarayan ve içimizde bulunan zihinsel veya ruhsal bir takım kalıplar yoktur. Dıştan gelen uyarıcılara karşı deneyi algılayan insan vardır. Burada dışarıda gelen uyarıcıları algılamada özellikle *dikkatin* altını çizer. Çünkü var olan uyarıcıları algılama ve ayırt etmek için öncelikle dikkatin olması gereklidir (Mardin, 2010, s. 23). Bu durum iki farklı uyarıcı veya duyum ile aynı anda karşılaştığımızda daha da önemli bir hal alır. Çünkü bu durumda; mukayese etme, ayırma, karşılaştırma ve yargılama özellikleri edinmiş oluruz (Gökberk, 1974, s.363).

Condillac'den hareketle; dikkatin, duyumlar arasında ayırım yapmak için gerekli olduğunu belirten Mardin, bu ayırımın kelimeler ile simgeleştirildiği zaman dilin ortaya çıktığını, dilin ise bilgimizi sistemleştirdiğini ifade eder. Dili simgeler sistemi olarak ifade eden Mardin'e göre bu sistem ne kadar rasyonel çalışırsa dış dünyayı o derece doğru algılamış oluruz(Mardin, 2010, s. 23). Denilebilir ki ne kadar rasyonel bir dil kullanılırsa gerçekleri o derece doğru algılarız, tam aksine ne kadar pürüzlü ve rasyonaliten uzak bir dil kullanılırsa gerçekleri doğru bir biçimde algılamaktan o kadar uzaklaşmış oluruz.

Condillac ile aynı dönemde yaşamış olan Helvetius, Condillac'ın ortaya atmış olduğu fikirlerin daha da ötesine gider ve bulunduğu döneme göre yeni sayılacak fikirler ortaya atar. Condillac'a göre, insanların benliklerini içten veya ruhtan gelen içsel şekillendiriciler ile değil, dıştan gelen etkiler/uyarıcılar ile kazanırlar. Dolayısıyla bizleri şekillerinden unsurların; doğuştan sahip olunan özelliklerden ziyade, deneyim ve dış faktörler ile

kazındığımız yetilerin altını çizer. Eğer bizi şekillerinden dış unsurlar ise, yönelmemiz gereken bireysel farklılıklardan ziyade dış unsurlardır. Çünkü bizleri şekillendiren onlardır. Helvetius bu konuda daha ileri gider ve insanlar arasındaki bilişsel ve duyuşsal farklılıkların bile bir dış unsur olan eğitim ile oluştuğunu söyler. Örneğin, eğer insanlar arasında ahlaki açıdan çöküntü ya da bilişsel anlamda zayıflık varsa bundan eğitim ve eğitimi yöneten devlet/sistem sorumludur. O halde, eğer sistem değiştirilirse sonuçlar da doğal olarak değişecektir. Çünkü doğru bir sistem, doğru bir sonucu; kötü bir sistem, kötü bir sonucu beraberinde getirecektir (Mardin, 2010, s. 24)

Fikirlerimizin kaynağını daha öncesinde belirtildiği üzere ruh veya içsel biçimlerde aramayıp, biyolojik özelliklerimize yönelen Condillac ve Helvetius'a burada yer verilmesinin nedeni; yukarıda belirtildiği üzere ilk defa ideoloji kelimesini kullanan Tracy'i ile olan bağlantılarıdır. Condillac ve Helvetius'un ortaya koymuş oldukları bu fikirler, Tracy'nin fikirleri için birer temel alt yapı niteliğindedir. Tracy'nin ideoloji kavramını herkese doğru biçimde düşünme imkanı sağlayan *fikirler bilimi* olarak kullanması, kendisinden önceki iki düşünürden etkilenmiş olduğunu göstermektedir (Mardin, 2010, s. 24).

Tracy'nin ideoloji kavramına atfettiği olumlu anlam, varlığını on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar koruyabilmiştir. Bu olumlu anlam yalnızca Tracy ve dönemin ideologları tarafından değil, aynı zamanda dil biliminde ve epistemolojide de varlığını sürdürmüştür (Williams, 2006, s. 185).

Napolyon iktidara geldiği zaman ideologlar ve dönemin aydınları ile ilk etapta yakın ilişki içerisindeydi. İdeologların çalışmalarını destekler nitelikte çalışmalar yapmaktaydı. Örneğin; *İnstitut de France* adındaki kurumun kurulması ve çalışmalarını sürdürebilmesi için gerekli çalışmaları desteklemişti. Bu kurumdaki ideologlar, aydınlanma felsefesi düşüncelerine dayanan bir eğitim sistemi oluşturma görevi üstlendiler (George Lichtheim'den aktaran Mardin, 2010, s. 24).

Napolyon'un ideojilere ve ideologlara karşı bu olumlu tutumu uzun sürmedi. Eski rejim zamanında mutlakıyetçi rejimi güçlendirmek için açılmış olan dini eğitim kurumlarının tekrar eski fonksiyonlarını kazanması için çalışmalar içinde bulunan Napolyon, bu davranışı ile karşısında aydınları ve ideologları bulmuştu. Napolyon, ideologların bu karşı tutumunu, kendi egemenliğine tehdit olarak görmeye başlamıştı (Drucker'den aktaran Mardin, 2010, s. 25).

İdeologlar, Napolyon'un iktidarını ve mutlakıyetçi emellerini tehlikeye düşürdükleri için artık kendilerine yüklenen olumlu anlam ortadan kalmaya başladı. Napolyon, ideologlara aşağılayıcı ve küçük düşürücü ifadeler ile toplum nezdinde itibarsızlaştırmaya başladı. Örneğin; ideologlar için ebleh, masa başı metafizikçileri, geveze, ateist gibi ifadeler kullanılmaya başlanmıştı (Vincent, 2006, s. 5). Böylece; Condillac ve Bacon gibi düşünürlerden etkilenip, ideoloji kavramını ortaya atan ve olumlu özellikler atfeden Tracy'den (Giddens, 2005, s. 334) sonra ideoloji kavramı olumsuz özellikler ile anılmaya başlanmıştır.

Napolyon ile beraber ideolojiye atfedilen pejoratif anlam, Karl Marx ile devam edecektir. İktisat, ekonomi, tarih, sosyoloji, felsefe, siyaset bilimi gibi birçok disiplinde adı anılan Marx, ideoloji söz konusu olunca da adı anılmadan geçilmeyecek biridir. Marx'ın ideoloji ile ilgili fikirlerine geçmeden önce birkaç noktayı belirtmek faydalı olacaktır. Marx'ın ideoloji ile ilgili fikirleri incelendiğinde literatürde birbirinden oldukça farklı anlamlar, yaklaşımlar bulmak mümkündür. Burada bahsedilecek olan fikirler, genel olarak doğru olarak kabul edilmiş olanlar olacaktır. Ayrıca ortaya atılan fikirlerin bazılarının Marx'a ait olmadığı, Marx'tan sonra gelen takipçilerine ait olduğu ve bazılarının ise Engels'e ait olduğu yönünde bazı tartışmalar mevcuttur. Örneğin birçok kaynaktan; Marx'ın ideoloji anlayışı *yanlış bilinç* kavramı ile açıklanırken, David McLellan bu kavramın Marx tarafından kullanılmadığını söyler (McLellan, 2005, s.20). Bu hususları ifade ettikten sonra şimdi Marx'ın ideoloji ile ilgili fikirlerine geçilebilir.

İdeoloji kavramının ortaya çıktığı yer olan Fransa'da, Fransız ideologlar, ideolojiyi doğru düşüncelere ulaşmak için bilimsellik atfeden bir yaklaşımla ele almışlardı. Marx ve Engels ise, bu anlayıştan çok uzak bir yaklaşımla, ideolojiye pejoratif bir anlam yüklediler. Onlara göre ideoloji, belirli bir tarih sahnesini veya belirli bir tarih sahnesinde varlığını sürdürmüş olan toplumları incelemek için ancak bir nesne olabilirdi (Lefebvre, 1996, s. 57). Yani denilebilir ki Marx, ideoloji kavramını bir dönemi veya toplumu incelemek için araç olarak ele almıştır (Durand, 2002, s.92).

Materyalizm geleneği altında fikirleri şekillenmiş olan Marx, diğer tüm üst kurumlar gibi ideolojiyi de alt-üst ilişkisine göre ele almaktadır. Marx'a göre ideoloji, bireylerin şahsi fikirleri olarak ele alınmamalıdır. İdeolojiyi ortaya çıkaran durum, toplumsal alt yapıyı oluşturan sistemlerdeki çatışmalardır. Alt yapıdaki maddi üretim araçlarını elinde bulunduran egemen sınıf, aynı zamanda ideolojileri ve bunları yöneten aygıtları da

egemenliği altına almıştır (Sancar, 1997, s. 14). Anlatılmak istenenleri Marx ve Engels'in kendi ifadesiyle aktaracak olursak:

Egemen sınıfın düşünceleri, bütün çağlarda, egemen düşüncelerdir. Başka bir değişle, toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda zihinsel bir güçtür. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda, zihinsel üretim araçlarını da emrinde bulundurur. Bunlar o kadar birbirinin içine girmiş durumdadırlar ki, kendilerine zihinsel üretim araçları verilmeyenlerin düşünceleri de aynı zamanda bu egemen sınıfa bağımlıdır (Marx&Engels, 1992, s. 70).

Marx'ın ideolojiye yakıştırdığı olumsuz anlamın nedeni, yukarda aktarılan ifadelerden de anlaşıldığı üzere; ideolojinin, maddi üretim araçlarını elinde bulunduran egemen sınıfın hegemonyası altında olmasındandır. Egemen sınıf, toplumsal gerçeklikte olanı olduğunu gibi aktarmamak için ideolojiyi kullanır. İdeoloji de adeta bir sansür görevi görmektedir. Bu sansür nedeniyle gerçeği olduğu gibi değil ancak bozuk veya tersine dönmüş halini algılarız. Bu nedendir ki, dışarıdan gelen uyarıcılar olduğundan farklı formlarda algılandığı için yüceltilir. Bu şekilde oluşan koşulların yanlış bilgisine *yanlış bilinç* denilir (Sancar'dan aktaran Gökçe, 2014, s. 63).

İdeoloji için daha çok psikolojik bir yaklaşım sergileyen Larrain, ideolojinin varoluşsal acıların dindirilmesi için adeta bir ilaç gibi etki sahibi olduğunu ve bir sapma neticesinde ortaya çıktığını ifade eder (Larrain, 1995, s. 27). Bu yaklaşım ile Marx'ın toplumsal çatışmaların örtbas edilmesinde kullandığı ideoloji anlayışından hareketle, bireylerin üzerindeki oluşturduğu psikolojik boyuttur denilebilir. Ayrıca Marx için her türlü düşünce, ideolojik değildir. Yalnızca toplumsal yapıdaki sorunların kaynağı olan, maddi çelişkileri gizleyen düşünceler ideolojiktir (Çağan, 2008, s. 19).

Marx'tan sonra Marksist camiada, ideoloji kavramına sergilenilen olumsuz tutum, yirminci yüzyıla doğru gelindiğinde nispeten daha ılımlı hale gelmeye başlamıştır. Örneğin Lenin, kapitalist ya da burjuva ideolojilerine karşı sosyalist bir ideoloji öneriyordu (Lenin, 1968, s.51). Böylece Marksist geleneğin on dokuzuncu yüzyılda *yanlış bilinç* olarak tanımladığı ideoloji kavramı, yirminci yüzyılda tamamıyla farklı bir bakış açısı ile ele alınmaya başlanmıştı. Artık, Marksist gelenekte ideoloji, pejoratif bir anlam taşımıyordu (Barett, 1996, s. 33).

İdeoloji için daha ılımlı bir yüzyıl olmaya başlayan yirminci yüzyılda, Marksist geleneğin takipçileri olan; Antonio Gramsci, Karl Mannheim, Jürgen Habermas ve Louis Althusser, kendilerinden önceki ideoloji yaklaşımlarından, özellikle Marksist yaklaşımdan önemli ölçüde etkilenmiş olsalar da, belli noktalarda farklı görüşler ortaya atmışlardır. Sırasıyla

ismi anılan düşünürlerin ideoloji yaklaşımlarını, Gramsci'den başlayarak anlatmaya başlayalım. Gramsci için öncelikle vurgulanması gereken şey; iktidardır. Çalışmalarını iktidar kavramını merkeze alarak şekillendirmiştir. Üzerinde durduğu temel kavram ideoloji değildir. Ona göre ideoloji ve egemen iktidar karmaşık bir ilişki içindedirler. Ancak bu ilişki, egemen gücün egemenliğini pekiştirmek ve belki de garantiye almak için ideolojinin bir araç olarak kullanılması esasına dayanır. Egemen güç, egemenliğinin koruyucusu olarak kullandığı ideolojiyi, salt baskı aracı olarak kullanmaz, aksine kültür ve kültürü oluşturan dil ve ahlak gibi yapılara da görev verir (Vincent, 2006, s. 10). Yani denilebilir ki, egemen güç, ideolojiyi, kendini her türlü tehlike ve eleştirilerden alıkoyacak büyü, büyük bir kalkan olarak kullanmaktadır. Bu kalkan, aynı zaman da egemenin hem daha uzun yaşamasını hem de egemenliğini pekiştirmesi için bir araçtır.

Gramsci, ideoloji kavramını kendisinden öncekiler gibi tek yönlü olarak incelemeyiz. İdeolojileri; organik ideolojiler ve keyfi ideolojiler diye ikiye ayırır. Organik ideolojiler, toplumsal bütünlüğün sağlanması için ortaya çıkarlar ve toplumsal egemen gücün, egemenliği pekiştirirler. Organik ideolojiler, düşünülmüş ve tasarlanmışlardır dolayısıyla bilinçli formlara sahiplerdir. Oysa keyfi ideolojiler, bireysel fikirlerin ürünüdür (Sancar, 1997, s. 32).

Mannheim' e gelindiğinde, tıpkı Gramsci de olduğu gibi, Marksist gelenekten etkilendiği ama bazı noktalarda ayrıldığı görülmektedir. Mannheim'in ideoloji yaklaşımında ideolojinin ve ütopyanın bir mukayesesi görülür. İdeolojiler, mevcut toplumsal yapıyı korumaya yönelik olarak işlev görürler, ancak nadir de olsa yıkıcı etkileri vardır. Ütopyalarda ise durum bunun tersidir: mevcut toplumsal yapının köklü değişimi için bir arzu söz konusudur (Mannheim, 2004, s. 67). Habermas, tıpkı Gramsci'deki gibi, ideolojiye egemen gücü koruma misyonu vermiştir. Ancak ideolojilerin bilim iddiasıyla ortaya çıkmalarına rağmen asıl amacın, yine egemen gücün haklılaştırılması ve pekiştirilmesi olarak görür. Farklılaştığı temel nokta; ideolojinin geçmişini, ideolojiye yönelik yapılan eleştiri tarihine dayandırmasıdır (Habermas, 1993, s. 45).

Gelinen noktaya kadar kısaca toparlayacak olursak; ideoloji kavramını ortaya atıp, kavrama bilimsel bir özellik atfeden Tracy, ardından önce destekleyici ve daha sonra ortadan kaldırmaya yönelik Napolyon'un tutumu, Marx ve Engels ile toplumsal gerçekliğin yanlış bilgisi olarak sunulan ve gerçeğin çarpıtılmış şekli olarak tanımlanan

ideoloji, ve son olarak Marksist geleneğin devamcıları olarak anılan yukarda belirttiğimiz; Antonio Gramsci, Karl Mannheim ve Jürgen Habermas'nin ideoloji anlayışları ele alındı.

Ele alınan bu düşünürlerin ideolojiye bakış açılarında, genel olarak olumsuz bir yaklaşımın sergilendiği görüldü. Her ne kadar on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru geldiğine bu yaklaşım değişip dönüşmüş ise de genel olarak radikal değişikliklerin olduğunu söylemek güçtür. Özellikle Marx ve sonrasında gelen Marksist gelenek, ideoloji kavramını, kendi ideolojik yaklaşımları ile ele aldıklarından, kavrama yönelik rasyonel bir yaklaşımın sergilendiğini söylemek güçtür. Zira ideoloji kavramına atfedilen birbirinden farklı tanım ve yaklaşımların hepsi, aynı zamanda kendi içlerinde, farkında veya olmadan, ideolojik unsurları barındırmaktaydı. Sosyal bilimlerin diğer temel kavramları gibi, ideoloji kavramını da anlamının en doğru yolu, mümkün olduğunca objektif bir şekilde inceleme yapmaktır.

İşte tam da bu noktada, artık ideoloji kavramını, nispeten sosyolojik bir bakış açısıyla araştırılması gereken bir kavram olarak; Althusser ele almaya başlayacaktır. Eagleton, ideoloji üzerine fikir beyan eden düşünürlerin bir kısmını için, ideoloji kavramını, sosyolojik olarak toplumsal yaşamdaki işlevleriyle ilgilenenler diye söz eder (Eagleton, 1996, s. 19). Althusser'in, gerek Marksist gelenekten ideoloji kavramını ele alış biçimiyle radikal bir biçimde ayrılış göstermesi, gerekse kavramı sosyolojik analizler yaparak ele alması nedeniyle, Eagleton'un bahsettiği bu gruba dahil edilecektir. İdeoloji kavramı, değişen toplumsal yapı içerisinde, kendine özgü farklılaşan yapısıyla bir yer arayışı içersindedir. Özellikle modernleşme süreciyle beraber toplumsal yapıda büyük değişim ve dönüşüm süreci başlamıştır. İdeoloji bu değişim ve dönüşüm sürecinde, egemen gücün kullanımı ve yönlendirilmesiyle; toplumu, toplumsal yapıları ve toplumsal yapıların temelinde yer alan bireyleri istenilen formlara koymak için, egemen güç tarafından yönlendirilen ve kontrol edilen düşünce, tasarım ve sembollerdir (Althusser, 2003, s. 197).

Modern dönemde egemen güç yani siyasi iktidar, ideolojinin bu meşrulaştırıcı yönünden faydalanarak ya da kullanarak, topluma müdahale hakkı ve imkanını kendinde bulur (Çetin, 2001, s. 202). Dolayısıyla Althusser de ideoloji kavramını, egemen gücün, egemenliğini ve devamlılığını koruyabilmesi için bir araç olarak ele almıştır. Ancak burada ideoloji ve egemen güç arasındaki ilişki karmaşık bir haldedir. Hem alt yapı ve üst yapının bir birini etkileyişi hem de ideolojinin bu yapılar üzerindeki etkisi karmaşıktır. Toplumsal yapı içerisindeki kurumlar, içlerinde çelişki barındırmaları nedeniyle çözümlenmesi zor bir

yapıya sahiptirler. Toplumu ve toplumu oluşturan yapılar homojen değildirler, aksine aralarında karmaşık bir etkileşimin olduğunu, karmaşık bir bütündürler (Saybaşı, 1985, s. 58).

Althusser, bu karmaşık toplumsal ilişkiyi analiz ederken, toplumsal bütünlüğün yeniden var olması için araç olarak kullanılan ideolojiyi ve egemen gücün bu aracı toplumsal yapılar için de nasıl kullandığına açıklık getirmek çalışır. Althusser, bu noktada; *devletin ideolojik aygıtları* ve *devletin baskı araçları* olarak bir ayrım yapar. Devletin ideolojik aygıtları olarak; aile, okul, din, hukuksal yapı, sendikalar, kitle iletişim araçları ve edebi araçlar ele alınırken, devletin baskı araçları olarak; ordu, polis, mahkemeler ve hapisaneler ele alınır (Sancar, 1997, s. 42).

Geniş bir alana yayılmış görülen devletin ideolojik aygıtlarında; zorlama, baskı yapma veya herhangi bir somut cebri eylem yaptırma söz konusu değilken; devletin baskı araçlarında, cebri bir yaptırım söz konusudur denilebilir. Zira ideolojinin iki farklı yolla kendini kabul etme şansı vardır; zorlamak ve ikna etmek (Lefebvre, 1996, s. 68). Yani egemen güç, toplumsal yapıyı oluştururken rıza ve onay alma ile devletin ideolojik araçlarını kullanır, güç veya şiddet kullanarak ise, devletin baskı araçlarını kullanır (Sancar, 1997, s. 42-111).

Devletin varlığını ve egemen gücün de egemenliğini koruyabilmesi ve sürdürebilmesi için bu aygıtları kullanmak durumundadır. Dolayısıyla denilebilir ki, egemen güç veya iktidar toplumsal yaşama bu yollara müdahale ederek ideolojiyi, durağan teorik yapısından alıp pratik eylem alanına çekmiştir. Yani ideoloji, toplumsal bir takım aygıtlar ile toplumsal yapıda etkilerini somut bir şekilde gösterecek zemin bulmuştur. Burada karşımıza bir soru çıkmaktadır; ideoloji, toplumsal alanda yer bulma aşamasında bireyler veya toplumlar tarafından nasıl bir süreç sonunda kabul edilir ya da benimsenir?

Althusser, bu süreci şu ilkeler ile açıklamaktadır: *tanıma-kabul etme*, *özneleştirme-tabı kılma* ve *güvence* (Althusser, 2003, s. 115). İdeoloji bahsedilen bu üç aşamada toplumsal zeminde varlığa gelir ve bireyler tarafından kabul edilir. Hukuk, ideolojinin temel atıldığı, filizlenmeye başladığı yer olarak aynı zamanda ideolojinin tanınıp kabul edildiği alandır. Bürokrasinin eylemleri ile bireyler ideolojinin hegemonyasına alınır. Yani özneleştirilip tabi kılımlar (Ekinci, 2013, s. 16). Dil, simge ve semboller bu süreç içerisinde ideolojiyi kabul ettirmek amacıyla kullanılır. Yani ideoloji, kendini meşru kılıp meşruiyet kazanması

ve toplum nezdinde kabul edilip yer edinmesi için; dil ve simgeleri kullanılır (Çetin, 2007, s. 92).

Böylece Althusser'in ideoloji kavramına bakış açısı da ele alınmış olundu. Ancak şunu belirtmekte fayda vardır: Althusser'in özellikle devletin ideolojik aygıtlar konusunda geliştirmiş olduğu fikirler, eğitim ve ideolojinin etkileşimi açısından büyük önem taşır. Althusser'e göre *okul* devletin ideolojik bir aygıtıydı ve dolayısıyla egemenin ideolojik fikirlerini rıza yoluyla topluma aktardığı alandı. Bu durum, çalışmanın beşinci bölümde ele alınacak olan; Necmettin Sadak'ın Toplum Bilim kitabı ve Mehmet İzzet'in İktisadiyat kitapları incelenince daha somut bir şekilde görülecektir. Zira ders kitapları, okul kurumunun, dolayısıyla da egemenin ideolojisi rıza yoluyla benimsetmeye ve kabul ettirmeye çalıştığı ideolojik aygıtın en temel materyallerinden biridir.

Kavramsal olarak on sekizinci yüzyılda ortaya çıkan ideoloji, ortaya çıkışından on dokuzuncu ve yirminci yüzyıla kadar birçok disiplin ve düşünürün temel tartışma konusu olmuştur. Ancak yirminci yüzyılın ortalarına doğru gelindiğinde artık eski önemine, belki daha doğru ifadeyle değer görülüşüne sahip olduğunu söylemek güçtür. Bazı düşünürler bu konuda daha ileriye giderek, ideolojilerin sonunun geldiğini bile ifade etmişlerdir. Örneğin; Royand Aron, Edward Shils ve Daniel Bell bunlara örnek olarak verilebilir (Çağan, 2008, s. 37).

Marx'ın ideoloji anlayışının anlatıldığı kısımda, Marx'ın daha çok ideolojiye kavramsal ve tarihsel yönden bakış açısı ve kavrama yüklediği olumsuz anlamdan bahsedilmişti. Ancak burada şunu ifade etmekte de yarar var. Marx toplumların tarihsel süreç içerisinde, geçmişten günümüze gelişlerini ve nihai noktalarının ne olacaklarıyla ilgili düşüncelerinde; komünal toplumu, son aşama olarak belirlemişti. Bu son aşamada, yani komünal toplum yapısının oluşumuyla beraber, sınıf çatışmaları sonu erecekti. Çünkü komünal toplumun, sınıfsız bir toplum olacağı kabul edilmişti.

Marx'ın ideoloji anlayışının bahsedildiği kısımda, Marx'ın ideolojiyi, bir sınıfın egemenliği olarak gördüğü vurgulanmıştı. Fikirlerinde sınıf çatışmasının sona ereceğini ve sınıfsız toplumun, komünal toplumun gelişimiyle ortaya çıkacağını söyler. Bu da ideolojinin sonu demektir. Çünkü Marx'a göre, sınıf egemenliğinin bitmesi yani sınıfsız toplumun gelmesi ideolojinin sonunu getirecekti. Buradan hareketle söylenilebilir ki; her ne kadar yirminci yüzyılın ortalarına doğru ideolojinin sonunun geldiği gibi düşünceler ortaya çıkmış olsa da, bu düşünceyi ilk ortaya atanlardan düşünürün Marx olduğu görülür (Durand, 2002, s. 95).

Her ne kadar ideolojinin sonu söylemleri bazı düşünürler, yazarlar, aydınlar ve entelektüellerce kabul görülmüş ise de günümüz dünyasına yön veren ve hala sosyal bilimlerin neredeyse tüm disiplinlerinde sarsılmaz yerini koruyan ideoloji kavramı, önümüzdeki yüzyıllarda da varlığını koruyacak gibi görünmektedir. Kendi içinde bir takım çelişki ve çıkmazları da barındıran ideoloji kavramı için, sonu geldiğini söylemek de ayrı bir ideolojinin ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilmekte veya oluşturmaktadır. Çağan'ın da belirttiği üzere; ideolojinin sonu söylemlerinin, kendilerinin de bir ideolojiye dönüşme potansiyeli göz ardı edilmemelidir (Çağan, 2008, s. 38).

Üçüncü bölümün ilk konusu olan ideoloji kavramı, böylece tarihsel süreç içerisinde ele alındı. Yukarıda anlatılan akış içerisinde de görüldüğü üzere; ideoloji, kavramsal olarak ortaya çıktığından günümüze kadar çeşitli değişim ve dönüşümler geçirmiştir. Gerek kavrama yüklenen anlamlar gerekse kavrama toplumsal hayat içerisinde yüklenen misyonların farklı olduğu görüldü. Etkileri itibariyle insanlık tarihine kadar dayandırılabilen ideoloji, kavramsal olarak ortaya çıktığı Fransız İhtilali sonrasında günümüze kadar varlığı korumuş ve korumaya devam edecek gibi de görünmektedir.

Her ne kadar bazı düşünürler yirminci yüzyılın ortalarında ideolojinin sonunun geldiğine dair bir takım açıklamalarda bulunmuşlarsa da, bu yaklaşımları ortaya çıktıkları dönemin savaş ve kaos ortamında değerlendirmek, bu fikirlerin neden ortaya çıkmış olabileceği konusunda bizlere yardımcı olacaktır. Zira, Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarına tanıklık etmiş ve ardından güçleri dengesinin değişmeye başlayıp, tek kutuplu bir hal almaya başlayan dünyanın bu durumu karşısında, kimi düşünürlerin bu durumlardan etkilenip böyle düşünmeleri normaldir.

İdeoloji kavramının anlatıldığı bu bölümünde, ideolojilerin yanlışlıklar ve doğrulukları üzerinde durulmamıştır. Yapılan çalışma ideolojilerin içerikleri; doğru olan-yanlış olan, haklı olan-haksız olan, bilimsel olan-bilimsel olmayan, insani olanlar-gayri insani olanlar diye bir takım değerlendirmelere tabi tutulmamışlardır, zira çalışmanın böyle bir amacı da yoktur. Çalışmada ideolojilerin içerikleri ile ilgili tutum; Raymon Aron'un Aydınların Afyonu adlı eserinde de belirttiği gibi: "hiçbir ideoloji bütünüyle doğru ya da bütünüyle yanlış değildir" (Aron, 1979, s. 298) tarzında bir tutum olmuştur.

İdeolojiden sonra ele alınacak olan kavramımız, yukarıda da belirtildiği üzere eğitim olacaktır. İdeoloji de yapıldığı gibi eğitim de tarihsel yönleriyle ele alınmaya çalışılacaktır. Ve ardından da eğitim ve ideolojini etkileşimi üzerinde durulacaktır.

3.2.Eğitim

Eğitim kavramı, en az yukarıda ele aldığımız ilk kavram olan ideoloji kadar çok yönlüdür. Bu çok yönlülük, hem eğitimin diğer toplumsal yapılar ile olan kaçınılmaz etkileşiminden hem de farklı coğrafyalarda ve farklı kültürel yapılarda farklı şekillerde ele alınmasıyla ilgilidir. Elbette eğitim kavramını çok yönlü kılan, sadece bu özelliklere sahip oluşu değildir. Bu çok yönlülüğu gözler önüne sermek adına, burada izlenilecek yol öncelikle eğitim kavramının etimolojisini incelemek olacaktır. Ardından eğitimin kavramına yönelik tanımlamalar incelenecek ve sonra da tarihsel süreç içerisinde eğitim kavramı ele alınmaya çalışılacaktır.

Günümüzde sıklıkla eğitim olarak kullanılan kavramın etimolojik kökeni, Antik Yunanlılara dayanmaktadır. Yunanca bir kökene sahip olan pedagoji, ortaya çıktığında veya ilk kullanıldığında daha çok *köle* anlamında kullanılan *peda-gogue* sözcüğünden gelmektedir. Bugün daha çok eğitim diye zikredilen pedagoji kavramı, Antik Yunan'da ilk kez kullanılan dönemlerden bugüne kadar çok farklı anlamlar kazanmıştır. Zira o dönemlerde *peda-gogue* kavramı, aristokrat kesiminin çocuklarını okula götüren *köleler* için kullanılmıştır (Maltaş, 2011, s. 13).

On dokuzuncu yüzyılda eğitimin bilim olarak ele alınmasıyla beraber eğitim kavramına yönelik bakış açıları da doğal olarak değişmiştir. Yirminci yüzyılda Batı'da "çocuk eğitimi bilimi" olarak ele alınmaya başlandı. Zamanla Fransızca'da *education* olarak kullanılmaya başlanırken, Türkçe'ye *eğitim bilimi* olarak yerini almıştır (Öksüzoğlu, 2010, s. 12).

Eğitim, Türkçe bir kelime olarak literatürümüzde harf inkılabından sonra yerini almıştır. Osmanlı döneminde terbiye olarak kullanılmaktaydı. Terbiye kelimesinin kökeni ise Arapçaya dayanmakta ve beslemek, büyötmek ve yükseltmek gibi anlamlara gelmekteydi. Ayrıca bazı görüşlere göre, eğitim kelimesi Uygurcada *eygitmek* kelimesinden gelmektedir. Eygitmek; beslemek, büyötmek, yukarı kaldırmak ve yükseltmek anlamına gelmektedir (Arslanoğlu, 2012, s. 27).

Etimolojik yapısı incelendiğinde Antik Yunan'a dayandırılan eğitim kavramı, diğer birçok sosyal bilimlerdeki kavram gibi, ortaya çıktığı zamanki ilk anlamını koruyamamıştır. Günümüzde artık eğitim hem içerik hem de yapı olarak çok farklı şekillerde ele alınmaktadır. Günümüzde her ne kadar eğitim kavramını ele alanlar büyük çoğunlukla pedagoğlar, sosyolog ve psikoloğlar olsa da, bu durum kavramın bilimsellik statüsüne kavuşmasıyla ilintilidir. Sosyoloğlar, eğitim kavramına, kendi disiplinlerinin perspektifi

doğrultusunda, bireyin topluma hazırlanması şeklinde ele alırken; psikologlar, yine kendi disiplinlerinin perspektifi gereği, bireyin yeteneklerinin gelişimine katkı sağlayan bir etkinlik olarak ele almaktadırlar (Çalık, 2010, s. 16).

Eğitim kavramının çok yönlü oluşundan bahsedilmişti. Eğitim kavramının tanımları ele alındığında bu durum daha bariz bir şekilde ortaya çıkacaktır. Ancak eğitim ile ilgili yapılan tanımlara geçmeden önce eğitimin ne zaman başlamış olabileceği üzerinde durmakta yarar vardır. İnsanoğlunun varlığını sürdürebilmesi ve türünün devamını sağlayabilmesi açısından eğitim vazgeçilmez bir araçtır. İlk ortaya çıkan insan, eğer hayatta kalmak için yaptığı bir takım eylemleri, kendisinden sonraki nesle aktarmasaydı kaçınılmaz bir şekilde insan türü varlığını günümüze kadar sürdüremeyecekti. Bu yönüyle eğitim bir bakıma; bilenlerin bildikleri, bilmeyenlere aktarmasıdır (Öksüzoğlu, 2010, s. 2) şeklinde genel bir ifadeyle tanımlanabilir.

Eğitimin tarihini tıpkı ideolojinin tarihi gibi insanlığın ortaya çıkışına kadar götürmek mümkündür. Zira insanın ortaya çıkmasıyla kültür ortaya çıkmıştır, kültürün ortaya çıkması da kaçınılmaz olarak kültürlenme ve kültürlenmeyi beraberinden getirmiştir. Eğer eğitimin basit bir anlatımla kültür aktarımı olduğu kabul edilirse, kökeninin insanlık tarihi kadar eskiye dayandığı kaçınılmaz olarak kabul edilecektir. Bu noktada biraz daha duralım. Öncelikle her insan, bir ailenin üyesi olarak dünyaya gelmektedir. Bu aile, birey dünyaya gelmeden önce bir takım kültürel, ahlaki, ideolojik, siyasi, dini, ekonomik vb. gibi toplumsal dinamikleri yapısından barındırmaktadır. Kendini bu hazır yapılar topluluğunda bulan birey, ilk önce ailesi tarafından bu değerlerin aktarılması amacıyla yapılan bir kültürlenmeye maruz kalır. Ve bunun neticesinde kaçınılmaz olarak kültürlenir.

Bu kültürlenme süreci ailede başladığı gibi kalmayacaktır. Birey gerekli gelişim özelliklerini yakaladıktan sonra dış dünyaya açılacaktır. Ki bu, bireyin aile dışında kültürlenmeye başladığı diğer bir çevredir. Ve onun ardından da eğitim kurumları bu görevi üstlenecektir. Dolayısıyla aileden başlayan kültürlenme süreci aile ile sınırlı kalmamaktadır. Aile dışındaki dış çevre ve okullar da buna eşlik etmektedir (Çalık, 2010, s. 15).

Aile, dış çevre ve okul ile devam eden eğitim, bu süreçlerde farklı yollar ve yöntemlerle şekillenmektedir. Yani aile ve dış çevrede verilen eğitim ile okullarda verilen eğitim, bir birinden çeşitli yönlerden ayrılmaktadır. Ailede ve dış çevrede yapılan eğitim, daha çok etkileşim ile meydana gelmektedir. Birey, yaşadığı ailenin ve toplumun kültürünü,

değerlerini, inançlarını bu etkileşim sonucu öğrenmektedir. Okulda gerçekleşen eğitim ise yine bir etkileşimin sonucu meydana gelir, ancak bu etkileşim daha önce belirlenmiş, düşünülmüş, planlanmıştır.

Dolayısıyla ailede başlayıp dış çevre ile devam eden süreçteki eğitim, daha çok gelişmiş, güzel, plansız, programsız, zaman ve mekan sınırı olmadan gerçekleşirken; okul ile devam eden süreçte, daha önce başkaları tarafından belirlenmiş hedefler doğrultusunda, kasıtlı, planlı, programlı, belli zaman ve mekanda, uzmanlar tarafından belli araç gereçler kullanılarak kontrollü bir şekilde gerçekleşir. Bu yönüyle ailede başlayıp dış çevre ile devam eden süreç, *informal eğitim* kapsamında; okul veya eğitim kurumları ile devam eden süreç *formal eğitim* kapsamında ele alınmaktadır (Büyükkalan Filiz, 2011, s. 2).

Formal ve informal eğitim ayrımları yapılması, akıllara ilk zamanlar eğitimin ne tür şekilde yapıldığı sorusunu getirebilir. Öncelikle herhangi bir tarihsel süreçte yalnızca formal veya informal eğitim yapılmıştır demek yanıştır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de her iki eğitim türü beraber vardır. Ancak ilk zamanlar, yani ilkel zamanlarda yapılan eğitimde informal eğitim yaygın iken, günümüzde artık formal eğitim yaygındır denilebilir.

Bu durum geçmişte sadece informal eğitim olduğu, günümüzde ise sadece formal eğitim olduğu anlamına gelmemektedir. Geline yere kadar kısaca toparlanacak olunursa; öncelikle eğitim kavramının etimolojik yapısı ele alındı, ardından kavramın ne zaman ortaya çıkmış olabileceği üzerinde duruldu ve sonra formal ve informal eğitim ayrımı yapıldı. Şimdi eğitimin çok yönlülüğünü gösterme adına eğitim kavramına yönelik yapılan tanımlara bakmakta fayda vardır.

Sokrates, Eflatun ve Aristo'nun eğitime yükledikleri değere baktığımızda birbirlerine yakın durdukları görülür. Bu durumun nedeni birbirlerinden etkilenmiş olmalarıyla ilgilidir. Milattan önce ortaya koymuş oldukları fikir ve düşüncelerle günümüze kadar etkilerini sürdürebilmiş olan bu üç düşünürün, düşünce ve felsefe tarihine olan katkıları ve pedagoji kelimesinin kökeninin Antik Yunan'a dayanması dolayısıyla burada ele alınacaklardır. Sırasıyla ele alınacak olunursa; Sokrates' e göre, *erdem* insanoğlunun sahip olduğu en temel değerdir. İnsan erdemden uzaklaştıkça toplum kaosa dönmekte ve düzensizlikler baş göstermektedir. Dolayısıyla, toplumsal çöküntülerin görüldüğü yerlerde bireylerin erdem veya erdemlerden uzaklaştığı söylenebilir. Bu noktada Sokrates eğitimi; *insanı erdeme götüren yol* olarak tanımlar (Maltaş, 2011, s. 23).

Birey ve toplum ilişkisine bir bakıma gönderme yapan ve toplumsal çöküntünün temelinde erdemden uzaklaşmanın olduğunu ifade eden Sokrates, eğitim yolu ile bu çöküntüden kurtulabileceğini savunmuştur. Dolayısıyla eğitime, düzene, erdeme giden yol olarak baktığını söylemek mümkündür. Nitekim, ahlaki bir çöküntü içerisinde olduğunu düşündüğü Antik Yunan'da sokak sokak dolaşıp çocuklara nasihatlerde bulunmasının nedeni de, erdeme doğru yol açmak ve böylece toplumsal çöküntüden kurtulmanın yolunu göstermekti.

Eflatun'a gelindiğinde, eğitim; ruhun gücünü *iyi* ye doğru yönelten en doğru yolu bulma sanatı olarak ele alındığı görülür. Ruhta görme hakikati görme yetisi doğuştan vardır ancak çeşitli sebeplerden dolayı yanlış yönlere bakmaktadır. Eğitim ise, bireydeki bu yönü değiştirecek olan sanattır. Yani eğitim, bireyin yanlış yöne yönelmiş olan ruhunu, doğru yöne yöneltecek olan şaşmaz yoldur (Eflatun, 2005, s. 186).

Eğitim ile erdeme ulaşılacağını ve böylece toplumsal çöküntülerin ortadan kalkacağını ifade eden Sokrates'in eğitim anlayışından, yanlış tarafa dönük olan ruhun eğitim ile doğru olana yönelmesi ve dolayısıyla *iyi* olana yönelten Eflatun'un eğitim anlayışları arasında paralellik görülmektedir. Aristo'ya gelindiğinde eğitim; *doğruya giden yol* olarak tanımlanacaktır (Maltaş, 2011, s. 23). Tanımlardan hareketle; Sokrates, Eflatun ve Aristo'nun eğitimi, erdemli olana, doğru olana, iyi olana yönelmek ve ulaşmak için temel bir yol olarak gördükleri söylenebilir.

Şimdi de Türkiye'de eğitim üzerine çalışmalar yapmış bazı kişilerin eğitim kavramını nasıl ele alıp tanımladıkları üzerinde kısaca duralım. Türkiye'de eğitim ile ilgili yapılmış çalışlarda önemli bir referans isim olan Selahattin Ertürk'ün eğitim kavramını ele alış biçimi ve nasıl tanımladığı ile başlamak yararlı olacaktır. Ertürk eğitimi, bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istedik değişme meydana getirme süreci olarak tanımlamaktadır (Ertürk, 1972, s. 12).

Bu tanımda, eğitimin bireyin davranışlarında bir değişiklik meydana getirdiği, birey meydana gelen bu değişimin farkında olduğu ve bunların hepsinin bir süreç ile meydana geldiği üzerinde durulmuştur. Kasıtlı ve istedik olması, eğitimin daha önce belirlenmiş hedefler doğrultusundan gerçekleşmesi ile ilgilidir. Bu istedik davranışlar; aile, toplum, devlet veya bireyi istediği forma koymaya çalışan toplumsal kurumların ulaşmak istediği hedeflerdir.

Ziya Gökalp'e(1972) göre eğitim, yetişmiş neslin duygu ve düşüncelerinin yetişmekte olan nesle aktarmasıdır. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'na göre eğitim, bir milletin eğitimcilerinin o millete göre ortaya koydukları bir ideolojidir (Arslanoğlu, 2012, s. 27).

Gökalp belli bir birikime sahip olan toplumun, sahip olduğu birikimlerini, yeni ve gelecek olan nesillere aktarımı olarak tanımladığı eğitimi, bu yönüyle temelde kültür aktarım aracı olarak ele aldığı görülmektedir. Dolayısıyla eğitim, sahip olunan birikimin genç nesillere aktarılması, bu yolla da genç nesillerin istenilen ideal yapıda yetiştirilmesidir. Baltacıoğlu'nun eğitim tanımlamasında, eğitimin daha çok formal boyutu çerçevesinde bir yaklaşım hakimdir. Eğitimin, eğitimciler aracılığıyla, milletin ortaya koymuş olduğu ve önceden belirlenmiş hedefler ile gerçekleştiği vurgusu da yukarıda bahsedilen istenilen yönde davranış değişikliği vurgusuna yakındır. Ayrıca Baltacıoğlu'nun eğitimi bir ideoloji olarak ele alması, eğitim üzerinde çalışan diğer eğitim bilimcilerden farklılaştığı noktadır.

Eğitim, en genel anlamıyla, insanları belli amaçlara göre yetiştirme sürecidir (Fidan&Erden, 1998, s. 2). Bu tanım yukarıda bahsedilen Ertürk'ün yapmış olduğu tanıma içeriği bakımından yakındır. Belli amaçlar ile, bireyde istenilen yönde değişimler meydana getirilir. Bu değişimler, bireyde olması istenilen bilgi, beceri, tutum, değer vs. tüm özellikleri kapsamaktadır. Zira bahsedilen belli amaçlar, bireyin istenilen forma konulması için, gerekli toplumsal yapılar tarafından ortaya atılmış hedeflerdir.

Eğitim yaşama hazırlık değil yaşamın ta kendisidir; yaşamla özdeşir. Bu özdeşlikte eğitim, yaşama yön veren, yaşam biçimlerine özellik kazandıran bir antitedir (Varış, 1998, s. 7). Geleneksel eğitim yaklaşımlarına karşı ortaya atılmış bu tanımda eğitimin yaşamın bir veya bir kesitini değil yaşamın tamamını kapsayan bir süreç olarak ele alındığı görülür. Günümüzde yaşam boyu eğitim, her yerde eğitim gibi ifadelerde gündeme gelen yaklaşımlarla paralel bir yolda, eğitimin yaşamın tamamlayıcı ve ayrılmaz parçası olarak ele alınması, eğitimi, okul kurumu sınırlarının dışına çıkarması açısından büyük önem taşımaktadır.

Geleneksel, eski yaklaşımlarda eğitim, okul gibi yapılar ile sıkıştırılmıştı. Bu durum eğitimi, hem yaşama hazırlık için aşılması gereken bir yer yapmakta hem de hayattan kopuk bir etkinlik alanına dönüştürmekteydi. Oysa eğitim, sosyal ve kültürel açıdan yaşamın tüm alanlarıyla doğrudan veya dolaylı olarak ilintili olan yapısı ile, bireyin tüm yaşamı içersinde maruz kaldığı etkinlikler bütünü olarak ele alınabilir.

Fındıkçı(2004) eğitime farklı bir perspektiften bakmıştır. Küreselleşme olgusuyla beraber toplumsal yapılarda büyük değişim ve dönüşümler meydana gelmiş ve meydana gelmeye devam da etmektedir. Gelişen teknoloji ve ticaret ağı gibi nedenlerle uluslararası etkileşimin boyutu tahmin edilemez boyutlara ulaşmıştır. Bu durum beraberinde günümüz *küresel köyünü* yani yeni dünya düzenini getirmiştir. Bu düzende bireye, toplumsal kurumlara ve devletlere düşen görevler değişime uğramıştır. Eğitim de bu değişimden nasibini fazlasıyla almıştır. Fındıkçı'ya göre bu noktada eğitim, yeni dünya düzeninin yerleşmesi için hem amaç hem de araç fonksiyonunu sahiptir. Yani eğitim yeni düzenle gelen değişim ve dönüşümün kesim noktasında yer almaktadır(Fındıkçı, 2004, s. 28).

Bir cemiyette yetişmiş neslin, henüz yetişmeye başlayan nesle fikirlerini ve hislerini vermesidir (Tezcan'dan aktaran Filiz, 2011, s. 4). Filiz'in Tezcan'dan aktarmış olduğu tanımda, Tezcan'ın eğitim tanımının Gökalp'in tanımına çok yakın olduğu görülür. Gökalp'te olduğu gibi Tezcan da eğitime kültür aktarım aracı olarak baktığını söylenebilir. Dolayısıyla eğitim, toplumların sahip olduğu inanç, değer, tutum, bilgi birikimi, dünya görüşü, ideoloji vs. gibi tüm yönlerini gelecek nesillere aktarma görevini üstlenmiştir.

Eğitim; öğrenme ve öğretme olayına bağlı olduğu için, öğrenme ve öğretme olaylarında bugün, kesin ve net bir tarif yapılmadığından, eğitimin de kesin ve net bir tarifi yoktur. Eğitimciler kadar eğitim tarifi vardır (Çelikkaya, 2014, s. 26).

Her ne kadar eğitim üzerine yapılan yorumlar benzerlik gösterse de farklı kültürel yapılarda ve farklı toplumsal kesimlerde, gerek dünya görüşü gerek ideolojik görüş ve gerekse eğitime yüklenen misyon nedeniyle eğitimin farklı şekillerde ele alınması normaldir. Bunun yanında eğitim bilimcilerin de eğitim üzerine geliştirdiği fikirlerin birbirine yakın olanlar kadar birbirine zıt olanların de mevcut olduğunu belirtmek de fayda vardır.

İdeoloji kısmında anlatılanlarda, toplumsal kurumlara yüklenen misyonların farklı ideolojik yaklaşımlar tarafından farklı şekillerde ele alındığı görülmüştü. Örneğin Althusser, eğitim kurumunu devletin ideolojik aygıtı olarak ele almıştı. Buna paralel bir yaklaşımla eğitim için de söylenebilir. Yani eğitime kavramsal ve kurumsal olarak yüklenen anlam ve misyonlar farklılık göstermektedir. Dolayısıyla ne kadar eğitim yaklaşımı varsa o kadar eğitim tanımlaması vardır. Bu tanımlardaki farklılık eğitimin içeriğindeki farklılıklardan kaynaklanabileceği gibi, eğitime verilen görevden de kaynaklanabilir.

Eğitim bireyin doğumundan ölümüne kadar süre gelen bir süre tir. Bu süre çeşitli beceri, tutum, değerler kazandırır. Bu ğrenme süreci bireyin davranışlarında gözle görülür değişikliklere neden olur. Yani bizleri etkileyen ve davranışlarımızın değişmesine neden olan her türlü etkinliğin eğitim olduğunu söyleyebiliriz (Erden, 2014, s. 13).

Yukarıda eğitimin yaşam boyu sürdüğü ifade edilmiştir. Burada *kültürleme* kavramına değinmekte yarar vardır. Her birey, bir ailenin yesi olarak dünyaya gelir, aile ise bir toplumu oluşturan temel kurumlardan biri olması nedeniyle, toplumsal bütünlüğünü oluşturmada önemli bir role sahiptir. Çünkü aile, bireye kültürel aktarımın yapıldığı ilk yerdir. Ancak bu kültür aktarımı aile ile sınırlı kalmaz; aile ile başlayan bu kültür aktarımı, dış evre ve eğitim kurumları ile devam eder. Kısaca, her toplum kendisinden sonra gelecek nesil önceden belirlenmiş ideallere sahiptir. Bu ideallere ulaşmak için, toplumun bireyde görmek istediği ve bu nedenle de oluşturduğu her türlü etkiye kültürleme denilir (Büyükkaragöz, Muşta, Yılmaz & Pilten, 1997, s. 2).

Bu kültürleme, yani kültür aktarımı planlı, programlı ve önceden belirlemiş hedefler doğrultusunda olabileceği gibi, düzensiz bir şekilde günlük yaşamın içinde gelişigüzel de olabilmektedir. Bu yönüyle bakıldığında eğitim, ailede, sokakta, parkta, sinemada, gazete okurken, yürürken, sohbet ederken, okulda, evde vb. bireyin içinde bulunduğu tüm alanlarda görülür. Çünkü etkileşimin olduğu yerde kültürleme, kltrlemenin olduğu yerde ise doğal olarak kültürlenme de vardır.

Gelinen yere kadar kısaca toparlanacak olunursa; öncelikle eğitim kavramının etimolojik yapısının analizi ile başlayan eğitim bölümü, daha sonra kısa bir şekilde bütünlüğü bozmamak adına eğitimin ortaya çıkmış olabileceği tarihsel süre üzerinde durulmuştur. Ardından önceden belirlenmiş hedefler doğrultusunda gerçekleşen formal eğitim ile gelişigüzel bir şekilde gerçekleşen informal eğitim ayrımları yapılmıştır. Antik Yunan düşünürlerinden Sokrates, Eflatun ve Aristo'nun eğitimin tanımlamaları ele alınmıştır. Ve sonrasında Ertk'n yapmış olduğu eğitim tanımlamasından başlayıp günümüze kadar eğitim üzerine çalışma yapmış birçok eğitim bilincinin eğitim tanımlaması ve kısaca ele aliş biçimleri ele alınmıştır.

Ortaya atılmış olan düşüncelerden ve çalışmalardan hareketle, genel anlamıyla eğitim kültür aktarımı ve gelecek nesillerin yetiştirilmesi olarak ele alındığı görüldü. Bu aktarım, bireylerin davranışlarında ve zihinlerinde bir takım değişikliklere yol aacaksa, bu süre öte verilen bilgilerin, öğretilen davranışların ve kazandırılacak tutumların kaynağı nerden

gelmektedir? Bireylere öğretilmesi hedeflenen bilgi ve becerilerin doğruluk, yanlışlık, tutarlılık ölçütleri nedir? Formal eğitim çerçevesinde düşünüldüğünde, eğitim denilen sürecin başından sonuna kadar öğrenci, öğretmen, program ve diğer değişkenlerin nasıl olması gerektiği konusunda yol gösterici haritalar nelerdir?

Bu sorular, bizleri diğer disiplinlerle zorunlu bağlantısı olan felsefenin, eğitimle olan zorunlu ilişkisine götürmektedir. Bu noktada ortaya çıkan eğitim felsefesiyle, eğitim politikalarından uygulama alanlarına, içeriğin doğru olma ölçütünden tutarlılığına, sistem işleyişinden çıktıya kadar tüm süreci değerlendiren bir kontrol mekanizması ortaya çıkar. Bu mekanizma eğitim ve felsefenin kesiştiği nokta olarak ele alınabilir (Ergün, 2011, s. 178).

Eğitim felsefelerine geçmeden önce, eğitim felsefelerine kaynaklık eden felsefe akımları üzerinde durulmalıdır. Geçmişten günümüze kadar devam eden bir değişim süreciyle insanlar; doğa, evren, insan, iyi, güzel, doğru, yanlış vb. gibi birçok konu üzerine düşünmüş ve birbirlerinden oldukça farklı fikirler ortaya atmışlardır (Ergün, 2011, s. 179).

Felsefe akımları olan; idealizm, realizm, pragmatizm ve varoluşçuluk bu farklı yaklaşımlar sonucu ortaya çıkmıştır. İdealizm, köken olarak Platon(Eflatun)'a dayanmaktadır (Üstüner, 2002, s. 99). Hakikatın fiziki, maddi dünyada olmadığı ve ruh, zihin, ideaların hakiki varlık olduğunu temel ilkesinden hareket eder (Büyükkaragöz, Muşta, Yılmaz&Pilten, 1997, s. 54). Duyularımız ile elde ettiğimiz bilgiler yanıltıcıdır. Dış dünya, duyularımız sayesinde var olur ve eğer duyularımız olmaz veya yok olursa dış dünya da olmaz veya yok olur (Ergün, 2011, s. 179).

İdealizmde gerçeklik, dış dünyada somut bir şekilde değil, bireyin doğuştan sahip olduğu, maddi olmayan ruhsal, tinsel olan manevi yapıda olduğu görülmektedir. Gerçek ve değerler zamanla değişmeyen evrensel bir yapıdadırlar (Üstüner, 2002, s. 99). Bu tür bir yaklaşıma sahip olan felsefi akımda eğitim nasıl olmalıdır? Sorusunu sormak yerinde olacaktır.

Okul kurumu, toplumun bir yansıması olması nedeniyle geçmişin mirasını bireylere, öğrencilere aktarmalıdır. İdealist bir eğitimde temel amaç, bireyin veya öğrencinin kişiliğini geliştirmektir. Bu noktada öğretmene düşün görev rol model olarak buna uygun atmosferi oluşturmaktır (Büyükkaragöz, Muşta, Yılmaz&Pilten, 1997, s. 54). Ayrıca kültürel ve ahlaki olarak model olan öğretmen, öğrencilerin doğuştan sahip olduğu bir

takım yetileri harekete geçirerek öğrencinin hakikate ulaşmasına yardımcı olmalıdır (Üstüner, 2002, s. 102).

Realizmin kökeni Antik Yunan düşünürü ve Platon(Eflatun)'un öğrencisi Aristo'ya dayanmaktadır (Üstüner, 2002, s. 102). Realizm; varlıkların, insan bilincinin dışında ve ondan bağımsız olarak var olduğunu savunur (Ergün, 2011, s. 180). Dolayısıyla var olan ya da gerçek, idealizmde olduğu gibi düşüncelerde değil, bizlerden bağımsız bir yapıda ele alınır. O halde gerçek bize bağlı değil, bizden bağımsız olarak vardır. Bu gerçekliğe akıl aracılığı ve rehberliğiyle ulaşmak mümkündür (Üstüner, 2002, 102).

Realist eğitim anlayışına göre, eğitim bireyleri temel disiplinler, bilimler konusunda aydınlatmakla kalmamalı aynı zamanda bireyin sahip olduğu akıl gücünü geliştirip entelektüel düzeye çıkarmalıdır. Öğrenci, donanımlı öğretmen tarafından temel bilgi ve beceriler ile donatılır (Üstüner, 2002, s. 103). Öğretmenin bunu gerçekleştirebilmesi için, realist anlayışın insan dışındaki doğada gördüğü gerçeği iyi bilip tanınması gerekir (Büyükkaragöz, Muşta, Yılmaz&Pilten, 1997, s. 55). Kısaca realist eğitimi, değerlerin ve insanlık tarihi boyunca gelen kültürel mirasın aktarımı şeklinde ele alındığı söylenebilir (Ergün, 2011, s. 180).

Pragmatizm, dış dünyanın bizden ve duyumlarımızdan bağımsız olarak var olduğu konusunda realist anlayış ile benzerlik göstermektedir. Bilgilerimizin kaynağı ve sarsılmaz otoritesi konusunda farklılaşmaktadır. Pragmatizm, bilgilerin kaynağı olarak idealizmde olduğu gibi zihin, ruh gibi kavramlara bağlamaz. Bilgilerin kaynağı olarak deneye işaret eder (Üstüner, 2002, s. 106).

Bugün iyi olarak kabul edilen bir değer, yıllar sonra kötü diye ele alınabilir. Aynı şekilde bugün doğru veya gerçek diye kabul edilen bir bilgi yıllar sonra yanlış olduğu ortaya çıkarılabilir. Pragmatizm'e göre değerler ve gerçekler sürekli bir değişim içerisinde dirler. Bu nedendir ki, bilgi ve değerlerin değişken ve pratik yapıda olduğu kabul edilmelidir (Büyükkaragöz, Muşta, Yılmaz&Pilten, 1997, s. 55). Birey her şeyin değişim ve dönüşüm içinde olduğu doğada, kendi işine yarayanı ve kendi gerçekliğini yaratır. Zira gerçek, rasyonel olmaktan ziyade deneysel bir yolla elde edilir (Ergün, 2011, s. 181).

Her şeyin değişim içinde olduğu bir anlayışta doğal olarak bilgiler ve değer de değişmektedir. O halde idealizm ve realizmde olduğu gibi, değişmez ve evrensel kabul edilen değer ve bilgiler pragmatik eğitim anlayışında yer almayacaktır. Eğitiminde değişmez olarak edilen bilgilerin aktarımı yerine, değişen durumlara uygun olacak yöntem

değişikliği esas alınmalıdır. O halde pragmatik eğitimin temel amacı, değişen şartlara bireyin hazırlanmasıdır denilebilir (Büyükkaragöz, Muşta, Yılmaz&Pilten, 1997, s. 56).

Varoluşçuluk, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında sosyal, kültürel, maddi ve manevi neredeyse tüm alanlarda sarsıntılar içerisine giren Batı toplumlarında ortaya çıkmıştır (Büyükkaragöz, Muşta, Yılmaz&Pilten, 1997, s. 56). Yani toplumsal düzeyde bunalımların yaşandığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Sahip olduğu bir takım yapısal özelliklerden dolayı biçimsel ve değişmez olarak kabul edilecek özelliklere sahip değildir. Toplum karşısında bireyin özel yeri ve özgürlüğüne önem verir (Üstüner, 2002, s. 109).

Bu anlayışta insanın özel bir yeri vardır. Dünyada insan dışındaki tüm varlıklar önceden başkası tarafından belirlenmiş planlar ile var olurlar. Ancak insan da durum farklıdır. İnsan önce var olur ve daha sonra özünü kendisi oluşturur. Buna durum kısaca; *var oluş, varlıktan önce gelir* önermesi ile ifade edilmektedir (Ergün, 2011, s. 182).

Eğitimin amacı, bireyin kendini gerçekleştirmesine yardımcı olmaktır. Her birey özel ve özgür olduğu için birbirinin aynısı olan bireyler yetiştirmek eğitimin doğrudan veya dolaylı bir amacı olamaz. Öğrenci kendi bilgi ve değer yargılarını süreç içerisinde kendisi oluşturur. Yani; iyi, kötü, doğru, yanlış, adil, vs. gibi yargılarının kriterlerini süreç içerisinde öğrencinin kendisi belirler. Bu şekilde yapılan eğitim vasıtasıyla birey, özgür ve bağımsız olur (Büyükkaragöz, Muşta, Yılmaz&Pilten, 1997, s. 56).

Ele alınan bu felsefi akımların savunduğu düşünceler ve benimsedikleri eğitim anlayışları eğitim felsefelerinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Eğitim bilimciler; idealizm, realizm, pragmatizm ve varoluşçuluk felsefelerinden etkilenecek, beslenerek eğitim felsefelerini ortaya atmışlardır. Bu eğitim felsefeleri; daimicilik, ilerlemecilik, esasicilik ve yeniden yapılandırmacılık. Bahsedilen eğitim felsefelerinin hangi felsefi akımlardan yararlandığına değinerek kısaca ele alalım.

Daimicilik, idealist felsefenin benimsediği değişmez ilkelerden hareketle ortaya çıkmıştır. İnsan tabiatının değişmez yapılarla donatılmış olduğu düşüncesinden hareketle, eğitimin doğasının da değişmez olduğu düşüncesi hakimdir. Eğitim, yaşamı olduğu gibi yansıtmaz, ancak eğitim bireyin yaşama hazırlık sürecidir. Bu süreç; katı bir disiplin ile öğretmen merkezli gerçekleşir (Büyükkaragöz, Muşta, Yılmaz&Pilten, 1997, s. 57).

İlerlemecilik, pragmatist felsefenin eğitime uygulanış biçimidir. Geleneksel eğitimde hüküm süren katı kuralcılık ve aşırı disiplin anlayışına karşı tepki niteliği taşır. Sabit ve

değişmez kabul edilen bilgi aktarımının aksine değişen yaşam koşullarına göre şekillenen bir eğitim anlayışı benimsenmiştir(Büyükkaragöz, Muşta, Yılmaz&Pilten, 1997, s. 57).

Bireyin değişen yaşam koşullarına uyumu için problem çözme becerileri geliştirilir. Böylece eğitim, geleneksel eğitimde devam eden yaşam için bir ön prova olma niteliğinden sıyrılıp, yaşamın kendisi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca okullar, demokratik toplumun inşasından önemli görevlere sahip oldukları için demokratik kuralara göre yönetilmelidirler (Üstüner, 2002, s. 112).

Esasicilik, temellerini idealizm ve realizmden alır (Üstüner, 2002, s. 112). İlerlemecilik eğitim anlayışına tepki olarak ortaya çıkmıştır. Öğrencinin tamamıyla özgür bırakıldığı eğitim anlayışlarına karşıdır. Eğitimin merkezinde, öğretmen vardır. Okul, kültürel mirası korumalı ve gelecek nesillere aktarmalıdır (Büyükkaragöz, Muşta, Yılmaz&Pilten, 1997, s. 58).

Yeniden yapılandırmacılık, toplumsal çöküntülere karşı düzenin sağlanması için ortaya çıkmıştır ve ilerlemecilik eğitim felsefesinin devamı mahiyetindedir. Amaç yeni bir toplumsal kültür yaratmaktır. Bu durumda eğitime düşen görev, demokratik toplumun yeniden düzeni veya inşası için liderlik rolünü oynamasıdır (Topses, 2010, s. 89).

Böylece gelinen yere kadar, felsefe akımları olan; realizm, idealizm, pragmatizm ve varoluşçuluktan sonra bu felsefe akımlarından hareketle, eğitim bilimciler tarafından geliştirilen eğitim felsefeleri olan; daimicilik, esasicilik, ilerlemecilik ve yeniden yapılandırmacılık da ele alındı.

Bu noktada ele alınan temel iki kavram olan eğitim ve ideoloji çeşitli yönlerde ele alındı. Eğitim ve ideoloji kavramların etimolojik yapıları incelenmekle beraber tarihsel süreç içerisinde nasıl ele alındıkları kısaca belirtildi. Bir disiplin olarak ele alınışları, toplumsal yapıda yer edinişlerinden çok sonraya dayandığı ve hatta insanlık tarihi kadar eski oldukları görüldü. Her iki kavramın kesin hatlarla belirlenmiş tanımlarını yapmanın neredeyse imkansız olduğu ve kavramların tarihsel süreç içerisinde değişen yapıları, kavramları ele alan düşünürlerin fikirleri ve yaşanan dönemdeki siyasi, sosyal, ekonomik olaylar nedeniyle çok farklı şekillerde ele alındığı görüldü.

Üçüncü bölümün ilk kısmında ele alınan ideoloji kavramı ve ikinci kısımdan ele alınan eğitim kavramı arasında bir ilişki var mıdır? Bu iki kavram birbirleriyle etkileşim halinde oldukları noktalar var mıdır? Benzer ve farklı yönleri nelerdir? Ve en önemlisi aralarında

ilişki varsa, bu ilişkinin yönü ve boyutu nedir? Gibi soruların cevabı aranacaktır. Bu durum, beşinci bölümde ele alınacak olan ve yukarıda da bahsedilen Necmettin Sadak'ın *Toplumbilim* kitabı ile Mehmet İzzet'in *İçtimaiyat* kitabı üzerine eğitim ve ideoloji ilişkisi çerçevesinde yapılacak olan içerik analizine kolaylık sağlayacaktır. Buradan hareketle; şimdi, hem genel anlamda yukarıda bahsedilen soruların cevaplarına hem de özel anlamda eğitim ve ideoloji arasındaki ilişki ve etkileşime geçilebilir.

3.3.Eğitim ve İdeoloji İlişkisi

Eğitim ve ideoloji kavramlarının tarihsel süreç içerisinde, yapıları itibariyle sürekli değişim halinde olduğu ve bu nedenle mutlak bir tanımla ifade edilmelerinin neredeyse imkansız olduğu yukarıda belirtilmişti. Bu durum kabul edilmekle beraber, kavramlara yönelik yapılan tanımların ortak özelliklerinden hareketle genel bir tanımlama yapılmıştı. Eğitim; planlı ve programlı bir şekilde, istendik yönde davranış değişikliği meydana getirme süreci olarak ele alınmıştı. İdeoloji ise; egemen güç, egemen sınıf ya da iktidar tarafından ortaya atılan düşünceler bütünü olarak ele alınmıştı. Bu belirleme yapıldıktan sonra şimdi iki kavramın etkileşime geçilebilir.

Fransız İhtilali(1789) ile beraber başta Avrupa ülkeleri olmak üzere neredeyse tüm dünya ülkelerinin toplumsal yapılarında radikal değişiklikler başladı. Artık çöküşlü ve din merkezli topluluklar yerini, tek uluslu milli devletlere bırakmıştı. Bu durum milliyetçilik temelli bir ideolojinin doğmasına zemin hazırladı. Toplumun birliğini ve beraberliğini sağlayacak yegane güç artık milliyetçilik olmuştu. Durum böyle olunca İnal'ın da belirttiği üzere Fransız İhtilali ile beraber ulus temelli devletler, ulusal çıkarları için milliyetçiliği yeni kurulan devletin düşünce merkezine koyarak, etnik farklılaşmanın temel alındığı ulusal birlikteliklerini kurmaya çalışmışlardır (İnal, 2004, s. 16).

Her ihtilal sonrasında olduğu gibi Fransa'da gerçekleşen ihtilal sonrasında da eskiye dair olan kurum ve düşüncelerde bir değişim ve dönüşüm süreci başladı. Eski ait olan yapı ve değerler tasfiye edilirken, yerine istenilen yapı ve değerler getirilmeye çalışıldı. On sekizinci yüzyılın ikinci yarında, Fransa merkezli olmak üzere, Avrupa ülkelerinin çoğunda burjuvazi, ekonomik egemenliğin yanında siyasi egemenliği de eline almaya başlamıştı. Batı'da yaşanan çatışma ve çekişmeler ile burjuvazinin ekonomik, sosyal ve siyasal egemenliği ele alması neticesinde, on dokuzuncu yüzyıla doğru toplumsal çatışma ortamı bir nebze olsa yatışmıştı. Burjuvazinin toplumsal alandan egemenlik alanı genişleyince eskiye dair yapı ve değerlerin tasfiyesi de doğal olarak hız kazandı denilebilir.

Toplumsal yapıda meydana gelen değişimler, yalnızca çokuluslu devletlerin yerini ulus devletlerin alması ile sınırlı değildir. Ulus devletlerin ortaya çıkması, toplumsal karmaşanın bitmesi için yeterli bir neden değildi. Ulus devletler ile beraber, etnik kökenli ulusal birliğin nasıl sağlanacağı, kitlelerin kontrolünün nasıl gerçekleşeceği, ulusal birlik ve bütünlük için ne gibi çalışmaların yapılması gerektiği sorunları ortaya çıktı. İşte tam da bu noktada devletler, ulusal birlik ve bütünlüklerini sağlayabilmek için eğitimi devreye koyacaklardır. Yani eğitimi bir araç olarak kullanacaklardır. Ancak burada bahsedilen eğitim, Anık'ın ifade ettiği gibi, aile ya da dini kurumlara dayanan geleneksel eğitim değildir. Kurulan yeni toplumsal yapı içerisinde birlik ve bütünlük için, bireylere düşen görev ve sorumlulukları onlara aktaran ya da öğreten türden bir eğitimidir (Anık, 2005, s. 27).

Egemen gücü eline alan iktidar veya yeni kurulmuş olan rejimler, egemenliklerinin sürekliliği, yani devamlılığı için, eğitim alanlarına mümkün olduğu kadar yatırım yapmışlardır (Türkkahraman, 2000, s. 32). Henüz oluşum aşamasında olan bir siyasal sistemin, toplumun üyeleri tarafından benimsenmesi, kabul edilmesi ve desteklenmesi için şüphesiz en iyi yollardan biri eğitim kurumudur. Eğitim ile bireye eski değerler kötülenecek, yerine kabul edilen yeni değerler yüceltilecek ve böylece eğitim ile yapılan siyasal sosyalleşme, toplumsal birliğin sağlanmasına yardımcı olacaktır.

Modernleşme süreciyle beraber, eğitimin kurumsal yapısı güçlenmeye başladı. Artık eğitim, devlet kontrolünde ve merkezi bir şekilde yaygınlaşmaya başladı. Çünkü yeni kurulmuş devletler için eğitim kurumları, artık birer ideoloji yayma aygıtlarıydı. Dolayısıyla modernleşme süreciyle beraber devletler, toplumu istenilen şekilde yeniden yapılandırmak veya kurmak için ideolojik amaçlarını eğitim aracılığıyla gerçekleştirme yoluna girmişlerdir. Ayrıca denilebilir ki, artık eğitimin görev ve sorumluluğu devletin tekeline alınmıştır (Çetin, 2007, s. 90).

Nitekim bu noktada yukarıda ideoloji bölümünde ele alınan Althusser'i hatırlamakta fayda vardır. Althusser, egemen gücün ya da iktidarın varlığını sürdürebilmesi ve sürekli kılması için iki farklı yapıdaki aygıttan bahsetmiştir. Bunlar devletin ideolojik aygıtları ve devletin baskı aygıtlarıdır. İdeolojik aygıtlar olarak aile, eğitim, din gibi kurumlar ele alınırken; baskı aygıtları olarak polis, mahkeme, hukuk, ordu gibi yapılar ele alınmıştır (Althusser, 1991, s. 27).

Althusser, eğitim kurumunu baskı ve zorlamanın olmadığı ve böylece iktidarın ideolojisini rahat bir şekilde yayıp varlığını sürdürdüğü bir kurum olarak ele almıştır. Nitekim çocukluk dönemlerinden başlatılıp ve zorunlu bir şekilde verilen eğitim göz önünü alındığında, çocuğun henüz sorgulama ve eleştirme becerileri olgunlaşmadığı için, iktidarın ya da egemen gücün kontrolü ile gerçekleşen eğitimde, aktarılanların doğru veya yanlış olduğunu düşünülmeden içgüdüsel olarak ya da duygusal bir şekilde kabul edilir. Sorgulamanın gelişmediği bir dönemde çocukların zihinlerine enjekte edilen her türlü inanış, bilgi ve değer de doğal olarak a priori olarak kabul edilecektir (Copeaux, 1998, s. 3).

Birey ya da çocuk kültürü zamanla toplum içinde sosyalleşmesi ile öğrenir. Dolayısıyla kültürün yapısında yer alan temel öğeleri ve değerleri de sonradan öğrenir. Birey doğuştan siyasal ya da sosyal bir kültür ile dünyaya gelmez. Değerler, inançlar ve toplumsal kurallar gibi siyasal ve sosyal kültür de zamanla ve sonradan öğrenilir. Bu kültürleme ya da sosyalleşme süreci, ilk etapta ailede başlamış olsa da aile ile sınır kalmaz. Okul ile sistemli bir şekilde devam eder ve sonrasında ise grup etkileşimleri ve sosyal ilişkiler gibi yollarla ömür boyu devam eder (Türkkahraman, 2000, s. 32).

Modern ulus devletlerin ortaya çıkışı ile devlet kontrolünde gerçekleştirilen eğitim, Tan'ın da belirttiği üzere; okulların, anaokullarıyla erkene alınması ve yüksek öğretimle uzatılması, eğitim kurumlarının bireyin sosyalleşmesi üzerindeki etkisini daha da güçlü bir duruma getirmiştir (Tan, 1981, s. 39).

Birey bir aile içinde dünyaya geldiği için, sosyalleşmenin ilk başladığı yer ailedir. Dolayısıyla birey; neyin doğru, neyin yanlış, neler yapılmalı, neler yapılmamalı, iyi-güzel olan, çirkin-yanlış olan, değerli-değersiz olan gibi birçok alanda inanç sahibi olmayı aileden öğrenir. Daha sonra, okul kurumu ile beraber daha önce ailede sistemsiz bir şekilde gerçekleşen eğitim, sistemli bir şekilde ve kasıtlı olarak yürütülür. Amaç bireyde istenilen yönde bir gelişim ve değişim meydana getirmektir. Bu noktada devletler, sahip oldukları egemen ideolojiyi çocuklara yaymak ve böylece ideolojilerine meşruiyet zemini oluşturmak için eğitim kurumunu kullanmaktadırlar.

Böylece egemen güç, egemenliğini pekiştirmek için sahip olunan ideolojiyi benimsetmekle kalmayacak, aynı zamanda devamlılığını sürdürmek için gerekli toplumsal zemini de oluşturmuş veya hazırlamış olacaktır. Zira her iktidar ya da egemen güç, varlığını, ideolojisi ile beraber kabul ettirip, egemenliğine uygun zemini oluşturmak için çeşitli

çalışmalar içerisinde bulunur. Eğitim ise, bu çalışmaların vazgeçilmezidir. Çünkü henüz sorgulama ve eleştirme yetenekleri yeterince olgunlaşmamış çocukları istenilen forma getirmek hem kolay hem de hemen her iktidarın istediği ideoloji yayması için arzu edilen bir durumdur.

Eğitim kurumları ile bireylere öğretilen değerler ve normlar ile toplumsal bütünlüğün sağlanması hedeflenir. Ancak, amaç sadece toplumsal bütünlüğü sağlamak değildir. Aynı zamanda bireye bir takım toplumsal görevler verilerek, davranışlarının istenilen sınırlar içerisinde şekillenmesi istenir. Bu durum, hem toplum hem de toplumu yöneten iktidar için iyi vatandaşın yetişmesi demektir (Anık, 2005, s. 26).

“Gücün her türlü kullanımının, onu kullanan kişinin gücünü meşrulaştırmayı hedefleyen bir söylemin eşliğinde ortaya çıktığı bilinir” (Bourdieu, 1997, s. 205). Fransız sosyologun ifadesinden hareketle eğitim, iktidarın gücünü meşrulaştırmak için ve ideolojisini yaymak için kullandığı söylem olarak ele alınabilir. İktidar söylemlerini eğitim aracılığıyla aktarırken, aynı zamanda temel eğitim düzeyinden itibaren bireylere-çocuklara, toplumsal alanda kabul gören değerleri de aktarır. Değerleri, toplum nezdinde kabul edilen normlar olarak görmek mümkündür. Eğitimin anaokulu seviyesine kadar indirildiği ve dolayısıyla egemen gücün değerleri bu dönemden itibaren okullar aracılığıyla çocuklara aktardığı görülmektedir. Bu noktada Çelikkaya'nın ifade ettiği üzere; değerlerin olduğu yerde şüphesiz değerlendirme vardır. Değerlendirmenin olduğu yerde ise; karşılaştırma ve hüküm verme vardır (Çelikkaya, 1996, s. 168).

Bu bağlamda şöyle bir sorun ortaya çıkmaktadır. Yukarıda modern toplumlarda eğitimin anaokulları seviyelerine kadar aşağıya çekildiği ifade edilmişti. Bu dönem ve neredeyse ilkokul beşinci sınıfa kadar çocuklarda yeterli anlamda eleştirme ve sorgulama yetenekleri gelişmemiştir. Dolayısıyla; sistemsiz ve düzensiz bir şekilde aile ile başlayan değerler aktarımından sonra, değerlerin sistemli ve düzenli bir şekilde aktarıldığı okulların devlet kontrolünde olduğu düşünüldüğünde ortaya şöyle bir sorun çıkar, en azından akıllara soru getirir. Devleti yöneten egemen güç ya da iktidar, çocukların henüz bir takım soyut becerilerinin ve dolayısıyla sorgulama ve eleştirme becerilerinin gelişmediği ve dolayısıyla da karşılaştırma, hüküm verme, değerlendirme becerilerinin gelişmediği eğitim kademesinde, iyi-kötü, güzel-çirkin, değerli-değersiz her türlü olumlu ve olumsuz içeriğe sahip değerleri bireylere/çocuklara aktarabilme olanağına sahiptir. Buradaki sorun bu değerlerin insani olabileceği gibi gayri insani de olabileceğidir.

Modern veya ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla beraber, toplumsal kurumlara düşen görevlerin değişiminden eğitim kurumu da nasibini almıştır. Genel anlamda eğitim kurumu, özel anlamda okullar; mevcut egemen gücün ya da sınıfların ideolojilerini, gelecek nesle aktarma ve kabul ettirme görevini üstlenmişlerdir. Görüldüğü üzere eğitim ve ideoloji birbirinden ayrılmaz bir şekilde etkileşim halindedirler (Parlak, 2005, s. 72).

Okullarda gerekli bilgi ve değerlerin aktarıldığı en önemli ders materyalleri olarak kitaplar da egemen gücün eylem alanlarına meşruiyet kazandırdığı yerlerdir. Ders kitapları, yalnızca bir takım bilimsel bilgileri aktarmak için kullanılmaz, aynı zaman da topluma kabul ettirilen değerlerin aktarıldığı, toplumsal düzen ve sürekliliğinin sağlanması için söylemlerin üretildiği materyallerdir. Buradan hareketle; okullarda okutulan ders kitaplarının, kitapların oluşturulduğu toplumların ideolojik söylemlerini yansıttığı sonucu ortaya çıkmaktadır (İnal, 2004, s. 11).

Milliyetçilik temelinde şekillenen modern ya da ulus devletler, eğitime atfedilen anlamını geleneksel olana kıyasla birçok yönden değiştirmişlerdir. Nitekim ulusal devletler; eğitimi geleneksel eğitim-öğretim faaliyetlerine ilave olarak hem egemen gücün ya da iktidarın ideolojik söylemlerini aktarma yolu hem de ulusal birlik ve bütünlüğün sağlanması için araç olarak kullanmışlardır (Bumin, 1998, s. 59).

Bu doğrultuda bireyler veya çocuklar istenilen hedefler doğrultusundan bilgi sahibi olmakla beraber, siyasal ve kültürel anlamda toplumsallaşması da sağlanmış olunur. Kısaca egemen ideolojinin eğitim üzerine etkisi şu şekillerde olmaktadır: Öncelikle, ideoloji, eğitimin hedef, sonuç ve politikalarını belirler. Ardından okul çevresinde meydana gelecek davranış ve değerleri belirler ve son olarak resmi müfredatı şekillendirir (Gutek, 2001, s. 181). Böylece ders kitapları, ulusal modern devletlerle beraber artık resmi ya da milli denilebilecek bir tarih, toplum, ekonomi vb. görüşleri yansıtır olmuşlardır (İnal, 1996, s. 19).

Tarihsel süreçle beraber birçok olgunun içeriği değiştiği gibi; yönetim sistemleri, ideolojiler, otorite biçimleri ve egemenliğin şekli de değişmiştir. Ancak içerikleri olarak bunlar her ne kadar değişiyor olsalar da, okullara verilen yeniden üretimin sağlanması, toplumsal kontrolün sağlanması ve egemen ideolojiye zemin hazırlama gibi görevler ile temeldeki amaçları olan; bireylerin ya da temelden çocukların mevcut otoriteye uyum sağlamaları, karşı çıkmamaları ve itaat etmelerini isteme değişmemektedir (Bumin, 1996, s. 61).

Örneğin, totaliter sistemlerde bu durumun gerçekleşmesi bir lider etrafında olur. Liderlerin yüceltilmesi yine eğitim ve dolayısıyla okullar aracılığı ile yapılmaktadır. Stalin için döneminin bir eğitim dergisinde, yerlere göklere sığmayacak şekilde övgüler yazılıp, öğretmenlere bu ve bunun gibi görüşlerin öğrencilere aktarılması gibi görevler verilmiştir (Gutek, 2001, s. 270). Böylece, eğitime paralel olarak devreye konulan kitle iletişim araçları, dergiler, gazeteler, reklamlar vb. birçok yolla ideolojinin yayılması için çalışmalar düzenlenmektedir. Özellikle totaliter sistemlerde, sadece eğitim ile değil bireyleri kuşatan tüm alanlara müdahale edilir. Zira liderin kutsallaştırılması ve ideolojinin yüceltilmesi için adeta her yol mübah görülür.

1980'lerde ABD'de eğitim için ortaya atılan raporlardan hareketle; ABD'nin eğitim sistemine, özellikle ekonomik, askeri ve teknolojik olarak lider pozisyonunda olmaya önem gösterdiği ve Japonya ve Almanya gibi devletlerin gelişim göstererek, bahsedilen gelişmeleri sağlayıp ABD'yi yakalayabileceği ve geçebileceği gibi fikirler gündeme getirilmekteydi (Gutek, 2001, s. 177).

Gerek soğuk savaş dönemleri gerekse günümüzde dünya lideri olma rolüyle hareket eden ABD'nin bu ve benzeri eğitim ile ilgili raporlarının ideolojik bir boyutunun olması kaçınılmazdır. Bu ve benzeri yollarla ABD; askeri, ekonomik, teknolojik ve siyasi olarak hem ülkesinde yaşayan vatandaşlara hem de diğer dünya ülkelerine lider olduğunun mesajını vermektedir. Diğer yandan dünya sisteminde devam eden bir rekabetin olduğu ve eğer vatandaşların gereken çaba ve gayreti göstermezlerse, Almanya ve Japonya gibi ülkelerin kendileri için rakip olabileceğini belirterek korku yaratılmaktadır. Böylece ABD, hem dünya lideri olduğunun hem de bu liderliğin sürdürülmesi için vatandaşları üzerinde bir korku yaratılması gerektiğinin mesajını vermektedir.

Nazi Almanya'sı döneminden oluşturulmuş ideolojik söylemin hedefleri doğrultusunda 1945'deki Postdam Antlaşmasında geçen ifade, eğitim ve ideoloji ilişkisinin daha somut bir hal alması açısından bir hayli manidardır: "Almanya'da öğretim, militarist doktrinleri ve ulusal sosyalizmi tümüyle ortadan kaldıracak ve yerine demokratik düşüncelerin geçmesini sağlayacak bir biçimde denetlenecektir". Ayrıca savaş sonrasında Almanya'nın teslim olmasıyla beraber Nazi Almanyası döneminden kalan ders kitapları yakıldı ve eğitime sansür getirildi (Alkan, 1979, s. 90).

İkinci Dünya Savaşı öncesinde, Naziler dönemi Almanya'sında yapılmış olan siyasi değişikliklerin ortadan kaldırılması için, eğitimin araç olarak kullanılması manidardır.

Savaş sonrasında istenilen yeni düzenin kurulması için, eğitim devreye konulmuştur. Almanya’da savaş döneminde mevcut olan tüm militarist, faşist, baskıcı anlayış ve düşüncelerin savaş sonrasında ortadan kaldırılması için öncelikle kitaplara müdahale edilmesi ve eğitime uygulanan sansür de bu minvalde düşünülmelidir. Böylece yeni neslin yaratılmasında, egemen güç veya iktidar, eğitimin içeriğini ve dolayısıyla ders kitaplarını değiştirerek yeni egemen ideolojinin benimsenmesini ve toplumsal alanda kabul görmesi sağlamaya çalışmıştır.

Her ne kadar Almanya netice itibariyle savaş sonrasında radikal değişim ve dönüşümlerle demokratik hayata adım atmışsa da, bu durum tüm ülkelerde böyle olmamıştır. Savaş döneminde faşizmin egemen olduğu İtalya, savaş sonrasında tam anlamıyla demokratik ve tarafsız bir eğitim anlayışına Almanya’da olduğu gibi geçememiştir. Katolik görüşün egemenliği bugün bile İtalyan eğitim sisteminde varlığını sürdürmektedir. İtalyan Eğitim Bakanlığı tarafından kabul edilen bir ders kitabından yapılan alıntı durumu özetler niteliktedir:

Ananıza-babanıza saygılı olun diye buyuran dördüncü emir; anamızı, babamızı ve bizim ülkemizde otoritesi olan herkesi sevmemizi ve saymamızı öngörür. Bu kişiler Papa’dır, kardinallerdir, papazlardır, devlet memurlarıdır ve öğretmenlerimizdir...

Ana-babaların çocukları için budalaca muratları olduğundan bu kadar çok toplumsal değişim var. Ayakkabıcı, oğlunu muhasebeci olmasını; sosis satıcısı, oğlunun doktor olmasını istiyor. Hiç böyle budalalık olur mu?(Lapalombara’dan aktaran Alkan, 1979, s. 92).

Faşist ideolojilerin hüküm sürdüğü coğrafyalarda okutulan ders kitapları ise, doğal olarak bu ideolojinin aktarımı için çabalayacaktır. Örneğin Güney Afrika’da *Irk İlişkileri* olarak adlandırılan bir derste okutulan kitapta yapılan alıntı şu şekildedir:

Atalarımızın ve bizim inandığımız odur ki, insanlar arasında ayrılıkları yaratan Tanrı’dır... Ayrı ırktan olanların aynı çevrelerde oturmaları ve birbirleriyle evlenmeleri yalnız utanılacak bir şey değildir, aynı zamanda yasalara da aykırıdır. Bununla birlikte, bir Güney Afrikalıyı beyaz olmayandan ayıran tek olgu, derisinin rengi değildir. Beyaz, uygarlığın çok daha yüksek bir düzeyindedir ve çok daha gelişmiştir. Beyazların yaşaması, öğrenmesi ve çalışması, beyaz olmayanların kültürel düzeyine düşmemesini sağlayacak bir biçimde olmalıdır. Ancak bu yolla ülkemizin yönetimi beyazların elinde olabilir (Thomson’dan aktaran Alkan, 1979, s. 93).

Yukarıda; Stalin’den hareketle dönemin totaliter Rusya’sı, Nazi Almanya’sı, ABD, İtalya ve sömürü egemenliğinin devam ettiği dönemlerden Güney Afrika’da eğitim ve ideolojinin etkileşimi, yapılan alıntılar ile daha somut bir hale getirilmeye çalışıldı. Eğitimin; yeni kurulan rejimi meşrulaştırma, egemen ideolojiyi hakim kılma, iktidarın yaptığı ve yapacağı eylemlerin toplumsal alanda kabul görülmesi için bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Rusya, ABD, Almanya, İtalya ve Güney Afrika örneklerinden sonra Türkiye’de durumun nasıl olduğuna bakmakta yarar vardır. Burada genel olarak milli

eğitimde okutulan dersler için genel bir değerlendirme yapılacaktır. Türkiye’de eğitim ve ideolojinin etkileşimi genel olarak değinilecek ve ayrıntılara girilmeyecektir. Zira daha önce de bahsedilmiş olan beşinci bölümde ele alınacak olan sosyoloji ders kitapları ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Türkiye’de milli eğitim tarafından okutulan ders kitapları ile ilgili yapılan içerik analizi çalışmaları incelendiğinde, özellikle tarih, yurttaşlık bilgisi, vatandaşlık gibi ders kitaplarında yoğun bir ideolojik söylemin olduğunu görülmektedir. Türk milletinin üstünlüğü, dünya medeniyetine en çok katkı sağlayanın Türkler olduğu, medeniyetin asıl yaratıcılarının Türkler olduğu, büyük ve zengin bir kültür geçmişine sahip bulunduğu, güçlü bulunduğu, bu nedenle de düşmanlarının çok olduğu ve her zaman uyanık olunması gerektiği gibi birçok ifadeler sürekli tekrarlanmaktadır (Parlak, 2005, s. 76).

Modern ya da ulus devletlerin ortaya çıkışıyla beraber, ortaya ulusal birliğin ve bütünlüğün nasıl sağlanacağı ile ilgili bir probleminin çıktığı daha önce belirtilmişti. Gerek yukarıda bahsedilen devletler gerekse ismi burada anılmayan diğer birçok devlet, eğitimi, siyasal toplumsallaştırma aracı olarak kullanmışlardır. İktidar ya da egemen güç; eğitimin genel ve özel hedeflerinden okutulacak dersin haftalık sayısına, materyalin şekli yapısından içeriğine, ğretim ortamının tasarımıından ğrenci etkileşimine, ğrenci-ğretmen iletişinden ğretmen-yönetici iletişime kadar pek çok alanda etkisini göstermektedir. Ulus devletlerin kurulduğu dönemde, elbette temel gaye ulusal birlik ve bütünlüğün sağlanmasıydı. Ancak daha sonra milli bir kimliğim oluşumu ve bu nedenle biz duygusunun oluşturulması yine okullara verilen görevler arasındadır. Bu nedendir ki egemen g genel anlamda eğitim kurumuna; özel olarak da okul, ders kitapları, ğretmen, müfredat vb. gibi eğitimin içeriğini oluşturacak neredeyse her şeye müdahale eder.

Yeni kurulmuş tüm ulus devletlerde görüldüğü üzere, ulusal bir kimliğin inşası ve devlete karşı bağlılığın, sadakatin gerçekleştirilmesi, eğitim ile planlı ve programlı bir şekilde yürütülmektedir. Sürekli tekrar eden söylemler aracılığıyla da bireyde istenilen tutum ve davranışlar oluşturulmaya çalışılmaktadır (Tekeli, 1998, s. 106). Eğitimin tek elden devlet tarafından yönetilmesi, yani merkezileştirilmesi de istenilen hedeflere ulaşmayı kolaylaştırmıştır. Modern devletler ya da ulus devletler bu yolla, milliyetçiliği devletin temelini alan bir yaklaşımla etnik farklılaşmaya dayanan ve ulusal çıkarların gözetildiği ulusal birliklerini yaratmaya çalışmışlardır (İnal, 2004, s. 16).

Egemen güç, toplumsal düzeni ve sürekliliği korumak için ayrıca genelde sınıf dışında gerçekleşen birçok rutin davranışın şekillenmesinde de etkilidir. Okullarda her gün düzenli olarak yapılan törenler, içilen antlar, söylenen marşlar, özel günler için yapılan etkinlikler, ritüeller vb. tüm okul içi sosyal pratikler ideolojinin eylemsel boyutta öğrencilere aktarıldığı alanlardır. Dolayısıyla tüm bunlar ders kitaplarında verilen içerik ile birleştiğinde, söylem ve eylemin birleştiği bir örgütlenme biçimi olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu durumu, Alkan, okulun ders dışı ortamı olarak ele almaktadır (Alkan, 1979, s. 99). Törenler, resimler, bayraklar, antlar vb. uygulamalar, okulun bahsedilen ders dışı ortamı olarak ele alınmaktadır. Ayrıca binaların mimarisi, sınıfların ayrıştırılması, öğretmen-öğrenci-yöneticilere ait alanların birbirinden farklılık göstermesi (Güven, 2000, s. 40) de genel olarak okulun sınıf dışındaki oluşumlarına ya da yapılanmalarına ve dolayısıyla eylem düzeyindeki ideolojik aktarımına örnek olarak gösterilebilir.

Okul kurumunun gerek ders içi gerekse ders dışı yapıları ele alınarak sosyalleşme üzerindeki etkisinden bahsedildi. Ancak şunu belirtmekte fayda vardır. Bireyin ya da çocuğun sosyalleşmesinde etkili olan yegane kurum, sadece okul değildir. Birey öncelikle bir ailede dünyaya geldiği için sosyalleşmenin ve dolayısıyla ideolojik aktarımın başladığı yer de ailedir. Daha sonra sosyal çevre ve etkinlikler, arkadaş grupları, iş yaşamı, kitle iletişim araçları vb. birçok yolla ömür boyu sürecek şekilde, bahsedilen sosyalleşme devam etmektedir.

Okul, bireyin topluma hazırlanmasını sağlayan diğer kurumlardan biridir. Ancak, toplumsal değerlerin, tutumların, kuralların, ideolojik söylemlerin aktarılma biçimi olarak farklılık göstermektedir. Üçüncü bölümde, eğitim ile ilgili kısmın anlatıldığı yerde bahsedildiği üzere, eğitim formal ve informal olarak ikiye ayrılmıştı. Önceden belirlenmiş hedefler doğrultusunda, uzman kişiler aracılığıyla, belirli bir mekan ve zamanda yapılan planlı ve programlı etkinlikler formal eğitim kapsamında ele alınırken; toplum içerisinde gelişen güzel bir şekilde, etkileşimler neticesinde gerçekleşen plansız ve programsız olan eğitim boyutu ise informal olarak ele alınmıştı. İşte okul kurumunun toplumsal sosyalleşme üzerindeki özel etkisine değinilmesinin temel nedeni de buradan kaynaklanmaktadır. Çünkü, okullar aracılığıyla çocuk ya da birey, egemen güç tarafından planlı-programlı, istenilen hedefler doğrultusunda istenilen forma getirilmektedir. Ayrıca ulus devletlerle beraber eğitimin merkezileştiği ve çoğu zaman zorunlu olduğu düşünüldüğünde, hem bireylerin/çocukların istenilen hedefler doğrultusunda

sosyalleştirilmesinin ne kadar kolay olduğu, hem de ulus devletlerin eğitime bu denli müdahale edişlerinin nedenleri daha anlaşılır olmaktadır.

Burada bahsedilmeden geçilmemesi gereken bir husus daha vardır. Eğitimin anaokullarına çekilmesi ve yüksek öğretimler ile uzatılmasının toplumsal sosyalleşme sürecinin eğitim kurumları egemenliği altında gerçekleşen sürecini uzatmıştır. Anaokulu ya da ilkökul eğitim seviyesindeki çocukların bu sosyalleşme sürecindeki durumlarını aydınlatmak faydalı olacaktır. Nitekim bu dönemde meydana gelen sosyalleşme, bilişsel düzeyde olmaktan ziyade duyuşsaldır. Alkan bu konuda, çocukların henüz eleştirme ve karşılaştırma yeteneklerinin yeterince olgunlaşmadığı ve dolayısıyla çocukların bu dönemde önce duygusal olarak siyasal sosyalleşmelerini gerçekleştirdiklerini belirtir. Yani bu dönemde siyasal sosyalleşme, önce duygusal sonra da bilişsel olarak gerçekleşir (Alkan, 1979, s. 100).

Dolayısıyla modern veya ulus devletler, ulusal birlik ve bütünlüklerini sağlamak adına ve sahip olunan egemen ideoloji ile uyumlu bireylerden oluşacak bir toplumun yaratılması için gerekli alt yapının zeminini (Kaynar, 2001, s. 77) eğitimi araç olarak kullanarak oluşturmaktadırlar. Egemen güç ya da iktidar, bu yolla, hem mevcut düzeni koruyup devamlılığını sağlayacak hem de geleceği garanti altına almış olacaktır. Nitekim okul kurumu aracılığıyla, eylemleri ve düşünceleri istenilen sınırlar içerisinde olan,; toplumsal, siyasal ve sosyal olarak istenilen forma konulmuş; karşı çıkmanın aksine itaat eden, uyumlu bireylerden oluşmuş toplumu yaratmada en etkili araç olarak eğitimi göstermek mümkündür (Parlak, 2005, s. 80).

Kısaca ifade edilecek olunursa; egemen ideolojinin çocukluk döneminden yetişkinliğe kadar ve sonrasında eğitim dışında işin içersine başka değişkenleri koyarak, kendi değer yargılarını, düşüncelerini, fikirlerini ve söylemlerini bireye aktarmakta ve eğitim aracılığıyla da toplumsal kabulü sağlayacak meşruiyet zeminini hazırlamaktadır.

Sosyolojinin bilim olarak kabul edilmesinde büyük katkıları nedeniyle burada; Durkheim ve Weber'in eğitim hakkındaki görüşlerine ve ardından Hobbes ve Gramsci'nin eğitim ve ideolojinin etkileşimi konusundan ortaya atmış oldukları fikirler ele alınacaktır. Bu dört sosyologun eğitim ile ilgili ortaya koymuş oldukları fikirlerin çalışmaya katkısı olacağı düşünüldüğü için yer verilmiştir. Durkheim'den başlanılacak olunursa;

Durkheim, 1858'de Fransa'da doğmuştur. Yaşadığı dönem boyunca Fransa'da birçok toplumsal buhran görmüş ve yaşamıştır. Örneğin Durkheim, henüz genç yaşlarda iken

ülkesinin Prusya ile olan savaşına ve yenilgisine tanık olmuştur. Durkheim, 1789 Fransız İhtilali'nden sonra Fransa'da yaşanan toplumsal kargaşa ve buhranları, toplumun manevi eksikliğine bağlamıştır. Dolayısıyla öncelikli olarak yapılması gereken şeyin, manevi anlamda bir kalkınma için gerekli çalışmaların başlatılması olduğunu düşünmüştür. Buradan hareketle Durkheim, eğitime özel bir önem vermiştir. Çünkü bu manevi eksikliği giderecek olan eğitimidir. (Aron, 1994, s. 280).

Durkheim, modern toplumların ahlak eksikliği nedeniyle bir hastalık ile karşı karşıya olduklarını düşünür. Bu ahlak eksikliği, toplumları; karmaşaya, düzensizliğe ve buhrana sürüklemektedir. Eğer toplumun içinde bulunduğu karmaşıklığın ve dolayısıyla karşı karşıya olduğu hastalığın tedavi edilmesi isteniyorsa, öncelikle yapılması gereken şey; bu hastalığı ortadan kaldıracak bir ahlakın üretilmesidir. Anık'ın da belirttiği üzere burada dikkat edilmesi gereken husus; Durkheim'in ahlak ile bahsettiği şey, bireyin Tanrı ile olan ilişkisinden ziyade, insanın insana ve topluma karşı yerine getirmesi gereken görevleridir. Tam da bu noktada, bireylere toplumsal görevlerin öğretilmesi için eğitime büyük sorumluluklar düşmektedir (Anık, 2005, s. 30).

Toplumsal düzenin sağlanıp, varlığını devam ettirebilmesi için *kolektif bilinç* üzerinde duran Durkheim, bu kolektif bilincin oluşması için görevin eğitime düştüğünü söyler. Öncelikli olarak bireyin eğitim aracılığıyla sosyalleşmesi sağlanacaktır, bu şekilde kolektif bilinci edinmiş olan birey, topluma karşı görev ve sorumluluklarının da bilincinde olacaktır. Nitekim Durkheim'e göre, eğitimin öncelikli hedefi, bireyleri disipline edip onları bu yolla boyun eğmeye alıştırmaktır (Aron, 1994, s. 272).

Bu disiplin, toplumsal kargaşaya sebep olacak karşı çıkış veya başkaldırıları önleyecek bir niteliğe sahiptir. Bu şekilde hem bireylerin toplumsal otoriteye uymaları sağlanacak hem de toplumsal düzensizlikler önlenmiş olacaktır. Durkheim bahsedilen toplumsal düzenin sağlanması için şu şekilde bir yol haritası çizmektedir: "Toplumsal düzenin sürüp gitmesi için gereken şey, insanlığın çoğunun kendi durumlarından memnun olmalarıdır. Memnun olmaları için gereken şey sahip olduklarının az veya çok olması değil, daha fazla şeye sahip olmaya haklarının olmadığına inanmalarıdır" (Aron, 1994, s. 268).

Bireyin sahip olduklarından fazlasını istememesi için ya da daha fazla şeye hakkının olmadığına inanması için, eğitim yoluyla bireylere sahip oldukları haklar ve topluma karşı vazifeleri öğretilecektir. Toplumcu organizmacı bir yaklaşımla ele alan Durkheim, bu noktada toplumu oluşturan tüm unsurların görevleri olduğunu ve bu unsurların üzerine

düşen görevleri yerine getirilmesi durumunda, toplumsal düzenin sağlanmış olacağını belirtir. Bu unsurlara ya da toplumu oluşturan yapılara görev ve sorumluluğu öğretip onlara sadık kalmasını sağlayacak olan ise; eğitimidir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, her ne kadar bugünün bakış açısıyla olumsuz yorumlara sebep olacak bir eğitim yaklaşımı ortaya atmış gibi görünse de, Durkheim'ın eğitim ve eğitime yüklediği misyon anlamında ortaya atmış olduğu fikirleri bulunduğu dönemin koşullarında değerlendirmek sağlıklı sonuçlar verecektir. Zira Durkheim, için temel sorun; Fransa'nın içinde bulunduğu toplumsal karmaşaydı. 1789 Fransız İhtilali, 1830 İttilali, 1848 İhtilali ve 1870-1871 Fransa ve Prusya savaşlarının yaşanması sonucu, Fransa toplumsal olarak büyük kargaşa ve buhranın içindeydi. Durkheim'ın amaçladığı şey; Fransa'yı içinde bulunduğu toplumsal kargaşadan çıkarmaktı (Freyer, 1977, s. 293).

Weber'e gelindiğinde eğitimin farklı bir boyutta ele alındığı görülmektedir. Ona göre eğitim, askeri yapının modernleşmiş bir halidir. Eğitim aracılığıyla meydana getirilen disiplinin amacı; egemen gücün ya da iktidarın faaliyet alanına zemin hazırlamak, bireylerin belirli şartlar ve ilkelere bağlılık ve itaatlerini gerçekleştirmek, yönetilenlere yönetenlerin üstünlüklerini kabul ettirmek, önceden belirlenmiş ilkelere ve statükoya itaat etmek, toplumu ve toplulukları bir bütün olarak psikolojik olarak koşullandırmak, belirlenmiş lider veya liderleri yüceltmek, toplum için ortak bir amaç ve dava yaratmak ve toplumu buna bağlamak, toplumsal bir ahlak, görev ve sorumluluklar geliştirme, bireyleri tekdüzeleştirilmiş bir yapılanmanın içerisine sürüklemek, toplum içinde yaşayan bireylerin uyumlulaşıp bütünleşmesini sağlamak vb. şeklinde sıralanır (Weber, 1993, s. 221-223).

Hobbes'a göre, eyleme yön veren düşüncelerdir. Eğer düşünceler düzeltilirse eylemlerde düzgün bir hal alacaktır. Toplumlara yönetmenin yolu, bireylerin eylemlerini yönetmektir. Eylemleri yönetmemenin yolu ise, düşünceleri yönetmektir. Bu noktada toplumlara yönetmek için eğitim devreye girecektir. Eğitimin siyasal yönüne dikkat çeken Hobbes'a göre; insanları topluma uyumlu hale getiren güç, doğa değil, eğitimidir. Eğitime düşen görev ise, bireylerin düşüncelerini ve dolayısıyla da eylemlerini düzgün biçimde yönetmektir. Bu durum doğal olarak beraberinde toplumların yönetimine kolaylık sağlayacaktır(Hobbes, 1993, s. 181).

Gramsci de eğitim, genel anlamda ideolojik bir boyuta sahiptir. Eğitim ile temel olarak yapılmak istenenler; yüksek düzeyde medeniyet meydana getirmek ve bu medeniyeti geniş topluluk ya da kitlelere yaymak, kabul görülen ahlaki değerleri aşmak, ekonomik üretim

aygıtlarının sürekliliğini sağlamak ve böylece birbirinin aynısı bireyler yaratmaktır. Buradan hareketle okul kurumunun hedeflediği şeyin, istenilen tutum ve davranışlara, arzu edilen milli bir kimliğe, olumlanan ve iyi bir yurttaşın sahip olması beklenen değer ve inançlara, kurgulanarak kodlanmış olan resmi ideolojik söylemlere uygun ve bütün bunları içselleştirmiş, benzer tipte birey yetiştirmek olduğu söylenebilir (Ekinci, 2013, s. 22).

Kısaca toparlanacak olunursa; Fransa toplumunu içinde bulunduğu buhrandan kurtarmak için eğitime ideolojik görevler veren Durkheim ve eğitimi askeri yapılanmanın devamı olarak gören Weber ele alındı. Ardından, bilinçlerin şekillendirilmesiyle toplumdaki bireylerin davranışlarının istenilen şekilde oluşturulabileceği ve bunun eğitim ile yapılabileceğini belirten Hobbes ve son olarak da eğitimi üst bir medeniyetin inşası ve yayılması için araç olarak gören Gramsci ele alınmış oldu.

Batı toplumlarında ortaya çıkan ulus devletlerle beraber eğitim merkezileştiği ve devlet kontrolü ile yürütülmeye başlandığı yukarıda belirtilmişti. Yeni kurulan ulus devletlerin birlik ve bütünlüklerini korumak ve sürdürmek amacıyla, egemen güç, eğitim üzerinde tam bir hakimiyet sağlamış ve adeta eğitimi kendi ideolojisini yaymak ve sürekli kılmak için bir propaganda aracına dönüştürmüştü. Durum böyle olunca özellikle yirminci yüzyılda milli eğitime yönelik ciddi eleştirel gündeme gelmeye başlamıştır. Bu eleştiri yapanların başında; William Godwin, İvan IIIich ve Paulo Freire gelmektedir.

On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda eğitime yönelik radikal eleştirilerin başlaması, okul eğitiminin kitlesel olarak ortaya çıkmasıyla ilgidir. Devlet eliyle gerçekleştirilen, yürütülen, düzenlenen ve kontrol edilen eğitimin zorunlu oluşuyla tepkiler ortaya çıkmaya başlamıştır (Spring, 1991, s. 10). Gösterilen tepkilerin altından yatan temel gerekçe, on dokuzuncu yıldan itibaren devlet eliyle gerçekleştirilen eğitimin, egemenin ideolojisini yayma aracına dönüşmesiydi. Zira okullar, iktidarın ideolojini yaymak için adeta birer fabrika gibi çalışmaktaydı. Bu fabrikada üretilenler ise birbirinin aynısı ve itaat eden bireylerdi. Toplumda mevcut haksızlık, adaletsizlik, eşitsizlikler eğitim ile çözüme kavuşturulmuyor, aksine durumun böylece olduğu haliyle devam etmesi için kullanılan etkili bir araç olmasıyla eleştirilmiştir. Ayrıca eğitim sistemlerinin bireyleri nesneleştirdiği ve özgürleşmelerini engellediği yönünde bir takım eleştiriler de yapılmıştır. Devlet eliyle gerçekleştirilen milli eğitime yönelik eleştiriler için giriş yapıldıktan sonra, şimdi sırasıyla bu konudaki görüşleriyle ön plana çıkan Godwin, IIIich ve Freire ele alınabilir.

Fransız İhtilali ile beraber, insan hakları adına birçok önemli adım atılmış olduğu ve insanın tarihteki konumunun değişmiş olduğu gibi düşünceler gündeme gelmeye başlamıştır. İnsan, hükmedilen olmaktan çıkıp hükmeden olmuştur ve böylece tarihe yön veren konuma gelmiştir, gibi düşünceler ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak eski durum ile yeni durum arasındaki fark, bireylerin artık yeni rejim ile kendine hükmeden kişileri seçme hakkına sahip olmalarıydı (Anık, 2005, s. 35). Godwin, eleştirilerini bu noktada ortaya atmaya başlamıştır. Ona göre, bir yönetim biçiminin meşruiyet kazanmasının yolu, toplumsal olarak kabul görüp desteklenmesidir. Eğitim yoluyla, toplumun denetim altına alınması ise desteğin sağlanması anlamına gelir. Eğitim yoluyla bireylerin zihinleri okul duvarları arasında sıkıştırıldığı için toplumda hüküm süren haksızlıklar ya da despotizm varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Zira, yönetenlerin eğitimi kullanmalarındaki temel amaçları; egemenliği ele geçirmek ve bunu sürekli kılmaktır.(Spring, 1991, s. 13).

Bu açıdan bakıldığında, her ne kadar Fransız İhtilali ile beraber monarşiler yıkılıp yerine cumhuriyetler kurulmaya başlanmış olursa da, bireyler baskı ve kontrol altına alınarak özgürlüklerden yoksun olarak yaşatıldıkları için rejimde meydana gelen değişim, isim değişikliğinden öteye geçmemiştir. Godwin'e göre, yöneten sınıfının çıkarlarını korumak için bir araç olarak kullanılacak hükümet var olduğu sürece, hükümet biçiminin veya isminin değişmesi çok fazla bir anlam ifade etmiyordu (Spring, 1991, s. 12).

Okulsuz Toplum adlı eserinde devlet okulları ve devlet eliyle gerçekleştirilen eğitime yönelik eleştirilerle gündeme gelen Illich, okulların, bireylerin toplumsal yaşamdaki tüm alanlarına müdahale etmesi nedeniyle meşruiyetlerini yitirdiğini belirtir. Illich'e göre neyin doğru, neyin yanlış; neyin iyi, neyin kötü; neyin ahlaki neyin ahlak dışı; neyin yasal neyin yasal olmadığı gibi bireylerin hayat görüşlerindeki temel belirleyicilere karar veren okullar, meşru bir zemine oturtulamazlardı (Illich, 2002, s. 15).

Devlet okullarından verilen eğitim Illich'in temel problem noktası olmuştur. Ona göre, devlet okulları eliyle gerçekleştirilen eğitim ile bir tüketici toplumu yaratılmaktaydı. Amaç bireyi bu tüketim toplumuna uyumlu bir hale getirmektir. Dolayısıyla devlet okullarının temel amaçlarının ne oldukları da burada gün ışığına çıkmaktadır: Gün geçtikçe daha fazla açgözlü olmaya başlayan, teknokrasiye itaat eden bireylerden oluşan bir toplum meydana getirmek. Bunun gerçekleşmesi için kullanılacak olan yöntem, okul aracılığıyla özgür bir toplumun oluşacağı iddiasıdır. Böylece bireyler, okullar aracılığıyla edindikleri tüketici kimliklerinin farkına varmayacak, aksine özgür olduklarını düşüneceklerdir. Illich'e göre,

modern devlet okulları aracılığıyla özgür bir toplumun yaratılacağı düşüncesi, kendi içinde bir paradokstur. Bu paradoksun normal görünmesine neden olan ise; devlet okullarında öğretmenler aracılığıyla çocukların ağaç yaşken eğilir mantığı ile istenilen kalıplara koyulmasıdır (Illich, 2002, s. 48).

Eğitim sistemlerinin içinde saklı bir şekilde bulunan gizli/örtük bir müfredat programından bahseden Illich göre, bu program sayesinde bireyin ancak okullar aracılığıyla hayata hazırlanabileceği mesajı verilir. Doğru bilgilerin okullarda öğrenilebileceği, okullarda öğrenilmemiş olan bilgilerin ise değersiz veya yanlış olduğu algısının yine bu gizli müfredat programı ile oluşturulduğunu belirtir (Illich, 1990, s. 114). Durum böyle olunca okullar, bireyler tarafından hayata hazırlanılan temel kurular olarak görülmüştür. Böylece hem modern devletlerle beraber kitlesel bir boyuta ulaşan devlet okullarının yaygınlaşması sağlanmış hem de egemen ideolojinin düşüncesini hakim kılacağı toplumsal yapının oluşumu kolaylaşmıştır.

Devlet okullarında ne kadar çok kademe atlatılırsa o kadar çok bilgi sahibi olunacağı mesajı veren gizli müfredat sayesinde, bireyler daha fazla eğitim için güdülenmiş duruma gelmişlerdir. Eğitimde ne kadar çok kademe atlatılırsa o kadar iyi, o kadar başarılı olunacağı ve yine o kadar yüksek bir statüye statülü olunacağı için, eğitim, toplumda iyi bir konuma sahip olmanın yegane yolu olarak sunulmaktadır. Illich'e göre bireyi daha iyi bir tüketici yapmanın yolu, onu *okullaştırmaktır*. Çünkü devlet okullarından ne kadar çok eğitim görülürse o kadar da iyi bir tüketici olunuyordu. Bireyin daha çok tüketmesi ise, onun daha çok *bilgi stoku* elde etmesini sağlar. Böylece bilgi sermayedarların yarışında veya hiyerarşisinde daha iyi bir konum elde edilmiş olunacaktır. Bu durum okullarda verilen eğitim ile beraber, ne kadar çok eğitim görülmüş ise o kadar çok bilgi sermayesine sahip olan bireylerden oluşacak yeni bir toplumsal sınıf meydana getirmiştir (Illich, 1990, s. 114).

Doğal olarak bireyler; doğru bilgiler elde etmek için, başarılı olmak için, iyi olmak için ve toplumda iyi bir statü elde etmek için okulları en iyi yol olarak seçeceklerdir. Zira Illich'e göre, okullaştırılmış toplumlarda bilgi, hayatta kalmanın bir ön koşuludur (Illich, 1990, s. 115). Zira okullar bireylere bu istediklerini sunmakla onları hem bilgi sermayedarı yapacak hem de sonu gelmeyen bir tüketici yapacaktır.

Illich'e göre, modern toplumlarda, toplumsal gerçeklikler üzerine söylenenler ile var olanlar arasında büyük farklılıklar vardır. Yani söylem ve gerçeklikler arasında gözle

görülür çelişkiler mevcuttur. Bu farklılık ve çelişkiyi toplumdan ve dolayısıyla bireylerden gizleme görevinin okullara verildiğini ve bunun da eğitimdeki gizli müfredat programı ile sağlandığını söyler. Dolayısıyla okullaştırılmış toplumlardaki eğitimin bir başka görevi de toplumda mevcut eşitsizliğin ve düzensizliğin gizlenmesini sağlamasıdır (Illich, 1990, s. 100).

Durum böyle olunca, okullar toplumsal düzenin ve eşitliğin sağlanması için bir takım çalışmalarda bulunmanın aksine, mevcut düzensizliğin ve eşitsizliğin korunması için çalışmaktadırlar. Söylemlere bakıldığında fırsat eşitliği gibi ifadelerle, herkese eğitim hakkının verilmesi ile toplumsal anlamda eşitliğin sağlandığı görülür. Ancak yukarıda belirtildiği üzere; söylem ile gerçek arasından belirgin farklılıklar mevcuttur. Örneğin Illich'e göre, zengin ve fakir ailelerden gelen çocukların aynı okullara gidiyor olmaları, onlara sunulan eğitim eşit olduğuna anlamına gelmemektedir. Zengin aileden gelen çocukların, içinde bulunduğu grubun sohbetinden okunan kitaplara, sosyalleşme şeklinden yapılan geziler ve tatillere kadar pek çok yolla ileride olmaları sağlanmıştır. Oysa fakir aileden gelen çocuklar için bu gibi imkanlar söz konusu değildir. Buradan hareketle Illich, fakir aileden gelen çocukların sadece okullara bağlı kaldıkları durumunda, hem gelişimsel hem de eğitimsel olarak diğerlerinden geri kalacaklarını belirtir (Illich, 2002, s. 19).

Okullarda verilen eğitimle bireylerin hayata hazırlanılmadığını belirten Illich, okullarda verilen eğitimin hayata dair olmasının aksine, okullarda eğitime dayalı bir hayatın sunulduğunu belirtir. Bu durum bilginin bir eşyaya dönüşmesine sebep olmuştur. Okullar aracılığıyla bilgi, alınıp satılabilecek bir eşyaya, bir maddeye dönüştürülmüştür. Okullarda bilginin bu şekilde sunulması; hem bilginin sahip olunması gereken bir ihtiyaç/eşya olarak görülmesine hem de bilgi sermayedarlarının ortaya çıkarmasına neden olmuştur. Ayrıca Illich, öğretmenleri, bu bilgiyi uluslararası bilgi borsası olarak nitelendirdiği okullar aracılığıyla, özellikle ayrıcalık sahibi kimselere doğru bu stoku dağıtmakla görevli pazarlama uzmanları olarak nitelendirmiştir (Anık, 2005, s. 41).

Bilginin okullar aracılığıyla sürekli olarak ihtiyaç duyulan bir madde veya eşyaya dönüşmesiyle beraber teknolojik olarak üretilen her şey de doğal olarak bir ihtiyaç gibi sunulmaktadır. Zira Illich'e göre, eğitimin bir diğer hedefi de tüketim toplumu oluşturmaktır. Okulun; gerekli veya gereksiz, yararlı veya yarsız olduğu fark etmeksizin her şeyi gerçek bir ihtiyaç maddesi gibi sunmasının nedeni; tüketim toplumu ile uyumlu bireyler yaratmaktır. Teknolojik alandan yapılan her yeni çalışmanın ya da gelişmenin

neticesinde üretilen yeni bir ürünün hemen akabinde eski alternatif ürünlerin direk yok sayılması bu durumu açıklar niteliktedir (Illich, 1990, s. 129-130).

Egemen gücün okulları bir tür ideolojik denetim aracı olarak kullandığı belirten Illich, önceden belirlenmiş hedefler doğrultusunda oluşturulan okul müfredatları aracılığıyla bireylerin, egemen güç ya da iktidarın istek ve taleplerine uygun olarak biçimlendirildiğini söyler. Bunu yapmanın öncelikli yolu, okullar aracılığıyla bireylere aktarılan bilgilerin üzerinde denetim kurmaktır. Zira Illich göre, okullara bakıldığında istenilen sistemin dışına çıkmaya sebep olacak bilgiler verilmediğini ve sadece istenilen amaçlara hizmet edecek bilgiler sunulduğunu belirtir (Illich, 1990, s. 124-136).

Freire'e gelindiğinde, insanların yaşadıkları toplumda nasıl kontrol altına alındıkları ve insanların içinde buldukları bu kontrol mekanizmasından kurtulmalarını sağlayacak eğitimin sahip olması gereken özellikleri üzerinde durmuştur. Yapmış olduğu çalışmaların mihenk taşı sayılacak kavramlardan biri *eleştirel bilinçtir*. Freire'e göre; bireylerin içinde buldukları toplumsal yapıdaki konumlarını ve buna paralel olarak da toplumların uluslararası arenadaki konumlarını belirleyip, bunun üzerine düşüncelerini ve çözüm üretmelerini sağlayan; eleştirel bilinçtir.

Daha çok *Ezilenlerin Pedagojisi* adlı eseriyle gündeme gelen Freire, *insanlaşma* ve *insandışılama* kavramlarını çalışmasının merkezine koymuştur. Ona göre insandışılama, insanlaşmanın karşısında yer alan bir kavram olarak tarihsel gerçeklik içinde yer edinmiştir. İnsandışılama, hem insanlığı çalınmış olanları hem de insanlığı çalmış olanlar için ifade edilir. İnsandışılamanın karşısında yer alan insanlaşmanın meydana gelmesi ezenler tarafından engellenmektedir. Freire'e göre insanlaşma; baskı, eziyet, zulüm, adaletsizlik, sömürü ve ezenlerin yaptığı şiddet ile engellenir. Ezilenler, adalet ve özgürlük umuduyla kaybettikleri insanlığı yeniden kazanma mücadelesiyle olumlanırlar (Freire, 1995, s. 24).

Bahsedilen insanlaşmanın önündeki temel engel eğitimidir. Freire'e göre; insanlaşmanın hayat bulabilmesinin temel ve öncelikli yolu, özgürlükçü bir eğitimin oluşturulmasıdır. Ancak ezenlerin, özgürlükçü bir eğitim oluşturmak gibi bir adım atmaları beklenilecek bir şey değildir. Zira ezenler, özgürlükçü eğitimi savunmanın yanında bir de bunu gerçekleştirmeye çalışsalar, bu kendi içinde bir çelişkiyi meydana getirecekti (Freire, 1995, s. 34). Ezenler tarafından özgürlüğü engellenen ezilenler, özgürlükçü bir eğitimden yoksun bırakıldıkları için mevcut duruma uyum sağlayıp sisteme teslim olurlar. Ezenler bu

yolla, hem ezilenlere kendilerini içselleştirmiş olacaklar hem de ezilenlerin özgürlük arzularını sekteye uğratmış olacaklardır. Ezilenlerin ezenleri içselleştirmesinin altında yatan neden sadece korku değildir. Zira Freire'e göre; yabancılaşmanın etkisiyle ezilenler, ezenlere imrenmekte ve onlara benzemek için onları takip etmektedirler. Ayrıca bu durumun özellikle orta sınıfta bulunan ezilenlerin, üst sınıftaki ezenlere benzeme çabalarında görüldüğünü belirtir (Freire, 1995, s. 42).

Okullar ezenlerin menfaatlerini korumak adına koruyucu bir rol üstlenmişlerdir. Eğitim sisteminin düzenli işleyişiyle beraber toplum içerisindeki bireyler, egemen güç ya da devlet için istenilen şekle getirilmiş olurlar. Max Horkheimer'in; "toplumsal iktidarı ele geçirmenin yolu, nesnelere üzerinde iktidar kurmaktır" (Horkheimer, 1998, s. 146) şeklindeki ifadesi bu noktada manidardır. Bu durumun farkında olan egemen güç ya da iktidar, öncelikli olarak bireylerin bilinçlerini değiştirmeye çalışmaktadır. Bilinçlerin değişmesi fikirlerin değişmesini ve dolayısıyla da eylemlerin değişmesini beraberinde getirecektir. Nitekim bireylerin eylemlerine yön verecek olan, iktidar tarafından istenilen forma getirilmiş olan okullar aracılığıyla oluşturulacak önceden planlanmış ve istenilen bilinçlerdir.

Freire bu durumda ezenlerin iktidarını devam ettirebilmesi için nasıl bir yol izlediklerini göstermeye çalışmıştır. Ona göre ezenler bu yolda; ezilenlerin içinde buldukları durumu değiştirmek yerine kendi iktidarlıkları için, ezilenlerin bilincini değiştirirler (Freire, 1995, s. 53). Ezilenlerin değiştirilen bilinçleri, eleştirel düşünceden yoksun olduğu için, içinde bulunulan sistemin gerçek yüzünü görmekten yoksun olmuş olurlar. Böylece istenilen sistemin bir parçası haline gelmiş olan bireyler, eleştirmek bir yana, olanın olması gerektiği gibi olduğunu kabul edip mevcut düzene boyun eğerler (Anık, 2005, s. 50).

Böylece Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkmaya başlayan ulus devletlerin eğitimi ne gibi amaçlar için kullandıkları gösterilmiş olundu. Görüldü ki, eğitimin devlet eliyle merkezileştirilmesi, olumlu ve olumsuz eleştirileri beraberinde getirmiştir. Özellikle yirminci yüzyılda, milli eğitime yönelik yaptıkları sert eleştiriler ile yankı uyandıran; Godwin, Illich ve Freire ele alındı. Üçüncü bölümde; öncelikle tarihsel süreçle beraber ideoloji kavramı çeşitli yönleriyle ele alındı. Ardından bir diğer temel kavram olan eğitim üzerine duruldu. Ve son olarak eğitim ve ideolojinin birbirlerini nasıl etkiledikleri ve aralarındaki etkileşim üzerine duruldu. Bu bölümde yapılan çalışmalar bir bakıma beşinci bölümde ele alınacak olan Mehmet İzzet'in *İçtimaiyat* ve Necmettin Sadak'ın *Toplumbilim*

adlı kitaplarının eğitim ve ideoloji ilişkisinin analizi için hazırlık niteliğinde olmuştur. Dördüncü bölüme gelindiğinde, bahsedilen bu iki kitabın yazıldığı dönemin özellikleri ele alınacak, daha sonra yazarlar ve eseleri tanıtılacaktır. Böylece beşinci bölümde ele alınacak sosyoloji ders kitapları ve bu kitapların içeriklerinin eğitim ve ideoloji ilişkisi çerçevesindeki analizi için gerekli ön çalışmalar yapılmış olacaktır.

BÖLÜM IV

1923-1950 YILLARI ARASINDA SİYASAL VE EĞİTİM ALANLARINDA YAŞANAN GELİŞMELER

Batı'da meydana gelen modernleşme süreci, zamanla tüm dünyayı etkisi altına almaya başlamıştır. Modernleşme, özellikle on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda, Osmanlı'nın da dahil olduğu bir çok imparatorluğu etkisi altına almayı başarmıştır. Fransız İhtilali ve Sanayi İnkılabı gibi iki büyük tarihsel gelişme, yalnızca ortaya çıktıkları coğrafyalarla sınırlı kalmamışlardır. Her ne kadar öncelikli olarak ortaya çıktıkları coğrafyalarda etkilerini göstermeye başlamışlarsa da zamanla tüm dünyada etkileri görünür olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, dünya güç dengesini büyük ölçüde değiştirecek olan bu iki gelişme karşısında, diğer tüm imparatorluklarda olduğu gibi olumsuz/kötü bir sonuç ile nasibini almıştır.

Üç kıtaya yayılmış durumda bulunan Osmanlı İmparatorluğu, Sanayi İnkılabı ile, tarih kaynaklarından sıkça yer verilen ifadeyle, Avrupa'nın açık pazarı haline gelmiştir. Bunun yanı sıra Fransız İhtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik akımı, çok uluslu yapısıyla birçok etnik kökeni içinde barındıran Osmanlı'yı yine olumsuz etkilemiştir. Osmanlı için kötü sonuçları beraberinde getiren bu iki tarihi gelişme, Osmanlı'da hem toprak kaybına hem de yıllarca kendi egemenliğinde yaşattığı ulusların birer birer kopuşlarına neden olmuştur. Osmanlı bu durumdan kurtulmak için birçok çalışma içerisinde bulunmuştur. Batı'da meydana gelen modernleşmeye uyum sağlamak için siyasi, sosyal ve ekonomik alanda birçok adım atılmış olursa da, bu durum Osmanlı'yı kötü sondan kurtaramamıştır.

Her ne kadar Osmanlıcılık, İslamcılık gibi fikir akımları ile imparatorluk toparlanmaya çalışılmışsa da, Osmanlı'dan ayrılıp bağımsızlıklarını kurmaya başlayan ulusların hareketleri ile Osmanlıcılık; Birinci Dünya Savaşı sırasında halifenin çağrısına rağmen yabancı unsurlar ile işbirliği içinde olduğu anlaşılan Müslüman ulusların hareketleri ile İslamcılık fikir akımı önemi yitirmeye başlamıştır. Yirminci yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı artık hem fiilen hem de resmen yıkılmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumu fark edip ellerinde bulunan çok kısıtlı imkanlar ile ülkeyi kurtarmaya çalışmışlardır. Nitekim vatan, toprakları üç kıtaya ayrılmış bir imparatorluğu değil, bugün misakı milli olarak kabul edilen sınırları kapsıyordu. Ulus devletler, yukarıda da bahsedildiği üzere Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı milliyetçilik akımı ile ortaya çıkmıştır. Bu akımdan etkilenip Osmanlı'dan ayrılan uluslardan sonra, büyük oranda kültürel, dil, din, etnik köken, mezhep vb. birçok yönden benzerlik gösteren homojen Türk nüfusu kalmıştır. Mustafa Kemal ülke manzarasının tam da böyle olduğu bir zamanda ortaya çıkmış ve ülkeyi kurtarmaya çalışmıştır. Modernleşmeyle beraber ortaya çıkan diğer tüm ulus devletler gibi, Türkiye Cumhuriyeti de milliyetçiliği merkeze alarak, mili birlik ve beraberliğini sağlamaya çalışmıştır.

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının öncülüğünde Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması sonucu kurulmuş olan ulus devlette; ulusal birliği sağlamak, milli birlik ve bütünlüğü gerçekleştirmek, milli bir kimlik yaratmak gibi amaçlarla bir takım çalışmalara başlanmıştır. Bu çalışmalar, toplumda baştan aşağı bir değişim ve dönüşüm sürecini beraberinde getirecek olan sosyal, ekonomik ve siyasi adımlardır. Burada toplumsal alanda meydana gelen tüm yeniliklere değinilmeye çalışılmakla beraber üzerinden en çok durulacak olan konu eğitim alanında yapılan yenilikler olacaktır. Bu durum, hem çalışmanın asıl konusu olan eğitim ve ideoloji etkileşimini somutlaştıracak hem de beşinci bölümde ele alınacak olan İctimaiyat ve Toplumbilim kitaplarının yazıldığı dönemin özelliklerini gözler önüne serecektir. Bu durum, bahsedilen kitaplardan hareketle, eğitim ve ideoloji ilişkisinin gösterilmesine olanak sağlayacaktır.

Hem yukarıda sayılan nedenlerden hem de burada bahsedilme imkanı bulunmayan birçok nedenden dolayı çağdaş medeniyetlerin gerisinde kalmış ve elindeki tüm imkanları kullanarak Kurtuluş Savaşı'nı başarıyla sonuçlandıran yeni Türk Devleti; ekonomik, siyasi,

kültürel, sosyal, hukuk vb. tüm toplumsal alanlardaki mevcut geri kalınmışlığı ortadan kaldırmak ve çağdaş Batı uygarlıklarının düzeyine erişmek için çalışmalara başlamıştır.

Mustafa Kemal Atatürk belirlenen hedeflere ulaşmak için yapılacak olan çalışmaların/inkıpların amaçlarını şu şekilde ifade etmiştir;

Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkıpların gayesi; Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen modern ve bütün mana ve şekliyle olgun bir topluluk haline getirmektir. İnkıplarımızın esas gayesi budur.

Şimdiye milletin dimağını paslandıran, uyuşturan ve bu temennide bulunanlar olmuştur. Herhalde zihinlerde mevcut bütün hurafeler tamamen atılacaktır. Onlar çıkarılmadıkça dimağa nurlarını aşılacak imkansızdır (Baydar, 1973, s. 41).

Böylece belirtilen amaçlar doğrultusunda birçok köklü reform çalışmasına başlanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde yapılan bu inkıplarından; siyasal ve kültürel/egitim alanlarında yapılan çalışmalar ele alınacaktır. Öncelikli olarak toplumda siyasal alandan yapılan yeniliklerden başlanacaktır. Siyasal alanda yapılan yeniliklerden; Saltanatın Kaldırılması, Cumhuriyetin İlanı, Halifeliğin Kaldırılması ve laiklik ilkesinin yerleşmesi için yapılan çalışmalar ele alınacaktır.

4.1.Siyasi Alanda Yapılan İnkıplar

4.1.1. Saltanatın Kaldırılması

Saltanat, mecliste yapılan görüşmeler neticesinde 1 Kasım 1922 tarihinde kaldırılmıştır. Mustafa Kemal'in yeni devletin kuruluşunda yasal organ olarak gördüğü Birinci Türkiye Millet Meclisi (Çeçen, 2007, s. 45), her ne kadar büyük çoğunluğu millet egemenlinden yana olan temsilcilerden oluşmuşsa da, bu durum Saltanatın Kaldırılması'yla gelen bir takım tartışmaların ve muhalefetlerin gelişmesini engelleyememiştir. Mustafa Kemal ve arkadaşları, saltanatın yeni kurulan Türk Devleti için kabul edilebilir bir durum olmadığı üzerinde önemle durmuşlardır. Bu nedenle, tek kişinin egemenlikte söz hakkına sahip olduğu altı asırlık monarşi ortadan kaldırılmış ve yerine millet egemenliğine dayalı bir meclis kurulmuştur (Çeçen, 2007, s. 86).

İstanbul Hükümeti, gerek meclisin toplanmasını engellemek gerekse mecliste alınan bu karara karşı çıkmak için bir takım girişimlerde bulunmuşsa da herhangi bir netice alamamıştır. Mustafa Kemal, yasama ve yürütme organlarının mecliste toplandığını ve egemenliğin artık hiçbir suretle bir kişiye bağlı olamayacağını belirterek çalışmalarına devam etmiştir. Sonuç olarak, meclisin kurulması ile padişahın artık görev ve sorumluluğu

ortadan kalktığı gibi, Saltanatın Kaldırılmasıyla da artık egemenlik hakkı padişahıtan alınıp ulusa, yani hakla verilmiştir (Çeçen, 1998, s. 214).

4.1.2.Cumhuriyetin İlanı

Mevcut anayasaya göre bakanları seçmek ve devamında hükümeti kurmak bir hayli zor ve zaman alıcıydı. Dönemin içinde bulunduğu şartlar altında düşünüldüğünde, yeni kurulmuş devletin yapması gereken tüm işleri aksattığı için ve dolayısıyla da sık sık tartışmalara neden olduğu için bu durum artık değiştirilmeliydi. Mevcut anayasaya göre, her bakan meclisten tek tek oy birliği ile seçilirdi. Ancak yeterli oy birliği sağlanamadığı için hükümet krizleri meydana gelmekteydi. Mustafa Kemal meclisteki bu durumu gözlemleyip değerlendirdikten sonra, şartların olgunlaşmasını beklemiştir. Meclisin içinde bulunduğu bunalımı ve yaşanan hükümet krizlerini sonlandıracak en sağlıklı yolun cumhuriyet olduğunu düşünmüştür. Çünkü Cumhuriyetin İlanı ile bakanların seçiminde yaşanan problemlerin ve hükümet krizlerinin ortadan kalkacağına inanılmıştır. Bu sistemde, meclis tarafından seçilen bir cumhurbaşkanı vardır. Cumhurbaşkanı bakanlar içerisinde bir başbakan seçer ve başbakan da milletvekilleri arasında bakanları seçip hükümeti kurar. Böylece kabine kurma sistemindeki aksaklık akılcı bir şekilde çözüme kavuşturulacaktır (Mumcu, 1996, s. 108-109).

Mustafa Kemal, arkadaşları ile yaptığı görüşmelerden sonra 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyeti ilan etmesiyle birlikte artık Türkiye Devleti bir Cumhuriyet olmuştur. Meclis kararıyla bu yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk olmuştur. Mustafa Kemal ise ilk başbakan olarak İsmet İnönü'yü seçmiştir (Mumcu, 1996, s. 109).

4.1.3.Halifeliğin Kaldırılması

Mustafa Kemal, yeni kurulan Türk devleti için her anlamda çağdaş olmaya önem gösterdiği için Halifeliği kabul etmemiştir. Nitekim halifelik de saltanat gibi yönetimde çift başlı bir anlayışı sürdürmeye yönelik, çağdışı bir olgu olarak ele alınmıştır. Ona göre din merkezli imparatorlukların varlığı son bulmuş ve gücünü milleten alan çağdaş ulus devletler varlığa gelmiştir. Ayrıacı Mustafa Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinden

çıkardığı derslerin neticesinde, İslam dünyasında halifelik gibi bir makamın artık çok anlamlı olmayacağına inanmıştır (Kongar, 2006, s. 165-166).

Saltanatın kaldırılmasına yönelik meydana gelen tartışmalar gibi, halifeliğin kaldırılmasına yönelik tartışmalarda sıklıkla gündeme gelmiştir. Her ne kadar Mustafa Kemal ile milli mücadeleyi beraber yürüttüğü yol arkadaşları arasında fikri olarak birçok noktada benzerlik olsa da bazı noktalarda farklılıklar da mevcut olmuştur. Halifelik konusu, bu farklılık yani görüş ayrılığı arz eden noktalarından biri olmuştur. Meclis içinden ve dışından birçok kişi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan halifelik makamının gerek ülke içinde gerekse tüm İslam aleminde liderlik gücünden yararlanmak adına kalmasını istemişlerdir. Yapılmak istenen şey; İslam dünyası liderliğini garanti altına almaya çalışmaktır (Özçelik, 2010, s. 32).

Halifeliğin kaldırılmasına dair tüm fikir ayrılıklarına rağmen, halifenin ülke bütünlüğünü tehlikeye sokacak davranışlarda bulunması, milletin iradesinin temsili niteliğinde olan meclisi görmezden gelmesi, başka ülkelerden gelen Müslüman kişilerin soruları için fetvalar yayınlanması, ekonomik sorunlar ve bütçe ile ilgili konularda Osmanlı hanedanına kışkırtıcı nitelikte öğütler vermesi gibi faaliyetleri neticesinde Mustafa Kemal, İsmet İnönü ve diğer yol arkadaşlarının görüşleri doğrultusunda 3 Mart 1924 tarihinde Halifelik kaldırılmıştır (Akkoyun, 1997, s. 140).

4.1.4.Laiklik ile İlgili Düzenlemeler

Teokratik bir yapıya sahip olması nedeniyle Osmanlı'nın devlet işlerinde, din önemli bir yere sahip olmuştur. Din kuralları, devlet yönetimi için belirlenen normlar üzerinde büyük etkiye sahip olmuştur. Devlet ile ilgili alınacak kararlarda ve sorunların çözümünde din adamlarının görüşleri alınmıştır. Din adamları, yapılan eylemin dine uygun olup olmadığı hakkında *fetva* vermişlerdir. Ancak dini konulara yeterince haiz olmayanların fetva verecek mevkilere gelmesi ve çıkarları için dini araç olarak kullanmaya başlamaları, devlet için büyük tehlikeleri meydana getirmiştir (Angı, 1983, s. 120).

Bu sorunların ortadan kaldırmanın en sağlıklı yolu, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak düşünülmüştür. Böylece devlet işlerinde dini kurallar yerine, aklın temel alındığı kurallara görev verilmesi düşünülmüştür. Bunun gerçekleştirecek olan şey, laiklik ilkesinin uygun bir şekilde devletin her alanında yer edinmesini sağlamaktır. Mustafa

Kemal ve arkadaşları laikliğin yeni Türk Devleti'nce tam olarak benimsenmesi için birçok faaliyette bulunmuşlardır. Yukarıda bahsedilen ve 3 Mart 1924'te kaldırılan halifelik, laiklik için atılan ilk önemli adımdı. Halifelikle beraber yine aynı gün, din işlerini devlet adına düzenleyen ve denetleyen Şer'iyeye ve Efkef Vekaleti kaldırılıp yerine Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Böylece laiklik için temel adımlar atılmıştır (Angı, 1983, s. 121).

Yapılan bu çalışmalar, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması şeklinde tanımlanan laikliğin toplumun tüm alanlarına yayılıp kalıcı bir şekilde varlığını sürdürmesi için yeterli olmamıştır. Yapılanların aynı zaman anayasal güvence altına alınması gerekiyordu. Bunun için öncelikle 1924 Anayasası'nda yer alan; "devletin dini İslamdır" şeklindeki ibare kaldırılmıyordu. Nitekim bunu gerçekleştirmek için 1924 Anayasası'nın 1928 yılında yapılan değişikliği ile bahsedilen ifade anayasadan kaldırılmıştır. Laikliğin anayasal güvence altına alınması için yapılanlar elbette bununla sınırla kalmamış ve artık laikliğin kesin olarak anayasada yer alması için devlet şekliyle ilgili ibarede değişikli yapılmıştır. 1924 Anayasası'nın 1937 yılında gerçekleştirilen değişikliğiyle; "Türkiye Devletinin, Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılapçı" olduğu maddesi kabul edilmiştir. Böylece laiklik, anayasal olarak güvence altına alınmıştır (Özçelik, 2010, s. 34).

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında meydana gelen bu düzenlemeler ile Mustafa Kemal'in de yukarıda belirttiği üzere; modern, çağdaş ve olgun toplum idealine kavuşmaya çalışılmıştır. Yaklaşık altı asır boyunca varlığını monarşik ve teokratik olarak sürdüren Osmanlı'dan sonra siyasi alanda inkılaplar yapmak elbette hem tarih kaynaklarında anlatıldığı kadar hem de yukarıda ifade edildiği kadar kolay olmamıştır. Yaklaşık yüzyıl önce gerçekleştirilen bu düzenlemelerin günümüzde bile yeterli olgunluğa kavuşup kavuşmadığı bir tartışma konusu olarak varlığını sürdürdüğü düşünüldüğünde, durum daha da netleşmiş olacaktır.

Yukarıda yapılan açıklamadan sonra siyasi alanda yapılan inkılaplar kısaca toparlanacak olunursa, öncelikli olarak belirtilmesi gereken şey; siyasi alanda yapılan inkılapların burada anlatılanlarla sınırlı olmadığıdır. Bununla beraber devletin siyasi ve ideolojik yapısında büyük değişiklikler meydana getiren; Saltanatın Kaldırılması, Cumhuriyetin İlanı Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik ile ilgili yapılan çalışmalar ele alındı.

Saltanatın Kaldırılmasıyla ülkede çift başlı yönetim ortadan kalmış, halk egemenliğini pekişmiş ve monarşinin resmi olarak ortadan kaldırıldığı kabul edilmiştir; Cumhuriyetin İlanıyla yeni kurulan devletin yönetim biçimi belirlenmiş, hükümet krizlerine çözüm

bulunmuş ve demokratik hayatın önü açılmıştır; Halifeliğin Kaldırılmasıyla Yavuz Sultan Selim döneminde elde edilen halifelik makamı lağvedilmiş, devlet işlerinde ikiliğe neden olan ve dolayısıyla karışıklığa neden olan bir makam ortadan kaldırılmış ve laiklik için temel adım atılmıştır; Laiklik çalışmalarına gelindiğinde, gerek toplumsal alanda gerekse anayasal alanda düzenlemelerin birbirini pekiştirdiği görülmüştür.

4.2.Eğitim Alanında Yapılan İnkılaplar

Eğitim alanında yapılan inkılaplar kısmında, eğitim politikalarının belirleyicisi ve yol göstericisi olması bakımından öncelikli olarak Atatürk'ün eğitim anlayışı ele alınacak, ardından da eğitim alanında yapılan yenilikler ve düzenlemeler ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Ancak bahsedilen eğitim anlayışı ve düzenlemelere geçmeden önce gelinen yere kadar konuyu toparlamakta yarar vardır. Çalışmanın temel konusunun genel anlamda eğitim ve ideoloji ilişkisi; özel anlamda ise ders kitaplarında ideolojik içerik olduğu belirtilmişti. Bundan dolayı çalışmanın üçüncü bölümünde; *eğitim, ideoloji ve eğitim-ideoloji ilişkisi* ele alındı. Üçüncü bölümde yapılan incelemede; genel olarak eğitim ve ideolojinin nasıl bir ilişki içinde oldukları, birbirlerini nasıl ve ne yönde etkiledikleri ele alınmıştı. Beşinci bölümde ise eğitimin gerçekleştiği kurum olması bakımından, okullardaki en önemli öğretim materyali olan ders kitapları üzerinde durulacağı belirtilmişti.

Atatürk'ün eğitim anlayışına geçmeden önce, eğitim kurumunun tarihsel süreçte devlet kontrolüne nasıl geçmiş olduğunu hatırlamakta fayda vardır. Öncelikli olarak belirtmelidir ki, eğitim insanlığın var oluş sürecine paralel olarak meydana gelmiştir. İlk insan topluluklarının türünü devam ettirebilmesi için gelecek kuşaklara, hayatta kalmak adına yapılan tüm eylemlerini aktarması veya göstermesi zorunlu olmuştur. Gelecek nesillerin hayatta kalması için zorunlu olarak bilgilerin aktarımı, eğitimi kurumunu meydana getirmiştir. Tarihsel süreçle beraber elbette eğitimin yapısı, şekli ve içeriği değişmiştir. Ancak tüm bu değişiklikler eğitim olgusunu ortadan kaldırmamıştır. Örneğin, geçmişten günümüze kadar geçen süreç içerisinde; avcı-toplayıcı, tarım, sanayi ve günümüzün modern bilgi toplumu olarak adlandırılan farklı toplum biçimlerinde, eğitim, farklı yapı ve içeriğe sahip olarak varlığını sürdürmüştür. Bu farklı toplum biçimlerinde, eğitimin içeriği ve yapısı çeşitli şekillerde farklılıklar göstermiştir. Avcı-toplayıcı toplumlarda eğitim, hayatta kalmak için çeşitli avlanma yöntemlerinin öğretimi şeklinde

olurken; yerleşik hayatla oluşmaya başlayan tarım toplumlarında, toprağın işlenmesi ve hayvancılık için gerekli bilgilerin aktarımı şeklinde olmuştur (Şimşek, Küçük & Topkaya, 2012, s. 2810).

Toplulukların bir araya gelip büyümeleriyle devletler meydana gelmiştir. Devletlerin büyümesi ve dolayısıyla bir arada yaşayan insan nüfusunun artması, eğitimin ailenin elinden alınıp devletin kontrolüne verilmesini zorunlu kılmıştır. Devletler ilk zamanlar kendi varlıklarını sürdürmek adına ihtiyaç duydukları gerekli asker ve eleman için eğitimi araç olarak kullanmışlardır. Sonraki süreçte modern devletlerin oluşmasına zemin hazırlayan bilim ve sanayi devrimi ile toplumsal alanda muazzam değişim ve dönüşümler başlamıştır. Sanayi devrimi, tarihte eşi benzeri görülmemiş şehirlerin oluşmasına neden olmuş; bilgi devrimi ise, eşi benzeri görülmemiş bir bilgi birikiminin oluşmasına neden olmuştur. Sayısı yüz binleri bulan insanların bu kalabalık şehirlerde bir arada yaşayabilmeleri için, öncelikli olarak bazı temel noktalarda benzer özelliklere sahip olmaları gerekli olmuştur. Bunun yanında bilgi devrimi ile meydana gelen bilgi birikimi, artık eğitimin aile eliyle yapılamayacağını kesin olarak göstermiştir. Tam da bu noktada, kalabalık şehirlerde yaşayan insanlar için gerek aynı dili konuşup bir arada yaşamalarını sağlamak gerekse akıl almaz bilgi birikimi genç nesillere aktarmak için eğitim kurumları devreye konulmuştur. Devletler bu minvalde bir arada yaşayan insanlar için ortak bir bilinç, anlayış oluşturmak ve bu yolla da toplumsal kontrolü sağlamaya çalışmışlardır. Netice itibariyle artık eğitim devlet eliyle gerçekleştirilen bir kurum haline gelmiştir (Şimşek, Küçük & Topkaya, 2012, s. 2810-2811).

1789 Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkmaya başlayan ulus devletlerde eğitimin içeriği ve görevleri değişmiştir. Sanayi devriminin ardından meydana gelen büyük şehirlerde, eğitim temel olarak *toplumsal kontrol* amacıyla kullanıldığı yukarıda ifade edilmişti. Ancak, özellikle on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda ulus devletlerin ortaya çıkışı eğitime toplumsal kontrolün yanında bir de *ideolojik aktarım* görevi vermiştir. Ulus devletlerin ortaya çıkmaya başladığı Avrupa'da, milli eğitim de baş göstermeye başlamıştır. Zira milliyetçiliği düşünce sistemlerinin merkezine yerleştiren modern ulus devletler için artık toplumsal alandaki tüm kurumlar; ulusal ve milli karakterde olmalıydı. Bu düşüncenin Avrupa'da büyük bir hızla ilerlemesi, toplumsal bir kurum olan eğitimin de milli olması sonucu beraberinde getirmiştir. Sonuçta eğitime verilen görev; ulusal bir dil,

tarih, edebiyat, sanat ve sembolleri yaratılıp, bunları vatandaşlara aktarmak olmuştur (Wiborg, 2000, s. 241).

Bu durum İhtilal sonrası yeniliklere başlayan Fransa'da bariz bir şekilde görülmektedir. Nitekim Fransa'nın eğitim ile ilgili yaptığı düzenlemelerin ilki, ilköğretimin genel ve zorunlu yapmış olmasıdır (McLaren, 1981, s. 323). Tüm Fransa'da ortak bir amaç ve homojen kültür oluşturma görevinin verildiği okullar yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Okullar ile ulaşılmak istenen hedefler; seküler bir aydınlanma gerçekleştirmek, tüm okul çocuklarına öğrenmeleri gereken aynı bilgilerin, içeriğin aktarılması sağlamak ve tek dil kullanımını meydana getirmektir (Brubaker, 1992, s. 107).

Batı'da modern devletlerin eğitime yükledikleri bu görev, zamanla modernleşme yolunda ilerlemek isteyen devletlerin de ilgilerini çekmiş ve eğitimin bu kullanımından faydalanmak istemişlerdir. Modern ulus devletler eğitimi; ulusal birlik ve bütünlüğü sağlamak, toplumsal alandan yenilikler meydana getirmek, kendi fikirlerini, ideolojilerini topluma aktarmak ve toplumsal alanda kabul görmesini sağlamak ve arzu ettikleri toplum idealinin inşası için araç olarak kullanmışlardır. Nitekim eğitimin sosyal değişim ve dönüşüm üzerindeki güncü fark eden, modern ve çağdaş olmak için çabalayan devletler ve liderler de, yeni bir toplumsal düzen yaratmak ve böylece gelenekselden kurtulup modernleşmeye doğru ilerlemek için eğitimi araç olarak kullanmışlardır (İnkeles, 1969, s. 211).

İşte tam da bu noktada Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni hedefledikleri çağdaş ve modern bir topluma doğru götürmek için, eğitimi devreye koymuşlardır. Batılı modern ulus devletlerin ve liderlerinin yaptığı gibi, yeni Türk Devleti ve Mustafa Kemal de eğitimi toplumsal değişim ve dönüşüm için araç olarak kullanmıştır. Böylece, eğitimin aile kontrolünden alınıp devlet kontrolüne geçirilmesi ve akabinde modern ulus devletlerin ortaya çıkışıyla beraber sosyal değişimlerin, dönüşümlerin ve modernleşmenin gerekli aracı olarak görülen eğitim anlayışı ele alınmış olundu. Artık Mustafa Kemal Atatürk'ün eğitim anlayışı ve eğitim alanında yapılan yeniliklere geçilebilir.

4.2.1. Mustafa Kemal Atatürk ve Eğitim

Mustafa Kemal Atatürk'ün eğitim konusundaki düşüncelerini, eğitime bakış açısını ve eğitimine ne gibi görevler yüklediğini anlamanın en sağlıklı yolu, eğitim ile ilgili söylediği sözleri ve konuşmalarını incelemektir. Bu nedenle burada Atatürk'ün farklı zamanlarda gerçekleştirmiş olduğu konuşmalarında, eğitim konusunda söylemiş olduğu sözler üzerinde durulacaktır. Bu durum, Atatürk'ün eğitim hakkındaki görüşlerini hem daha nesnel bir şekilde anlamamızı sağlayacak hem de bugüne kadar yapılmış olan birçok eleştirinin doğruluğunu/yanlışlığını veya haklılığını/haksızlığını gözler önüne serecektir.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı yıllarında Osmanlıyı temsilen bulunun İstanbul Hükümeti'nin ülke işgalini durdurmak için herhangi bir çaba sarf etmediğini görmüştür. Ona göre İstanbul Hükümeti, ne ülkenin kurtulması için çalışıyor ne de halkın istediği bağımsızlık için mücadele etmemiştir. İstanbul Hükümeti'nin bu tutumu ile ülkenin esaretten kurtulamayacağını anlayan Atatürk, öncelikle Ankara'da halkın iradesini temsilen bir hükümet kurmuştur. Ülkenin dört bir yanının düşman işgali altında olduğu bir dönemde kurulan Ankara Hükümeti, tüm olumsuz şartlara rağmen eğitimi geri plana atmamıştır. Eğitimi göz ardı etmek bir yana dursun, hükümetin en önemli görevini şu şekilde ifade etmiştir: "Hükümetin en feyizli ve en mühim vazifesi maarif umurudur" (ATAM, 1997, s. 244).

Atatürk bir milletin yegane başarısını savaş meydanlarında elde ettiği zaferlere indirgememiştir. Ona göre, bir milletin başarısını sadece askeri başarılar değil, aynı zamanda ilim, irfan, eğitim yolunda elde ettiği başarılar da gösterir. Zira ona göre; savaş meydanlarında kazılan zaferlerin devamlı olması, eğitim alanında kazanılan zaferlere bağlıdır. Eğitimin milletin zafer ve başarısı için ne kadar önemli olduğunu bilen Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nın aktif olarak yaşandığı dönemlerde bile, eğitimi temel mesele olarak görmüştür. Örneğin Sakarya Savaşı için cephede hazırlık yapılırken, Ankara'da ilk Maarif Kongresi'nin toplanmasını sağlamıştır. Çünkü ona göre, milletin kurtuluşunda asker ordusu kadar önemli olan bir diğer ordu vardır: irfan ordusu. Atatürk bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

Bir millet irfan ordusuna malik olmadıkça, muharebe meydanlarında ne kadar parlak zaferler elde ederse etsin o zaferlerin payidar neticeler vermesi ancak irfan ordusuyla kaimdir. Bu ikinci ordu olmadan birinci ordunun semerati ufuledir. Milletimizi hakiki saadet ve selamete isal etmek istiyorsak ve milletimize emin ve müstefiz ati bahşeylemek istiyorsak, bir an evvel büyük, mükemmel, nurlu, bir irfan ordusuna malik olmak zaruretinde bulunduğumuzu inkar edemeyiz (ATAM, 1997, s. 168).

Savaşların devam ettiği bir dönemde eğitime karşı böyle bir tavır takınan Atatürk, savaş sonrasında da eğitim konusundaki çalışmalarını tüm gücüyle sürdüreceğini belirtmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın bittiği dönemlerde kendisine: “İşte memleketi kurtardınız, şimdi ne yapmak istersiniz?” sorusu yöneltilmiş ve şöyle cevap vermiştir: “Maarif Vekili olarak milli irfanı yükseltmeye çalışmak en büyük emelimdir” (TED, 1981, s. 213).

Atatürk için eğitim, bir milleti ileriye, başarıya, modern ve çağdaş olana götürmekle kalmaz, aynı zamanda bağımsızlığını kazanmasını da sağlar. Ona göre, milletlerin bağımsız ve hür olması kadar, esaret altında olması da eğitim ile ilgilidir. Bir milletin bağımsız veya esaret altında olmasını da eğitime bağlayan Atatürk, bu konudaki fikirlerini; “En mühim, en esaslı nokta terbiye meselesidir. Terbiyedir ki bir milleti hür, müstakil, şanlı, ali, bir heyeti içtimaiye halinde yaşatır veya bir milleti esaret ve sefaletle terk eder” sözleriyle ifade etmiştir (MEB, 1985, s. 22).

Atatürk'ün eğitime verdiği görevlerden bir diğeri de yapılan yenilikleri koruması ve devamlılığını sağlamasıdır. Örneğin, 29 Ekim 1923'te kurulan Cumhuriyetin korunması ve devamlılığının sağlanması için eğitimi vazgeçilmez olarak görmüştür. Cumhuriyeti koruyacak olanlar elbette cahil kişiler olmayacak, aksine bilim ve teknikte ileri gitmiş olanlar olacaktır. Atatürk, gelecek kuşakların eğitilmesinde öğretmenlere düşen görevin büyüklüğünü ve cumhuriyeti koruyacak olanların ne tür özelliklere sahip olduğu şu sözleriyle ifade etmiştir:

Muallimler! Yeni nesli; Cumhuriyetin fedakar muallim ve mürebbileri, sizler yetiştireceksiniz, yeni nesil, sizin eseriniz olacaktır. Eserin kıymeti, sizin maharetiniz ve fedakarlığınız derecesiyle müteneşip bulunacaktır.

Cumhuriyet; fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek seviyeli muhafızlar ister. Yeni nesli, bu evsaf ve kabiliyette yetiştirmek sizin elinizdedir (MEB, 1985, s. 16).

Gerek maddi gerekse manevi başarı için eğitimin gerekli olduğunu düşünen Atatürk ileriye, başarıya giden yolun eğitimle, bilimle olduğunu; geriye, başarısızlığa giden yolun ise ilim ve fenden uzak olmakla ilgili olduğunu söyler. Bu konudaki düşüncelerini şu sözlerle: “Efendiler, dünyada her şey için, maddiyat için, maneviyat için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir; ilim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, delalettir” ifade etmiştir (MEB, 1985, s. 19).

Ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla; devletlerin, hükümetlerin ve liderlerin eğitim alanına ciddi yatırımlar yapıldığı vurgulanmıştı. Ulus devletler, eğitimi; sosyal, ekonomik ve siyasi alanda yapacakları olan değişim ve dönüşler için zemin hazırlayıcı bir araç olarak

görmüşlerdir. Nitekim eğitim kurumları, eskiye ait değerlerin, kurumların ve yapıların ortadan kaldırılıp, yerine yeninin inşası için fikri bir hazırlık sağlıyordu. Ayrıca yeni kurulan devletlerde milli birliğin ve bütünlüğün sağlanmasında eğitime önemli görevler verilmişti. Yukarıda anlatılanlardan hareketle; Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk ile diğer ulus devletler ve liderleri, eğitime büyük orandan benzer görevler vermişlerdir denilebilir.

4.2.2. Atatürk'ün Eğitim Anlayışının Özellikleri

Atatürk önderliğinde kurulan yeni Türk Devleti, eğitim alanında yeniliklere henüz başlamadığı dönemde, Osmanlı'dan kalan eğitim sistemini kullanmıştır. Osmanlı'nın en buhranlı dönemlerinde çocukluk ve gençlik yıllarını okullarda geçiren Atatürk, o zamanlar bile Osmanlı eğitim sisteminde bir takım eksikliklerin olduğunu fark etmiştir (Akyüz, 2004, s. 304). Atatürk, gerek okul yıllarında gerekse yeni kurulan Türk Devleti zamanında Osmanlı'dan kalan eğitim sisteminin çağa uygun olmadığını ve eğitim alanında bir takım düzenlemelerin yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Düzenlemeler yapılmaya başlanmadan önce Osmanlı'dan kalma mevcut eğitim sisteminin iyi bir şekilde gözlemlenmesi gerekmiştir.

Böylece eğitimdeki eksiklikler ve yanlışlıklar tespit edilip, aksaklıklar giderilmiş olunacaktı. Bu amaçla mevcut eğitim sistemini ve toplumu gözlemleyen Atatürk, iç açıcı olmayan bir takım teşhisler ortaya koymuş ve bunları şu şekilde sıralamıştır: Toplumdaki cehalet geniş boyutlara ulaşmıştır, eğitim ve öğretimde kullanılan yöntem-teknikler çağdaş ve uygun değildir, çocuklar toplumda rahat hareket edemedikleri gibi aile baskılarına da maruz kalmaktalar, bir milletin çağdaş uygarlıkları yakalamasında temel kriterlerden biri eğitiminin milli olmasıdır fakat eğitimimiz milli değildir, her gelen farklı bakan eğitime farklı bir program koyduğu için istikrarlı bir eğitim politikası izlenememiştir, mevcut eğitim sistemi kendinden ve hayattan bihaber, çok sınırlı alanda bilgi sahibi olan tüketici insanlar yaratmaktadır (Akyüz, 2004, s. 304-307).

Atatürk, mevcut eğitim sistemi ve toplum hakkında bu belirlemeleri ortaya koyduktan sonra yeni eğitimin nasıl olması gerektiği konusunda fikirlerini ortaya atmıştır. Ortaya attığı fikirler çerçevesinde eğitim amacını aşağıda belirtildiği gibi sıralamaktadır. Öncelikli olarak ülkenin bağımsızlığı ve cumhuriyet rejimi, hiçbir suretle taviz verilmemesi gereken konulardır. Bu neden çocuklar ve gençler bu iki değere sahip çıkacak ve koruyacak şekilde

yetiştirilmelidir. İkincisi, bu güne kadar yapılan temel hatalardan biri eğitime milli bir karakter kazandırılmamış olunmasıdır. Toplumdaki felaketlerin temelinde bu vardır. Elbette diğer milletlerden ilim ve fen alınacaktır ancak temelleri bizden çıkmalı, bizden olmalı yani eğitim milli bir kimliğe büründürülmelidir. Üçüncüsü, eğitimin içeriğinden uygulanan yöntem ve tekniklere kadar her şey bilimsel ve laik olmalıdır. Her türlü batıl inanç, hurafe, akıl dışı ve bilimsellikten uzak anlayış eğitimden uzaklaştırılmamalıdır. Dördüncüsü, eğitim, toplum hayatında başarılı, üretici ve faydalı bireyler yaratmalıdır. Beşincisi, eğitim, çocukları ve gençleri özgürlüğe kavuşturmalı, akli ve vicdanı hür bireyler yetiştirmelidir. Ve son olarak eğitim, toplumu her türlü cehalet ve bilgisizlikten çıkarıp yetenekleri, kabiliyetleri ve ahlaki seviyesi yüksek duruma getirmelidir (Akyüz, 2004, s. 308-313).

Kısaca belirtmek gerekirse, Atatürk'e göre eğitim; milli, çağdaş, laik, ve akılcı olmalıdır. Eğitim milli olmalıdır. Çünkü devleti güçlü kılacak olan ve birliği ve bütünlüğü sağlayacak olan budur. Eğitimin milli olmadığı uluslar esaret altına girme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Örneğin otuz milyona yakın nüfusa sahip olmasına rağmen Müslümanlar, milli eğitimden yoksun oldukları için başka ulusların esareti altında yaşamışlardır (Karal, 1998, s. 63).

Eğitim çağdaş olmalıdır. Eğitim içinde bulunulan çevrenin ve zamanın şartlarına uygun ve bireyin ve toplumun ihtiyaçlarına cevap vermelidir. Çağdaş medeniyetleri yakalayabilmenin yolu, gözlerimizi açıp ilimde, teknikte, fende, sanatta, kültürde gelişmiş medeniyetleri takip etmektir. Atatürk bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

Gözlerimizi kapatıp mücerret yaşadığımızı farz edemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp cihan ile alakasız yaşayamayız. Bilakis müterakki mütemeddin bir millet olarak medeniyet sahası üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerde ise oradan alacağız ve her ferdi milletin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur (ATAM, 1997, s. 48).

Eğitim laik ve akılcı olmalıdır. Aklın ve bilimin rehberliği dışında kalan bilgilere eğitimde yer verilmemelidir. Eğitim, akıl ve bilimin sınırları dışındaki hiçbir inanç, inanış, anlayış ve gelenek ile beraber yürümemelidir. Atatürk'e göre eğitim, dine ve alışkanlık haline gelmiş bir takım geleneklere dayandırılmamalıdır. Çünkü bunlar akıl ve bilimle açıklanamadığı için toplumsal gelişimi sekteye uğratırlar. Dolayısıyla toplumun gelişimi ve ilerlemesi için eğitim temeline akıl ve bilim konulmalıdır (Özel, 2007, s. 26).

Atatürk, yukarıda bahsedilen temel özellikler dışında, eğitimin sahip olması gereken başka özelliklerinden de bahsetmiştir. Bunlar; eğitimin karma yapılması, eğitimin uygulamaya

dayanması, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması, ilköğretimin zorunlu olması ve halk ve meslek eğitimlerinin yaygınlaştırılması şeklinde sıralanabilir.

Atatürk'e göre eğitim karma olmalıdır. Kız ve erkek çocukları tüm eğitim olanaklarından eşit bir şekilde ve beraber olarak faydalanmalıdırlar. Ülkenin gelişimi ve kalkınmasında karma eğitim gerekli bir ön koşuldur. Nüfusun yarısını oluşturan kadınların eğitimden mahrum bırakılması, ülkenin yarısının karanlığa gömülmesi anlamına gelmektedir. Bu karanlıktan çıkmanın yolu, Türk kadınına tüm toplumsal alanlara dahil etmektir. Ancak bu şekilde gerçek anlamda ilerleme ve gelişme kaydedilmiş olunur. Atatürk bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

Bir sosyal topluluk, bir millet, erkek ve kadın denilen iki cins insandan oluşur. Kabul müdür ki, bir kitlenin bir parçasını geliştirelim, diğerini müsamaha edelim de kitlenin bütünü ilerletebilmiş olsun? Mümkün müdür ki, bir camianın yarısı topraklara zincirlere bağlı kaldıkça diğer kısmı gökyüzüne yükselebilir. Şüphe yok, gelişmenin adımları dediğim gibi iki cins tarafından beraberce, arkadaşça atılmalı ve gelişme ve yenilik alanında birlikte ve kesin bir tavır alınmalı. Böyle olursa devrim başarılı olur (TED, 1981, s. 220).

Atatürk'e göre eğitim uygulamalı olmalıdır. Eğitim sistemimizde geçmişten gelen geleneksel ve ezbere dayalı öğeler çıkarılıp yerine tatbik ve uygulamaya dayalı öğeler yerleştirilmelidir. Eğitimin tüm kademelerinde uygulamalı eğitim anlayışı benimsenirse, okulda öğrenilenlerin günlük hayata aktarımı kolaylaşmış olacaktır. Bu durum beraberinde toplumsal, siyasal ve ekonomik başarılar getirecektir. Ayrıca uygulamaya dayanan eğitimde öğrenilenlerin kalıcılığı daha fazla olduğu için bilgilerin unutulup gitme ihtimali düşüktür, ancak ezbere dayalı eğitimde durum tam tersidir.

Eğitimde fırsat eşitliği sağlanmalıdır. Yani, toplumun bütün üyelerine herhangi bir ayırım gözetmeksizin eşit eğitim olanakları sunulmalıdır (Tezcan, 1976, s. 101). Atatürk'e göre eğitimin toplumda sadece belirli bir grup ya da sınıfa değil, toplumu oluşturan herkese statü ve cinsiyet ayırt etmeksizin verilmelidir. Ayrıca herkesin eğitim olanaklarından eşit şekilde faydalanabilmesi için ülkenin en küçük yerleşim yerlerine kadar okullar kurulmalıdır (Tezcan, 1997, s. 32).

İlköğretim zorunlu olmalıdır. Atatürk, toplumsal alanda istenilen bilgilerin öğrenilmesi ve halkın gerekli temel becerileri edinmesi için ilköğretimin zorunlu olması gerektiğini düşünmüştür. Atatürk, tüm halkın ilköğretim düzeyindeki eğitimden faydalanabilmesi için sade, pratik ve uygulamaya dönük çalışmalara yönelmiştir. Bu konuda düşüncesi şöyledir: "İlk tahsilin yayılması için sade ve pratik tedbirler almak zorundayız. İlk tahsilde hedefimiz bunun umumi olmasını bir an evvel tahakkuk ettirmektir" (MEB, 1985, s. 39).

Halk eğitimi yaygınlaştırılmalıdır. Halk eğitimi kısaca, okula gitmeyen haklın eğitilmesi anlamına gelmektedir (Geray, 2002, s. 3). Atatürk toplumda cehaletin tamamen ortadan kalması için elinden gelini yapmıştır. Eğitim olanaklarından yararlanamamış veya başka nedenlerle okula gidememiş kişiler için temel bilgilerin öğrenilmesi gerektiği üzerinde ısrarla durmuştur. Osmanlı toplumunun son dönemlerinde; kadın ve erkeğe eşit eğitim olanaklarının sağlanmaması, ülke genelinde fırsat eşitsizliğinin olmaması, ezbere dayalı eğitimin hüküm sürmesi, eğitiminde pozitif bilimler ve aklın geri plana atılıp dini konuların merkeze alınması gibi nedenlerle geri kaldığı yukarıda ifade edilmişti. Cumhuriyetin kurulduğu yıl, ülke nüfusu yaklaşık olarak 11 ila 12 milyon arasındaydı. Toplum nüfusunun okur-yazarlık oranına bakıldığında ülkenin içinde bulunduğu cehalet daha somut bir şekilde anlaşılmış olacaktır. Nitekim Cumhuriyetin ilk yılında tüm nüfusun %10, kadın nüfusunun ise sadece %3 okuma yazma bilmekteydi (Demirtaş, 2008, s. 156).

Bu cehalet ve geri kalmışlığın tablosunu ortadan kaldırmak için, Atatürk öncelikli olarak köylü halkın eğitimine yönelmiştir. Ona göre toplumdaki bu yaygın cehaletin temel nedeni, köylü halkın eğitimden mahrum bırakılmış olmasıdır. Bu nedendir ki, öncelikle köylü halk olmak üzere, eğitim olanaklarından yararlanamamış herkes için halk eğitim çalışmalarına başlanmıştır. Bu amaçla, gerek daha önce cahil bırakılmış köylü halka gerekse ülkenin diğer kesimlerindeki herkese; okuma-yazma, dört işlem, vatanını-milletini-dinini-dünyasını tanıyacak kadar tarih, coğrafya, din ve ahlak eğitimi verilerek, toplumdaki yaygın cehalet ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır (ATAM, 1997, s. 244).

Atatürk'ün üzerinde durduğu diğer bir konu, mesleki ve teknik eğitimin yaygınlaştırılmasıdır. Kurtuluş Savaşı'ndan henüz yeni çıkmış ve ekonomisi kötü durumda olan bir ülkenin kalkınması, gerekli meslek erbablarının ve teknik elemanların yetişmesine bağlıdır. Bu nedenle Atatürk, tüm eğitim kademelerinde mesleki ve teknik eğitime yer verilmesini istemiştir. Zira ülkenin ekonomik kalkınması, mevcut şartlar altında en kısa sürede ve pratik bir şekilde ancak bu şekilde gerçekleşebilirdi. Ayrıca mesleki ve teknik eğitim, yalnızca ülke ekonomisinin gelişmesine katkı sağlamakla kalmaz aynı zamanda bu eğitimden yararlanan bireylerin hayata hazırlanmasına da olanak sağlar. Çünkü mesleki ve teknik eğitimi alan çocuklar veya gençler, hem kendilerine ve topluma faydalı bireyler olurlar hem de birer meslek edinmiş olurlar (ATAM, 1997, s. 420).

Atatürk mesleki ve teknik eğitimin önemini ve nasıl yapılması gerektiğini ayrıca şu sözleri ifade etmiştir: "İlk ve ortaöğretim mutlaka insanlığın ve medeniyetin gerektirdiği ilmi ve

teknîği versin, fakat o kadar pratik bir tarzda versin ki, çocuk okuldan çıktığı zaman aç kalmaya mahkum olmadığına emin olsun’’ (Akyüz, 2004, s. 310).

4.2.3.Eğitim ile İlgili Yapılan Yenilik ve Düzenlemeler

Atatürk ve Eğitim ile Atatürk’ün Eğitim Anlayışının Özellikleri adlı başlıklarla Cumhuriyet Dönemi’nde Atatürk’ün ortaya atmış olduğu fikirler çerçevesinde yapılacak olan eğitim düzenlemelerinin teorik boyutu ele alınmıştır. Burada, ortaya atılmış olan fikirlerin uygulama boyutu ele alınacaktır. Dolayısıyla eğitim ile ilgili fikirlere hayat veren çalışmalardan biri olan Birinci Maarif Kongresinin Toplanması’ndan başlanacaktır. Ardından; Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Medreselerin Kapatılması, Azınlık-Yabancı Okulları Sorunu, Din-Arapça-Farsça Dersleri ile İlgili Düzenleme ve Karma Eğitim konuları ele alınacaktır.

4.2.3.1.Birinci Maarif Kongresi

Yeni Türk Devleti’nin eğitime verdiği önemi gözler önüne seren ilk kongredir denilebilir. Zira kongre, Kurtuluş Savaşı’nın aktif olarak yaşandığı dönemlerde, Sakarya Savaşı için cephelerde hazırlıkların yapıldığı sırada toplanmıştır. Kongre’de öğretmenlerin aktif rol almasına önem gösterilmiştir. Bunun için ülkenin dört bir yanından gelen, kadın ve erkeklerden oluşan yaklaşık 250 öğretmenin katılımı sağlanmıştır (Sakaoğlu, 2003, s. 160).

Kongrenin gündemini büyük oranda ilkökul eğitim sürecinin belirlenmesi ve ilkökul programları ile ortaöğretimde okutulacak dersler, içerikleri ve ortaöğretim programları oluşturmuştur. Ayrıca, kırsal kesimlerde okuma yazma oranının artırılması amacıyla köy öğretmenlerinin yetiştirileceği köy öğretmen okulları gündeme getirilmiştir. Kurtuluş Savaşı sırasında toplanan bu kongrede; ilkökul, ortaöğretim ve köy öğretmen okulları hakkında birçok karar alınmıştır. Ancak düşman işgallerinin artması ve Ankara’nın tehlikeye düştüğü haberleri üzerine dağılmak zorunda kalmıştır (Cicioğlu, 1982, s. 31).

4.2.3.2.Tevhid-i Tedrisat Kanunu

Yeni kurulan Türk Devleti, Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun ilanından sonra meydana gelen yenilik ve düzenlemelere kadar, Osmanlı’dan kalan eğitim sistemini kullanmıştır.

Osmanlı'dan kalan bu eğitim mirasında, birbirinden tamamen farklı yapılarda olan üç eğitim kurumu bulunmaktaydı. Bunlar; medreseler, batı tipi okullar ve yabancı-azınlık okullarıydı. Medreseler, Şerriye ve Evkaf Vekaleti'ne bağlı olup dini eğitimin yapıldığı kurumlardı. Medreseler, Osmanlı'nın kuruluş yıllarından itibaren varlıklarını sürdürmüşlerdir. Önceleri bilim ve din eğitiminin yapıldığı bu kurumlar, zamanla pozitif bilimlerle ilgilenmez olmuş ve sadece dogmatik din bilgilerinin aktarıldığı kurumlar haline gelmişlerdir. Ve böylece, pozitif bilimlerin ve aklın geri plana atıldığı bu yapıları ile Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Batı tipi okullar, Osmanlı'nın özellikle on sekizinci yüzyılda başlattığı batılılaşma hareketleri sonucunda açılmış okullardır. Osmanlı, Batı toplumlarından geri kaldığını anlayınca, Tanzimat Dönemi'nden itibaren batı tarzı okullar açarak bir takım yenilikler yapmaya başlamıştır. Batı'dan getirilen uzmanlar ile programları oluşturulan ve Maarif Nezareti'ne bağlı olan bu okullarda, batı tarzı eğitim vermeye çalışılmıştır. Azınlık okulları, Osmanlı Devleti'nde Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u Fethi'nden sonra açılmaya başlanmışlardır. Özellikle gayrimüslimlere verilen ayrıcalıklar neticesinde kurulan bu okullar, zamanla başka devletlerin siyasi ve dini propagandasını yapan kurumlar haline almışlardı (Haydaroğlu, 1993, s. 4).

Eğitim kurumlarının bu şekilde yapısı, içeriği ve amaçlarıyla farklılıklar gösterdiğini gören Atatürk, bunun ülkenin birliği ve bütünlüğü için büyük tehlike arz ettiğinin farkına varmıştır. Medreseler, batı tarzı okullar ve yabancı okulları; birbirinden tamamıyla farklı özelliklerde insanlar meydana getiriyordu. Böylece olunca ülke içerisindeki insanları ülkede ve fikirde birleştirmek imkansız bir hal oluyordu. Ülkenin eğitim konusunda içinde bulunduğu vahim durumun iyileştirilmesi için büyük bir yenilik gerekiyordu. Ve sonunda, Cumhuriyet'in kuruluşundan yaklaşık beş ay sonra, 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilmiştir. Atatürk, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ilan edilmesinden sonra, gerek eğitim kurumlarının çeşitlilik gösteren durumunun devam etmesi sonucunda meydana gelecek sorunlara, gerekse Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ilan gerekçesini belirtmek amacıyla şu ifadeleri kullanmıştır:

Uygar uluslar önünde saygınlık kazanmak isteyen Türk ulusu, çocuklarına vereceği eğitimi mektep ve medrese namına birbirinden büsbütün başka iki çeşit kuruma teslim etmeye hala katlanabilir miydi? Eğitim ve öğretimi birleştirmedikçe aynı fikirde, aynı zihniyette bireylerden oluşan bir ulus yapmaya imkan aramak abesle iştigal olmaz mıydı?(Karagözoğlu, 1985, s. 208).

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesiyle, ülke sınırları içinde bulunan tüm eğitim kurumları ve okullar Maarif Vekaleti'ne bağlanmıştır. Medreseler, batılı tarzı okullar ve yabancı okullar farklı birimlere bağlı oldukları için farklı tarzda eğitim anlayışları benimsemişlerdi. Ancak, ülke içindeki medreselerin, batılı tarzda oluşturulmuş okulların ve yabancı okullarının hepsi Maarif Vekaleti çatısı altında birleştirilmesi, ülke geneldi eğitim ve öğretimin birliğini sağlamıştır. Bunun sonucunda medrese ve okul ikiliği de ortadan kalmıştır. Ayrıca Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile artık eğitim, devlet tarafından yürütülmesi gereken bir görev haline almıştır. Çünkü artık ülke sınırları içerisindeki tüm okullar devlet yönetimi ve kontrolü altındaki Maarif Vekaleti'ne bağlanmıştır. Ancak Kanunun ilan edilmesinden bir yıl sonra yapılan yeni bir düzenleme ile askeri okullar, Milli Savunma Bakanlığına bağlanmıştır (Sakaoğlu, 2003, s. 169).

Kısaca ifade etmek gerekirse, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile beraber eğitim, devletin denetim ve kontrolüne girmiştir. Eğitim ve öğretim birleştirilmiş, medrese ve okul ikiliğine son verilmiştir. Bunların yanında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun getirdiği birçok yenilik ve düzeleme de vardır. Her bir yenilik, Türk eğitim sisteminde büyük değişiklikler meydana getirdiği için, farklı başlıklar altında ele alınması daha sağlıklı olacaktır.

4.2.3.3. Medreselerin Kapatılması

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ilanından sonra, dönemin Maarif Vekili Vasıf Çınar Bey, öğretimin birliğini sağlamak adına medreselerin kapatılması gerektiğini öne sürmüştür. Öğretimde birlik ve laikliğin sağlanması adına 11 Mart 1924 tarihinde yayınlanan bir genelge ile medreseler kapatılmıştır (Yamaner, 1999, s. 131-132).

Medreselerin kapatılmaya başlandığı dönemde, ülke genelindeki mevcut medrese sayısı 29, medreselerde öğrenim gören öğrenci sayısı ise 16.245'dir (Ergün, 1997, s. 61). Kapatılan medreselerin yerine 1924 yılında imam-hatip okulları ve ilahiyat fakültesi açılmıştır. Ancak imam-hatip okullarının ömrü uzun olmamıştır. Kurulduklarından altı yıl sonra, 1930'da tamamı kapanmıştır (Yücel, 1994, s. 62). Medreselerin kapanmasından sonra açılan ilahiyat fakültesi ise, döneminin yüksek öğretim düzeyinde eğitim faaliyetlerinin gerçekleştiği İstanbul Darülfünunu'na bağlı olarak açılmıştır. İlahiyat fakültesi, üniversite reformlarının başladığı 1933 yılında kapatılmış ve yerine *İslami*

İlimler Enstitüsü açılmıştır. Ancak 1936 yılına gelindiğinde İslami İlimler Enstitüsü de kapanmıştır (Arslanoğlu, 1997, s. 182-183).

Böylece Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun akabinde yayınlanan bir genelge ile kapatılan medreselerin ardından açılan imam-hatip okulları ve ilahiyat fakültesi de kapanmıştır. Bu adımlarla, Türk eğitim sisteminin içinde din eğitimi verenler okullar kapatılmıştır. Bu durum, Türk eğitim sistemine laik bir kimlik kazandırmıştır.

4.2.3.4. Din, Arapça ve Farsça Derslerinin Çıkarılması

Osmanlı eğitim sistemi, dini merkeze alan bir yapıya sahip olmuştur. Bu nedenle eğitimde; İslam, Hadis, Kelam, Fıkıh, Sünnet gibi kavramlar etrafında şekillenen birçok dini içerikli ders mevcut olmuştur. Ancak yeni Türk Devleti'nin yukarıda da anlatıldığı üzere, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ilan etmesiyle eğitim sisteminde ciddi değişiklikler meydana gelmiştir. En temel değişiklik, eğitimde laikleşme sürecinin başlamasıdır. Artık medrese gibi din eğitimi veren kurumlar kapatılmıştır. Dolayısıyla, Osmanlı'da olduğu gibi dini merkezli bir eğitim artık ortadan kalkmıştır. Dini eğitim veren medreselerin ortadan kaldırılmasıyla, dini eğitimin nerede verileceği problemi ortaya çıkmıştır. Bu sorunun çözülmesi için *Kuran-ı Kerim* ve *Din Dersleri* adı altında iki farklı ders, eğitim programına dahil edilmiştir (Akyüz, 2004, s. 317). Ayrıca belirtmek gerekir ki bu dersler sadece ilkokul ve ortaokul programlarına konulmuş, lise ders programlarında din dersleri kaldırılmıştır (Yücel, 1994, s. 165-166). Sonraki süreçte din dersleri, 1930'da ortaokullarda (Yücel, 1994, s. 169) ve 1939'da köylerde bulunan ilkokullarda kaldırılmıştır (ATAM, 1995, s. 213).

Eğitimin laikleştirilmesi için atılan adımlarda, tıpkı din derslerinin kademe kademe eğitim programlarından çıkarılması gibi, Arapça ve Farsça dersleri de programlardan çıkarılmıştır. Osmanlı eğitim sisteminden kalma bu dersler, 1922 yılına kadar ilkokul ve ortaokullardaki ders müfredatlarında yerini korumuştur. Sonraki süreçte Arapça ve Farsça dersleri, 1924'te ortaokul ders programlarından ve 1930'da lise ders programlarından kaldırılmıştır (Yücel, 1994, s. 162-166).

4.2.3.5. Azınlık ve Yabancı Okulları Düzenlemesi

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettikten sonra egemenliği altına aldığı azınlıklara, bir takım ayrıcalıklar tanımıştır. Bu ayrıcalıklardan biri, okullarını açabiliyor olmalarıdır. Bu süreden sonra Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlere ait okullar kurulmaya başlanmıştır. Zamanla daha çok ayrıcalık elde etmeye başlayan yabancılar, daha fazla okul açmaya başlamışlardır (Haydaroğlu, 1993, s. 4).

Yabancı okullar ilk zamanlar din dersi vermek amacıyla kurulmuştur. Zamanla sayılarının artması ve daha sonra yabancı devletlerin kuklası olmaya başlamalarıyla, din dersi vermek yerine dini ve siyasi propaganda aracına dönmüşlerdir. Bu okulları kendi emelleri doğrultusunda kullanmaya başlayan yabancı devletler, bu okullar aracılığıyla Osmanlı egemenliği altındaki azınlıkları kısıktarak, Osmanlı'nın gerilemesine neden olmuşlardır (Haydaroğlu, 1993, s. 189-191).

Osmanlı'da yaşanan bu olumsuz durumun yeni Türk Devleti'nde yaşanmaması için, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Lozan Antlaşması'nda gündeme getirilmiştir. Lozan'da kullanılan azınlık kavramı, Türkiye'de yaşayan Rum, Ermeni ve Yahudi topluluklar için, yani ülke egemenliği altındaki tüm gayrimüslim halk için kullanılmıştır (Vahapoğlu, 1992, s. 132).

Lozan Antlaşması'nda azınlık okullarının ve dolayısıyla eğitimlerinin çözüme kavuşturulması için adımlar atılmıştır. Antlaşma çerçevesine göre, azınlıklar kendi ana dilleri ile eğitimlerini yapacak ancak Türkçe dersi de zorunlu olmuştur. Bunun yanında azınlıklara herhangi bir ayrıcalık tanınmayacaktır. Gerek hukuki gerekse pratikte Türk halkı ne tür haklara sahipse onlar da aynı haklara sahip olacaktır (Vahapoğlu, 1992, s.134).

Azınlık okullarına uygulanan kurallar, yabancı okullar için de geçerli olmuştur. Yabancı okullar, azınlık okulları gibi genel kanunlara uygun hareket edecekler, Türk okullarından üstün olmayacaklar ve eşit haklara sahip olacaklardı. Ayrıca yabancı okullar, dini ve siyasi herhangi bir çalışma içerisinde bulunmayacaktır. Yeni Türk Devleti egemenli altındaki tüm yabancı okulları tanımamıştır. Sadece Mondros Ateşkes Antlaşması öncesinde açılmış olan yabancı okulları tanımıştır. Buna ek olarak sonraki süreçte, ülke içersinde yabancı okulların açılıp açılmayacağı ile ilgili bir karar alınmamıştır (Sezer, 1999, s. 16).

Lozan Antlaşması'ndan sonra, Osmanlı'dan kalan eğitim sorunlarının tamamen ortadan kaldırılması için devreye Tevhid-i Tedrisat girmiştir. Tevhid-i Tedrisat ile, ülke içindeki tüm okullar gibi, yabancı ve azınlık okulları da Maarif Vekaletine bağlanmıştır. Böylece

gerek ülke içindeki okullarda gerekse yabancı ve azınlık okullarında dini ve siyasi propagandanın önüne geçilmiştir. Sonraki süreçte yabancı ve azınlık okullarının yapacakları ve yapmayacakları bir takım uygulamaları belirleyen genelge yayınlanmıştır. Bu genelgeye göre; ders içinde veya dışında hiçbir okulda, Türk Milleti ve Devleti aleyhinde ifadeler kullanılmayacak, ders kitaplarında Türkleri kötüleyici ifadeler olmayacak ve Türkiye'nin hiçbir ülkenin parçası olmadığı gösterilecektir. Ayrıca, bu okulların eğitim programlarında; Türk Dili, Türk Tarihi ve Türk Coğrafyası dersleri yer alacak ve bu dersler, Maarif Vekaleti tarafından belirlenen öğretmenlerce verilecektir. Bunun yanında bu okullarda her türlü dini ifade, sembol, işaret vs. de kaldırılmıştır (Vahapoğlu, 1992, s. 153-154).

4.2.3.6. Karma Eğitim Uygulaması

Karma eğitim, çok genel bir ifadeyle, kız ve erkek öğrencilerin aynı sınıfta eğitim görmesidir. Osmanlı eğitim sisteminde, ilköğretimde karma eğitim anlayışı benimsenmiştir. İlköğretim seviyesinin üzerindeki eğitim aşamalarında ise, karma eğitim takip edilmemiştir. Yani kız ve erkek öğrenciler aynı sınıflarda veya okullarda eğitim görmemişlerdir. Osmanlı eğitim sistemi din merkezli olduğu için, çocukluk döneminden sonra karma eğitim uygulanmamıştır. Yeni Türk Devleti'nin kurulmasıyla benimsenen eğitim sistemi, pozitivist ve laik olduğu için, erkek ve kız öğrencilerin beraber eğitim görmelerinde bir sakınca görülmemiş ve karma eğitim uygulanmıştır.

Yeni Türk Devleti'nin eğitim sisteminde, tüm eğitim kademeleri aynı zamanda karma sisteme geçmemiştir. İlköğretim okullarında 1924 yılında karma eğitime geçiş yapılırken (Akyüz, 2004, s. 259); ortaokullarda 1925 yılında karma eğitime geçiş yapılmıştır (Yücel, 1994, s. 27). Liselerde karma eğitime geçiş 1934-1935 yılında gerçekleşmiştir (Akyüz, 2004, s. 360). Üniversitelere geldiğinde, henüz yeni Türk Devleti'nin kurulmadığı 1921 yılında karma eğitime geçildiği görülür. Osmanlı'dan kalan ve üniversite seviyesinde eğitim veren tek kurum olan Darülfünun, karma eğitim uygulamasına sahip olduğu için, yeni Türk devleti, bu konuda bir değişiklik yapmamıştır (Unat, 1964, s. 57).

4.2.3.7.Yeni Harflerin Kabulü

Osmanlı'dan sonra Atatürk önderliğinde kurulan yeni Türk Devleti, Osmanlı'dan kalan ve toplumu oluşturan; sosyal, siyasal, ekonomik, hukuki, eğitim, kültür gibi tüm alan ve kurumlarda köklü değişim ve dönüşümler meydana getirmiştir. Bu köklü değişimlerin bir diğeri de kullanılan harflerin değiştirilmesidir. Osmanlı Devleti'nde Arap harfleri kullanılmıştır. Arap harflerinin kullanılması bir takım zorluk ve sorunları beraberinde getirmiştir. Örneğin; her şeyden önce Arapça öğrenilmesi zor bir dildi. Araya Arapçanın harekeli yapısı girince işin içinden çıkılmaz bir hal alabiliyordu. Bunun yanından bekli de en önemli bir başka neden de; on sekizinci yüzyıldan itibaren devam eden Batılılaşma çabasıdır. Osmanlı'dan beri devam eden modernleşme ve çağdaşlaşma yolundaki bu çaba, Arap harflerinin kullanımı ve bunun sonucunda meydana gelen olumsuzluklar ile sekteye uğramaktaydı.

Oysa kabul edilmesi düşünülen Latin alfabesinin; öğrenmede hız ve kolaylık sağlayacağı, Türk dili için okuma-yazmanın daha doğru bir şekilde yapılmasına imkan vereceği, dil ve millet birliğini gerçekleştireceği, Batı medeniyetlerine yakınlaşma için yol açıcı bir adım olacağını vb. durumları beraberinde getireceği düşünülmüştür (Özertim, 1972, s. 92).

Her ne kadar zaman kaybetmeden Arap harflerinin kullanımının durdurulup, Latin harflerine geçilmesi gerektiğini düşünenler çoğunlukta olmuşsa da, Arap harflerini kaldırmak yerine düzenlemeler ile kullanılması gerektiğini düşünenler de olmuştur. Bir takım tartışma ve görüşmelerden sonra 20 Mayıs 1928'de uluslararası rakamların kullanılması ile ilgili yasa kabul edilmiştir. Sonraki süreçte, Milli Eğitim Bakanlığı'na belirlenen kişilerden tarafından bir Dil Encümeni kurulmuştur. Dil Encümeni, 26 Haziran 1928 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk başkanlığında bir toplantı gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda Türkçe ve diğer milletlerin dilleri üzerine karşılaştırmalı bir takım çalışmalar yapılmış ve raporlar oluşturulmuştur. Yapılan çalışmalar ve toplantıların ardından 1 Kasım 1928'de Yeni Türk Harfleri ile ilgili kanun meclis tarafından kabul edilmiştir (Öztürk, 1998, s. 14-16).

Sosyal alanda yapılan her yenilik, toplumu oluşturan gruplarca bir takım tepkiler ile karşılaşılır. Bu tepkiler, yapılan yeniliği destekleyici yönde olabileceği gibi, karşı çıkıcı ve engelleyici yönde de olabilir. 1928 yılından yapılan Harf İnkılabı da ilk zamanlar bazı kesimlerce bir takım olumsuz tepkiler ile karşılaşmıştır. Bu kesimler, yeni kabul edilmiş olan Latin harflerinin; İslami birlik ve bütünlüğe zarar vereceğini, ülke içinde birtakım

karışıklıkları beraberinde getireceğini, kütüphanelerde mevcut tarih kitaplarının, kutsal kitapların ve daha nice Arap harfleriyle yazılmış kitapların okunmayıp unutulmasına sebep olacağını düşünmüşlerdir (Öztürk, 1998, s. 19).

Nitekim Latin harflerinin kabulüyle meydana gelen olumsuz tepkilerin zamanla yersiz olduğu görülmüştür. Yeni Türk harfleri, Türkçe'nin dil yapısına uygun olduğu için Türk dilinin tam bir şekilde ifade edilmesine olanak vermiştir. Bu durum Osmanlı'dan beri Türkçe'nin içine yerleşmiş Arapça ve Farsça kelimelerin çıkarılıp öz Türkçe'nin elde edilmesi için de yol açıcı olmuştur. Ana dilleri Türkçe olan çocukların, yeni harflerle basılan ve Türkçe yazılan kitapları okuma ve anlamada başarılı oldukları görülmüştür. Ayrıca önceden yazılmış olan Arapça ve Farsça kitapların çevirisi için, üniversitelerde Osmanlıca, Arapça ve Farsça dil bölümleri açılmıştır. Böylece önceki dönemlerde yazılmış eserlerin zamanla unutulmasının önüne geçilmiş olundu (Kılınç, 2005, s. 95).

Harf İnkılabı'na yapılan eleştirilerin yerinde olmağını gösteren diğer bir önemli gelişme ise, yeni harflerin kabulünden sonra basılan toplam kitap sayısıdır. Arap harflerini kullanan Osmanlı'ya bakıldığında, matbaanın kullanılmaya başlandığı 1729 yılından 1839 Tanzimat Dönemi'ne kadar, arada 110 yıl olmasına rağmen basılan kitap sayısı yalnızca 50 olmuştur. Matbaanın kullanılmaya başlandığı 1729 yılından 1928 Harf İnkılabı'na kadar geçen 200 yılda basılan kitap sayısı 30 bin civarında iken; 1928'den 1963 yılına kadar geçen 35 yılda basılan kitap sayısı 90 bini aşmıştır (Özerdim, 1972, s. 93).

4.2.3.8.Millet Mekteplerinin Açılışı

Millet Mektepleri, Harf İnkılabı'nın amaçlarının gerçekleşmesi için tamamlayıcı bir rol üstlenmişlerdir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında okuma-yazma oranı, ülkenin toplam nüfusunun %10'nundan azdı. Mustafa Kemal ve arkadaşları, toplumun içinde bulunduğu bu cehaleti ortadan kaldırmak ve uygar medeniyetlerin seviyesine ulaşmak için, Kurtuluş Savaşı'ndan hemen sonra eğitim çalışmalarına başlamıştır. Çalışmalara başlandığında, genç neslin okuma-yazma konusunda zorlandıkları görülmüş ve kullanılan alfabenin değiştirilmesi gerektiği düşünülmüştür. Gerek okuma-yazma konusundaki engelleri ortadan kaldırmak ve gerekse Batı toplumları ile uyum içerisine girmek için 1928'de Yeni Türk Harfleri kabul edilip kullanılmaya başlanmıştır.

Yeni Türk Harflerinin kabul edilmesinin en temel nedeni; ülke içersinde okuma ve yazmanın önündeki engelleri kaldırarak, toplum içersinde okuma-yazma oranını arttırmak olmuştur. Bu amacı gerçekleştirmek için, Harf İnkılabı'ndan yaklaşık iki ay sonra Millet Mektepleri kurulmuştur. Millet Mektepleri, ilk etapta Yeni Türk Harflerini halka öğretmek ve yaygınlık kazandırmak amacıyla kurulmuştur. Millet Mektepleri ile ilgili yayınlanan talimatnameye göre; 16-45 yaşları arasında bulunan ve Yeni Türk Harfleriyle okuma ve yazma bilmeyen her Türk vatandaşı, buldukları bölgelere bağlı Millet Mekteplerine gidip okuma ve yazmayı öğrenmekle sorumlu tutulmuştur. Kendi isteklerine bağlı olarak 45 yaşının üstüne çıkmış olan vatandaşlar da Millet Mekteplerine gidebilirlerdi. Yeni Türk Harfleriyle okuma ve yazmayı bilenler Millet Mekteplerine gitmek zorunda tutulmamıştır, ancak yeni harfler ile okuma ve yazma bilenler bir takım sınavlardan sonra diplomalarını almaları sağlanmıştır. Yeni Türk Harflerini bilmeyenler için eğitim süresi 4 ay olarak öngörülmüştür (C.A., 2003, s. 130).

Millet Mektepleri ilk etapta, halkı Yeni Türk Harfleriyle okur-yazar yapmayı hedeflemiştir. Ancak kısa bir süre sonra Millet Mektepleri ile ilgili yeni bir talimatname yayımlanmıştır. Bu yeni talimatnameye göre; Millet Mektepleri A ve B olmak üzere iki dershaneye ayrılmıştır. Öncelikli olarak okuma ve yazma öğrenmek amacıyla A dershanelerine gidilecekti. A dershanesinde okuma ve yazma işlemlerini sorunsuz bir şekilde başaranlar, bir takım bilgileri öğrenmek için B dershanelerine gitmişlerdir. B dershanelerinde; tarih ve coğrafya, sağlık bilgisi, yurt bilgisi ve aritmetik dersleri verilmiştir. Böylece Millet Mektepleri ile okuma yazma bilmeyen halkın hem okur-yazar olması sağlanmış hem de genel kültür ve genel yetenek bilgileri artırılmıştır. Ayrıca Millet Mektepleri'nden 1929 yılında 597.010 kişi; 1936 yılına gelindiğinde ise toplam 2.546.051 kişi diploma almıştır (C.A., 2003, s. 130-131).

4.2.3.9. Halkevlerinin Açılışı

Halkevlerinin kurulma kararı, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931 yılında yapmış olduğu üçüncü büyük kongrede alınmıştır. Mustafa Kemal Atatürk bu kongrede, Kemalizm olarak ifade ettiği ilkelerini *altı ok* şeklinde formüle etmiştir. Altı ok, Kemalizm ideolojisinin açık ve net bir şekilde formüle dönmüş şeklidir. Dolayısıyla bu kongre; hem Kemalizm ideolojisinin yayılmasına aracı olacak olan Halkevlerinin açılması kararının alınması hem de Kemalizm ideolojisinin formüle edilerek açıklanması nedeniyle önemlidir. Kongrede

alınan Halkevlerinin açılışı kararı, aradan bir yıl geçmeden 14 farklı yerde Halkevinin açılmasıyla hayata geçirilmiştir. İlk açılan Halkevleri, yapılan törenler ve radyo yayınları ile tüm ülkeye duyurulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Halkevlerinin sayısı, kapatıldıkları tarih olan 1950'ye kadar gelindiğinde 478'e ulaşmıştır (Yeşilkaya, 2002, s. 113).

Halkevlerinin amaçlarını şu şekilde sıralanabilir;

1. Ülke sınırları içerisindeki tüm ulusu; bilinçli ve anlayışlı bir şekilde aynı hedefe bağlı kılmak;
2. Fikirlerin, duyguların, amaçların ve kültürün birlik içinde olduğu bir toplum inşa etmek;
3. Ulus birliğini sağlayacak ve milli değerlere çeki düzen verecek kültürel değerleri ortaya çıkarıp güçlendirmek;
4. Köylüler ile şehirliler arasındaki ilişkileri geliştirecek ve arttıracak köycülük faaliyetlerini devreye koymak;
5. Kemalizm ideoloji ile şekillenmiş olan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ilkelerini ve bu ilkelerin ülke geneline nasıl uygulandığını anlatmak (Çavdar, 1985, s. 880).

Halkevleri, her Türk vatandaşının kendi ilgi, eğilim veya uzmanlık alanına göre seçebileceği dokuz farklı kolda çalışmalar yapmıştır. Bu kollar; Spor, Güzel Sanatlar, Dil ve Edebiyat, Temsil, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri, Kurslar, Tarih ve Kültür, Köycülük ve Kütüphane ve Basın'dır. Bu kolların herhangi birine üye olan vatandaşların kayıtları, zamanla bir sınırlamaya uğratılmamıştır. Yani herhangi bir kısıtlama söz konusu olmamıştır. Her bir koldaki üyelerine, komitelerini seçme hakkı verilmiştir. Komite üyelerinin seçimleri iki yılda bir yapılmıştır. Her kolun komitesi ilk toplantıda yıllık programı yapıp düzenler ve 15 günde bir kolun gerçekleştirmiş olduğu çalışmalarını gözden geçirirlerdi. Ayrıca belirtmek gerekirse, Halkevleri gelir elde etmek için çaba sarf etmezlerdi, çünkü gelirleri buldukları bölgenin parti örgütüne sağlanırdı (Çavdar, 1985, s. 881).

4.2.3.10. Köy Enstitüleri

Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim adına büyük çalışmalar yapılmıştır. Özellikle okuma-yazma oranların yükseltilmesi ve cehaletin ortadan kaldırılması için birçok adım atılmıştır. Bu adımlar beraberinde birçok başarıyı getirmiştir. Ancak bu başarı, ülke çapında düşünüldüğünde istenilen düzeyde olmamıştır. Özellikle köylerin sosyal, ekonomik ve

kültürel yapıları, istenilen düzeyin çok altında olmuştur. Üstelik Kurtuluş Savaşı sonrasında büyük hasar alan ülke ekonomisinin düzelmesi için gerekli üretim yapılmamıştır. Gerek toprağı ekip işlemek konusunda kullanılan ilkel yöntemlerden gerekse teknik anlamda yeteri bilgi ve donanıma sahip olunmadığı için istenilen düzeye gelinememiştir. Mustafa Kemal'in ölümünden yaklaşık iki yıl sonra, 1940'lı yıllara gelindiğinde ülkenin içinde bulunduğu durumu düzeltmek adına çalışmalara devam edilmiştir. Böylece hem Mustafa Kemal'in istediğı uygar medeniyetler seviyesine ulaşma yolunda gerekli adımlar atılmış olunacak hem de ülkenin gelişimi için çalışmalara devam edilmiştir. Zira Mustafa Kemal, ülkenin kalkınması için köylü ve şehirlinin birlik ve dayanışma içerisinde beraber hareket etmesi gerektiğini düşünmüştür. Çünkü ancak bu şekilde çağdaş ve uygar toplum olma yolunda ilerleme elde edilebilirdi. Bu noktada köylerle ilgili bir takım çalışmalara başlanmıştır. Köy Enstitüleri bu çalışmaların temel taşlarından biridir.

Dönemin Maarif Vekili Hasan Ali Yücel ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un büyük çabaları sonucunda, şehirlerden uzak kırsal kesimlerde 17 Nisan 1940 yılında kabul edilen bir kanununla Köy Enstitüleri açılmaya başlanmıştır. 1940 yılında ülke genelindeki okur-yazarlık oranlarına bakıldığında; 6 yaşın üstündeki toplum nüfusun sadece %12'sinin okur-yazar olduğu, %78'nin okur-yazar olmadığı görülmektedir. Köylerdeki okur-yazar oranlarına bakıldığında, daha da vahim bir tablo görünmektedir. Zira köylerdeki okur-yazar oranı %10 iken, okuma yazmaya bilmeyenlerin oranı %90 olmuştur. Köylerdeki bu vahim tablonun ortadan kaldırılması ve köylerde ekonomik, sosyal, kültürel alanlarda ilerlemeler elde etmek için bir şeylerin yapılmasının gerekliliğini hissettirmiştir. Köy Enstitüleri işte tam da bu görevi gerçekleştirmek üzere kurulmuştur. Köylerde istenilen gelişmeleri elde etmek için, eğitim ve öğretmenler devreye konulmuştur. Eski düzende *nazari* eğitim yapan, ellerinde kalem, kitap, yalnızca okuma yazma ve kitabi bilgiler öğretimi ile yetinen, köye gidip orda kalmak istemeyen, köylere ve köylüye çok da faydası olmayan öğretmenler bulunmaktaydı. Oysa artık köy kökenli, yalnızca köye yararlı olabilecek, nasırlı ellerinde kalem ve kitaptan çok, kazma, kürek, çapa, bağ makası, keser vs. bulunan öğretmenlerin yetiştirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. İşte Köy Enstitüleri'nin kuruluş temelinde yatan felsefe tam da bu olmuştur (Akyüz, 2004, s. 354).

Köy Enstitülerine, ilkokulu bitiren köy çocukları sınavla almıştır. Karma bir eğitim uygulanmıştır. Yani eğitim ve öğretimde kızlar ve erkekler birbirlerinden ayrılmamışlardır. Ancak 1950’de kızların Kızılçullu ve Bekyikdüzü’nde toplanmasıyla karma eğitime son verilmiştir. Köy Enstitüleri’nde uygulanan programa gelindiğinde, bir hayli yoğun olduğu görülür. Örneğin 1943’te Köy Enstitüleri’nin öğretim programlarına bakıldığında; ilkokuldan sonra beş yıllık eğitim için bu enstitülere giren öğrenciler, bu beş yıllık süreç zarfında; 114 hafta kültür dersleri, 58 hafta ziraat ders ve çalışmaları, 58 hafta teknik ders ve çalışmalar yaptıkları görülmektedir. Derslerin bir haftalık saat ve programlarına bakıldığında; 22 saat kültür dersleri, 11 saat ziraat ders ve çalışmaları ve 11 saat teknik ders ve çalışmalar olmak üzere haftada toplam 44 saat ders işlendiği görülmüştür (Akyüz, 2004, s. 355).

1947’ye gelindiğinde Köy Enstitüleri’nin programlarında bir takım değişiklikler yapılmıştır. Kültür derslerinin ismi değiştirilerek genel bilgi dersleri yapılmış ve bunlara diğerlerinden daha fazla saat ayrılmıştır. Teknik derslerin ismi değiştirilerek sanat dersleri ve atölye çalışmaları yapılmış, üstelik bu derslerin öğretimi her yıl fakat 1/3 öğretim yılı ile sınırlandırılmıştır. Köy Enstitüleri’nin 1947 yılında yapılan bu program değişikliği ile temel kuruluş felsefesinden uzaklaştığı ile ilgili bazı yorumlar yapılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı’nı Tevfik İleri’nin yaptığı ve iktidar partisinde Demokrat Parti’nin olduğu dönemde, Köy Enstitüleri’nin programı 1952’de tekrar değiştirilmiştir. Bu program değişiklikleri Köy Enstitüleri’nin kapatılması için gerekçe olarak gösterilmeye başlanmıştır. Yapılan program değişiklikleri, Köy Enstitüleri’ni genel bilgi derslerinin verildiği yerler haline getirmiştir. Bu enstitüler, yapılan eleştiriler neticesinde 1954 yılında kapatılıp ilk öğretmen okullarıyla birleştirilmişlerdir. Enstitülere karşı yapılan eleştiri ve kapatılmaları genel olarak şu şekilde ifade edebilir: “Uygulama, hem öğretmen hem de ziraatçı veya sanatkar yetiştirmenin mümkün olmayacağını ve öğretmenin çalışmasını bu şekilde bölmenin okulun zararına olduğunu gösterdi. Böylece, üretici ve sanatkar yani devlete fazla mali yük getirmeyecek öğretmen yetiştirme istediğinin gerçekleşmediği görüldü ve vazgeçildi” (Akyüz, 2004, s. 356-357).

Köy Enstitüleri, faaliyet gösterdikleri 14 yıllık süre zarfında birçok tartışmayı beraberinde getirmişlerdir. Her ne kadar 1954’te kapatılmış olunsalar da, 1940’da kurulduklarından günümüze kadar, siyasi grupların tartışma konuları arasında yerini korumuşlardır. Köy Enstitüleri, Sol Kemalist gruplar için gerçek Kemalizm’in en tepe noktası olarak ele

alınırken; sağcı ve muhafazakar gruplar için kendi siyasi çıkarları ve anti-komünist cadı kazanları için bir günah keçisi olarak ele alınmıştır. Diğer yandan sosyalist eğilimleri ile göze çarpan bazı yazarların ve Kemal Tahir'in eleştirileri daha sert olmuştur. Onlar Köy Enstitülerini, tek parti rejiminin ideolojisini yaymak amacıyla kurduğu faşizan kurumlar olarak değerlendirmişlerdir (Karaömerlioğlu, 2002, s. 286).

Böylece eğitim/kültür alanında yapılan inkılaplar da ele alınmış olundu. Çalışmanın dördüncü bölümünde yapılanları kısaca özetlemekte fayda vardır. Ancak konunun bütünlüğü için üçüncü bölümden gelinen yere kadar neler yapıldığı hatırlatmak daha da yararlı olacaktır. Çalışmanın temel konusunun; Cumhuriyet Dönemi'nde yazılmış olan iki farklı sosyoloji ders kitabının ideolojik içerik analizi olduğu belirtilmişti. Çalışmanın asıl kısmını oluşturan bu ideolojik içerik analizinin yapılmadan önce üzerinde durulması ve açıklanması gereken bir takım hususlar vardır. Öncelikli olarak üçüncü bölümde ideoloji, eğitim ve ideoloji-eğitim etkileşimi üzerinde duruldu. Ders kitaplarında ideolojik içerik analizinin yapılabilmesi için öncelikli olarak konu ile ilgi temel kavramların açıklanması gerekirdi. Bu nedenle çalışmanın üçüncü kısmı buna ayrılmıştı. Dördüncü bölüme gelindiğinde, incelenecek olan ders kitaplarının yazıldıkları dönemin özellikleri üzerinde duruldu. Ders kitaplarında yer alan her türlü içeriğin dönemin koşullarından etkileneceği düşüncesinden hareketle, kitapların yazıldığı Cumhuriyet Dönemi'nde yaşanan siyasal ve eğitim/kültür alanındaki yenilikler ele alındı. Böylece, beşinci bölümde ele alınacak olan ders kitaplarının eğitim-ideoloji ilişkisi çerçevesindeki analizi için, gerekli hazırlıklar yapılmış olundu.

BÖLÜM V

YAZARLARIN TANITIMI VE ESERLERİNİN İNCELENMESİ

Bu bölümde daha öncede belirtildiği üzere, Cumhuriyet Dönemi'nde yazılmış olan iki farklı sosyoloji ders kitabı incelenecektir. Bunlar; Mehmet İzzet tarafından yazılan *İçtimaiyat* ve Necmettin Sadak tarafından yazılan *Toplumbilim* kitaplarıdır. Yapılacak olan incelemede, kitaplardan hareketle genelde anlamda eğitim ve ideoloji ilişkisi ele alınacak, özel anlamda ise ideolojik içerik analizi yapılacaktır.

Kitapların incelenmesine geçmeden önce, kısaca eğitim ve ideoloji kavramları ve eğitim-ideoloji etkileşiminin nasıl olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Üçüncü bölümde ele alınan ve çalışmanın temel kavramlarından biri olan eğitim, “bireyin davranışlarında istendik yönde kalıcı davranış değişikliği meydana getirme süreci” olarak ele alınmıştı. Ayrıca eğitim, formal ve informal olarak ikiye ayrılmıştı. Formal eğitim; planlı-programlı, önceden belirlenmiş hedefler doğrultusunda, belirli bir zaman ve mekanda ve uzman kişilerce yapılan eğitimken; informal eğitim, önceden belirlenmiş bir hedef, plan-program olmadan, herhangi bir yerde ve zamanda kendiliğinden ve gelişigüzel bir şekilde gerçekleşen eğitimidir. Okullarda gerçekleştirilen eğitim, bu bağlamda formal eğitim alanında yer almaktadır. Tanımlardan hareketle denilebilir ki, okullar, planlı ve programlı bir şekilde ve önceden belirlenmiş hedefler doğrultusunda, bireyin davranışlarını istenilen yönde şekillendiren kurumlardır. Bu bağlamda okul kurumunun en önemli materyallerinden biri olan ders kitapları ise, istenilen amacı gerçekleştirmek için gerekli içeriğe sahip yardımcı araçlardır denilebilir. Çünkü ders kitapları, okul kurumunun hedefini gerçekleştirmesi ve dolayısıyla istenilen davranışların ortaya çıkarılması için gerekli bilgi, tutum ve değerleri öğrenciye sunan materyallerdir.

İdeoloji kavramına gelindiğinde, ideoloji, belirli bir egemen güç, egemen sınıf ya da iktidar/kişi tarafından ortaya atılan düşünceler bütünü olarak ele alınmıştır. Eğitim ve ideoloji kavramları, tanımlarından da anlaşılacağı üzere insanlık tarihi kadar geriye götürülebilenecek kavramlardır. Ancak eğitim ve ideolojinin bariz bir şekilde etkileşimi, bu kadar eski değildir. Eğitim ve ideolojinin gözle görünür bir şekilde etkileşime geçmeye başladığı süreci anlamak adına, eğitimin tarihsel süreçte ne tür evrelerden geçtiğine bakmakta fayda vardır. Zira bu durum bizlere, eğitim ve ideolojisinin etkileşiminin belirginlik kazandığını zamanı ve süreci gösterecektir. İnsanlık, tarih boyunca; avcı-toplayıcı, tarım, sanayi ve bilgi olarak adlandırılan farklı toplum biçimlerini meydana getirmiştir. Geçmişten günümüze uzanan ve toplumsal alanda radikal değişim ve dönüşümleri beraberinde getiren bu farklı toplum biçimleri, eğitimin içeriğini ve yapısını değiştirmede de temel belirleyiciler olmuşlardır. Avcı-toplayıcı toplumlarda eğitim, hayatta kalmak için çeşitli avlanma yöntemlerinin öğretimi şeklinde olurken; yerleşik hayatla oluşmaya başlayan tarım toplumlarında, toprağın işlenmesi ve hayvancılık için gerekli bilgilerin aktarımı şeklinde olmuştur. Sayıları yüz binleri bulan insanların bir arada yaşamaya başladığı ve bilgi devrimi ile muazzam bir bilgi birikiminin olduğu sanayi toplumlarına gelindiğinde, eğitim, toplumsal kontrolü sağlamak adına ortak bir dil, bilinç ve anlayış oluşturmak ve akıl almaz bilgi birikimini gelecek nesillere aktarmak için kullanılmıştır. Bu durum, eğitimi artık ailenin eliyle gerçekleştirilecek bir alan olmaktan çıkarıp, devletin kontrol ve yönetimine verilmesine neden olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde toplum biçimlerinin ve buna bağlı olarak eğitimin geçirdiği evreler dikkate alındığında, eğitimin belirli bilgi ve becerilerin genç nesle aktarılması için kullanıldığı görülür. Ancak Fransız İhtilali sonrasında meydana gelen ulus-devletlere gelindiğinde, eğitimin bir ideolojik endoktrinasyon aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Ulus-devletler, eğitimi, geleneksel öğretim faaliyetlerine ek olarak egemen güç ya da iktidarın ideolojisini yaymak ve toplumsal alanda meşruiyet kazandırmak için araç olarak kullanmışlardır. Bu durum, ulus-devletlerle beraber eğitim ve ideoloji etkileşimini, tarihte daha önce eşi benzeri görülmemiş boyutlara ulaştırmıştır. Zira ulus-devletler, eğitimi, adeta bir ideoloji yayma aygıtı olarak kullanmışlardır.

Ancak oluşabilecek herhangi bir yanlış anlaşılmanın önüne geçmek adına şunu belirtmekte fayda vardır: Her ne kadar eğitim-ideoloji etkileşimi ulus-devletlerin ortaya çıkmaya başlamasıyla belirgin bir şekilde görülmeye başlanmışsa da, eğitim ve ideolojinin etkileşimi ilk insanlara kadar götürülebilir. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere, eğitim ve

ideoloji etkileşiminin büyük boyutlara ulaştığı dönem, ulus-devletlerin ortaya çıkmaya başladığı zamanlardır. Ulus-devletlerden önceki zamanlarda bu etkileşim cılız ve soluk bir şekilde meydana gelmiştir. Böylece eğitim, ideoloji ve eğitim-ideoloji etkileşimi kısaca hatırlatılmış olundu.

Burada ele alınacak olan İctimaiyat ve Toplumbilim ders kitapları da Osmanlı'dan sonra kurulan yeni Türk Devleti'nin ilk yıllarında yazılmış olması açısından önemlidir. Çünkü yeni Türk Devleti, ulusal bir devlettir ve eğitimi, ideolojik fikirlerin yayılması için araç olarak kullanmıştır. Bu durum da doğal olarak eğitim ve ideolojini etkileşimini ortaya çıkaracaktır. Türkiye Cumhuriyeti de diğer tüm ulus-devletler gibi, eğitimi ideolojik bir endoktrinasyon aracı olarak kullanmıştır. Bu durumu gözler önüne sermenin belki de en sağlıklı yolu, eğitimin gerçekleştiği okul kurumlarında okutulan ders kitaplarının incelenmesidir. Tam da bu noktada, burada eğitim ve ideolojinin ne tür bir ilişki içerisinde olduğunu ortaya çıkarmak ve dolayısıyla ders kitaplarında ideolojik içerik analizi yapmak için iki farklı sosyoloji ders kitabı ele alınacaktır. Bu kitaplar, devlet veya egemen güç tarafından kontrol edilip yönetilen devlet okullarında okutuldukları için, bizlere ideolojik açıdan mesajlar vereceklerdir.

Öncelikli olarak Mehmet İzzet tarafından yazılan İctimaiyat kitabı ele alınacaktır. Ardından da Necmettin Sadak tarafından yazılan Toplumbilim kitabını ele alınacaktır. Her iki kitapta da üzerinde durulacak temel konu başlıkları; *millet, devlet, din, aile, kadın, ekonomi ve eğitim* olacaktır. Bu konu başlıklarının seçilmesi, kitaplarda üzerinde ağırlıklı olarak durulan konular nedeniyledir. Ayrıca ele alınacak kitapların yazarları hakkında da kısaca bilgi verilecektir. Gerekli hatırlatma ve açıklamalar yapıldıktan sonra, şimdi Mehmet İzzet ve İctimaiyat adlı eserine geçilebilir.

5.1.Mehmet İzzet

Sosyoloji biliminin Türkiye'ye ilk girdiği zamanlar, döneminin üniversite düzeyinde eğitim veren kurumu olan Darülfünun'un dışına çıkamamıştır. Sosyoloji ile ilgilenenler de dönemin entelektüelleri ve Darülfünun'da hocalık yapan kimselerdi. Ancak daha sonra 1924 yılında gerçekleştirilen İkinci Heyeti İlmiye Kongresi'nde alınan bir karar ile, sosyoloji dersleri, orta ve lise düzeyindeki okulların öğretim programlarına da eklendi. Böylece Osmanlı'dan beri sadece Darülfünun ile sınırlı kalan sosyoloji dersleri, ortaokul ve liselere de yayılmış oldu. Mehmet İzzet, sosyolojinin liselerde ders olarak okutulması

kararından sonra Fransızca yazılmış olan *Terbiye ve Ahlaka Müteallik Tatbikatıyla İctimaiyat Dersleri* adlı sosyoloji kitabını çevirerek ders kitabı olarak okunmasını sağlamıştır. Böylece liseler için çeviri de olsa ilk sosyoloji ders kitabını hazırlayan Mehmet İzzet, Türk düşünce tarihinde yer edinmeye başlamıştır.

Mehmet İzzet, 1891'de İstanbul'da doğmuştur. İlkokul ve ortaokulu İstanbul'un çeşitli okullarında tamamlamıştır. Lise ve üniversite eğitimi konusunda bir takım görüş ayrılıkları vardır. Bu konuda, Mehmet İzzet'in öğrencisi olan Hilmi Ziya Ülken ve daha sonra Mehmet İzzet üzerine araştırmalar yapmış Halil Açıkgöz farklı görüşlere sahiptir. Açıkgöz göre Mehmet İzzet, Galatasaray Lisesi'nde okumuş ve ardından Darülfünun'a yerleşerek hukuk bölümünü okumuştur (Açıkgöz, 1981, s. 11). Ülken ise, Mehmet İzzet'in liseyi okumak için Paris'e gittiğini ve burada bulunan Louis le Grand Lisesi'ni okuduğunu ve ardından da Sorbonne Üniversitesi'nde felsefe bölümünü okuduğunu ifade etmiştir (Ülken, 1979, s. 427).

Sonraki süreçte Mehmet İzzet'in yaptıkları düşünüldüğünde, Hilmi Ziya Ülken'nin yukarıda belirttiklerinin daha doğru olduğunu söylemek mümkündür. Zira Adnan'ın belirttiğine göre; Mehmet İzzet, üniversite eğitimini tamamladıktan sonra, Darülfünun'da Avrupa Felsefesi dersinin eğitimi için bir süre felsefe hocalığı yapmıştır (Adnan'dan aktaran Kızıloluk, 2008, s. 44). Daha sonra Darülfünun'un İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmesiyle, felsefe ve ahlak hocalığı yapmak üzerine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde mesleğine devam etmiştir. 1930'a gelindiğinde, henüz 39 yaşında iken hayata gözlerini yuman Mehmet İzzet, gerisinde birçok kitap ve makale bırakmıştır. Yazdığı kitaplardan bazıları; Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat, Yeni İctimaiyat Dersleri ve Ahlak Felsefesi'dir. Ayrıca; Bilgi Mecmuası, Büyük Mecmua, Darülfünun Edebiyat Mecmuası, Hayat Mecmuası ve İlahiyat Fakültesi Mecmuası gibi çeşitli dergilerde birçok makale yazmıştır (Fındıkoğlu'ndan aktaran Kızıloluk, 2008, s. 44).

Mehmet İzzet hakkında yapılan çalışmalar incelendiğinde göze çarpan temel özelliği birçok disiplin üzerine çalışmış olmasıdır. Türkiye'de sosyolojinin bilim olarak yer edinmesinde ve gelişmesinde büyük katkıları olan Mehmet İzzet, aynı zamanda felsefe ve ahlak alanlarında da çalışmalar yapmıştır. Farklı alanlara olan ilgisi, doğal olarak birçok düşüncenin etkisinde kalmasına neden olmuştur. Özellikle Türkiye'deki sosyoloji geleneğinin temel referans noktası olan Durkheim, Mehmet İzzet'in toplum üzerindeki fikirlerinde etkisini göstermiştir. Türk sosyolojisinin en önemli isimleri arasında anılan

Ziya Gökalp de, yine Mehmet İzzet'in etkilendiği bir diğer isimdir. Onun etkilendiği kişiler elbette Durkheim ve Ziya Gökalp ile sınırlı değildir. Ayrıca belirtmelidir ki; Hegel, Spinoza, Schelling ve Baldwin gibi düşünürler de Mehmet İzzet'in fikirlerinin şekillenmesinde etkili olmuşlardır (Anık, 2008, s. 151).

Sosyolog kimliğinin yanında bir de felsefeci kimliğine sahip olan Mehmet İzzet, birçok disiplin üzerine çalışmış ve üretmiş olmasına rağmen, adı kendisiyle aynı zamanda yaşamış olan diğer düşünürler kadar anılmamıştır. Bu durumun nedenini, Mehmet İzzet'in öğrencileri olan Hilmi Ziya Ülken ve Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu farklı şekillerde ele almışlardır. Ziya Gökalp ve hocası Mehmet İzzet arasında yaptığı bir kıyasla duruma açıklık getirmeye çalışan Ülken göre; Ziya Gökalp, ortaya koyduğu fikirler üzerine fazla zaman harcamayan ve teorik temellerinden ziyade pratik yaklaşımları ile toplumsal alanda meydana gelen durumlara cevap vermeye çalışan bir fikir adamıdır. Mehmet İzzet ise, tam aksine ortaya koyduğu fikirleri üzerine çok fazla zaman harcayan, ince eleyip sık dokuyan, pratik ihtiyaçlara yönelik çalışmalardan ziyade sanat ve bilim adamı yönünden taviz vermeden çalışan bir fikir adamıdır (Açıkgöz, 1981, s. 18).

Mehmet İzzet'in çok yönlülüğe rağmen kendi döneminde yaşamış olan diğer fikir adamları arasında adının daha az anılmasının nedenini açıklayan bir diğer öğrencisi Fındıkoğlu'na göre; Mehmet İzzet, felsefe ve siyaseti uzlaştırma çabası içinde olmamıştır. Bu nedenle Mehmet İzzet; Ziya Gökalp, Namık Kemal, Prens Sabahattin, Ahmet Rıza vb. fikir adamları arasında daha az hatırlanır olmuştur (Değirmencioğlu, 1989, s. 6-7).

Hilmi Ziya Ülken ve Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu'nun yaptığı değerlendirmeler ışığında denilebilir ki; Mehmet İzzet, sosyolog kimliğinin yanında felsefeci ya da filozof kimliğine sahip olduğu için, çalışmalarıyla dönemin pratik ihtiyaçlarını gidermek için çabalamamıştır. Aksine ince eleyip sık dokuyan bilim ve sanat adamı üslubuyla fikirlerini temellendirmeye çalışmıştır. Dolayısıyla farklı alan ve disiplinler üzerine çalışan Mehmet İzzet, yapmış olduğu çalışmalarla toplumsal ve siyasal alana bir takım faydalar sağlama gayreti içerisinde olmadığı için kendi dönemindeki düşünürlerle kıyasla daha az anılır olmuştur.

Mehmet İzzet her ne kadar Durkheim ve Ziya Gökalp gibi düşünürlerden etkilenmişse de, tamamıyla onların etkisi altında kalmamış ve zaman zaman gerek Durkheim'i gerekse Gökalp'i eleştirmiştir. Örneğin Mehmet İzzet, Durkheim ekolünün benimsediği ve Türkiye'ye Ziya Gökalp tarafından getirilen *İçtimai Nassiyecilik* yani toplumsal

doğmacılık anlayışını benimsememiş ve reddetmiştir. İzzet, toplumsal doğmacılık yerine *bilimsel şüphecilik* bakış açısını benimsemiş ve çalışmalarında uygulamıştır (Kızılloluk, 2008, s. 32).

Diğer taraftan Mehmet İzzet, yaşadığı dönemine egemen olan *sosyolojizm* akımını da eleştirmiştir. İzzet, toplumsal alanda meydana gelen her türlü olayın ya da durumun, yine toplumsal olaylar ve durumlar ile açıklanacağı savunan bu akımın savunucularını da eleştirmekten geri kalmamıştır. Ona göre, eğer toplum büyük adamlar yetiştiriyorsa, neden sadece bazılarında bu durum gözlemlenirken diğerlerinde gözlemlenmez. Yani madem toplum içerisinde yetişen büyük adamlar toplumun eseri ise, diğer adamlar kimin eseridir? Şeklinde bir tutumla döneminin yaygın ve egemen olan anlayışını eleştirmiştir (Kocacık & Kongar, 2012, s. 74).

Darülfünun'da hocalık yaptığı dönemlerde, gerek okulda gerekse okul dışında bilimi ve bilimsel ilkeleri yaymaya önem veren Mehmet İzzet, dogmatizme karşı eleştirel bir tavır takınmıştır. Hem kendi döneminde hem de daha önce yapılmış olan çalışmalara şüphe ile yaklaşan Mehmet İzzet, değişmez doğruların peşinden bilimsel bir şüphecilik ile koşmuştur. İzzet'tin benimsemiş olduğu bilimsel şüphecilik, üzerinde çalışılan konu hakkında gerçeğe ulaşmak için eleştirel bir tutum içerisinde olmaktır. Dolayısıyla buradaki şüphe amaç değil, gerçeğe ulaşmak için bir araçtır (Kızılloluk, 2008, s. 33).

Bilimsel şüpheciliğin dışında, Mehmet İzzet'in göze çarpan bir diğer özelliği, Hegel'in *idealist diyalektik* yönteminden etkilenmiş olmasıdır. Bu yöntemde, ortaya atılmış olan bir düşüncenin ya da fikrin tersine doğru sorular sorarak senteze ulaşılır. Yani bir şeyin ne olduğundan değil, ne olmadığından hareket edilerek, o şeyin ne olabileceğine ulaşılmaya çalışılır. Mehmet İzzet'te idealist diyalektik yönteminden etkileri, özellikle millet ve milliyet kavramları ile ilgili ortaya atmış olduğu fikirlerinde görülmektedir (Kızılloluk, 2008, s. 33).

Bahsedilen bilimsel şüpheciliği ve idealist diyalektiği çalışma sisteminin merkezine oturtan Mehmet İzzet, gençlerin doğmalara inanmamaları için telkinlerde bulmuş, ayrıca sabırsız davranıp, aceleci bir şekilde hükümlere ya da genellemelere varmaya çalışan gençleri de uyarmıştır. Gençlerin bilimsel çalışmalarda, bilimsel yöntemleri kullanmaları ve bilimin ilkeleri ile hareket etmeleri için gerekli olan ihtiyatlı davranışları ve bilimsel şüpheyi dikkatle göstermeye çalışmıştır. Dolayısıyla denilebilir ki, Mehmet İzzet doğmalardan uzak, açık ve seçik olan bilimsel bakış ile geniş bir perspektiften bakmaya yardımcı olan

felsefi bakışı birleştirmiştir. Bu yolla, ele aldığı konular hakkında daha güvenilir veri ve sonuçlar elde etme çabası içerisinde olmuştur. Ayrıca Mehmet İzzet hakkında bahsedilmesi gereken bir diğer yönü, alaycı(istihsa) üslubudur. Ancak belirtilmelidir ki O'ndaki alaycı üslup, gayri ahlaki bir tutum veya kötü bir mizaç olarak değil, “felsefi bir yöntem, bilinçli bir savunma silahı, irşat ve terbiye yolu” olarak kendini göstermektedir (Değirmencioğlu, 1991, s. 123).

Mehmet İzzet'in sosyoloji bilimine bakış açısını anlamak adına, sosyolojiye ne tür görevler yüklediğine bakmakta fayda vardır. İzzet'e göre sosyoloji, toplumsal alanda yer alan gerçekliği değiştirmeden, olduğu gibi ele alıp değerlendiren bir bilimdir (Kızılloluk, 2008, s. 34). Ayrıca Mehmet İzzet sosyolojinin iki temel amacı olduğunu söylemiştir. Bunlar:

- 1- İnsan toplumlarının ortaya çıkışlarını ve sahip olduğu özelliklerini, yapıları ve işleyişleri bakımından etraflı/geniş bir perspektiften ele alıp, açıklamak.
- 2- İnsan toplumlarını geçmişten günümüze kadar geçen tarihsel süreç içerisindeki gelişim, değişim ve dönüşümlerini ele almak, bu değişim ve dönüşümün nasıl gerçekleştiğini bulmak ve eğer mümkünse bunlar hakkında elde edilenleri yasalar haline getirmek (İzzet, 1929, s. 3).

İzzet'in bu yaklaşımında da anlaşılacağı üzere; kısaca, her zaman ve her yerde aynı nedenlerin aynı sonuçları meydana getireceği *determinizm* ilkesini benimsediği görülür. Daha çok doğa olayları için kabul edilebilir olan bu ilkenin, sosyoloji gibi bir sosyal bilim için de geçerli olduğunu düşünmek doğru olmasa gerek. Zira sosyolojinin temel konusu olan toplum ve toplumsal kurumlar sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisindedirler. Aksi halde sosyal bilimler için determinizmin olduğunu kabul etmek; sürekli değişim ve dönüşüm süreci içerisinde olan toplumda, istenilen şartlar sağlandığı zaman istenilen olayın *mutlaka* meydana geleceğini ifade etmektir. Ancak bu durum sosyoloji biliminin doğasına aykırıdır.

Ayrıca Mehmet İzzet, toplumbilimci kavramını da ele almıştır. Ona göre toplumbilimci, bilimsel araştırma yöntem ve tekniklerini kullanarak toplumsal alanda meydana gelen olayları araştırıp veriler elde eden ve bu verileri halktan ya da yönetici kesiminden ilgili kişilerin bilgisine sunan kişidir. Dolayısıyla Mehmet İzzet, bu açıdan bakıldığında sosyolojiye yarar sağlayan bir bilim olarak bakmıştır (Kızılloluk, 2008, s. 34).

Sosyolojinin gelişmesi için işbölümü ve uzmanlaşmanın yapılması gerektiğini düşünen Mehmet İzzet, Almanya ve Amerika'daki sosyolojinin durumunu göstererek, işbölümlü ve

uzmanlaşmanın sosyolojinin gelişiminde ne derece etkili olduğunu göstermeye çalışmıştır. Almanya’da uzmanlaşma ve işbölümüne gidilmediği için sosyoloji gelişim göstermemiştir. Ancak Amerika’da, uzmanlaşma ve işbölümü geliştiği için sosyoloji büyük gelişmeler göstermiştir. Türk sosyologlarının da bu durumda yapmaları gereken şey; uzmanlaşma ve işbölümünü için gereken adımları atmalarıdır. Zira sosyoloji ancak bu tür pratik çalışmalar ile topluma faydalı olabilir (Değirmencioğlu, 1987, s. 140).

Buradan hareketle denilebilir ki; gerek ülkemizde gerekse diğer ülkelerde sosyolojinin gelişmesi ve ilerlemesi için uzmanlaşma ve işbölümünün yapılması kaçınılmazdır. Ayrıca sosyologlar, toplumsal alanda çalışırken, çalışma alanı olarak sadece odalarını seçmemelidirler. Pratik bir yaklaşımla, toplumsal olayların yaşandığı alana/sahaya inip, bilimsel yöntem ve tekniklerini uygulamaya koymalıdır. Böylece sosyoloji, salt teori alanından alınıp, olması gereken yere, yani teorinin ve pratiğin birleştiği alana götürülmüş olunur.

Böylece Mehmet İzzet’in Türk düşünce tarihindeki yerine kısaca değinilmiş olundu. Buradaki amaç, Mehmet İzzet hakkında ayrıntılı bilmek vermek olmadığı için, verilen bilgiler mümkün olduğunca kısa ve özet şeklinde tutulmaya çalışıldı. Aşağıda ele alınacak olunan İctimaiyat eserinin yazarı olması açısından, yukarıda kısaca üzerinde durulması uygun görüldü. Mehmet İzzet hakkında gerekli bilgiler verildikten sonra, şimdi İctimaiyat adlı eserine geçilebilir.

5.1.1.İctimaiyat

İctimaiyat kitabının içinde geçen bazı temel kavramlar üzerinde durulacağı yukarıda belirtilmişti. Bu kavramların analizine geçilmeden önce İctimaiyat kitabını kısaca tanımakta fayda vardır. Burada ele alınacak olan İctimaiyat(sosyoloji) kitabı; Mehmet İzzet tarafından yazılmış, 1929 yılında İstanbul’da Devlet Matbaası tarafından basılmış ve lise 3.sınıflar için ders kitabı olarak okutulmuştur. Kitabın ilk ön dört sayfası giriş bölümü için ayrılmıştır. Methal olarak adlandırılmış olan giriş kısmında; cemiyet(toplum)’in ne olduğu, insan cemiyetleri ile hayvan cemiyetleri ve aralarındaki farklılıkların neler olduğu, içtimaiyatın(sosyoloji) konusu, içtimaiyat ilminin geri kalmış olmasının nedenleri, cemiyet(toplum)-fert(birey) ilişkisi, cemiyetin fert üzerindeki etkisi, cemiyet hayatı ve ferdin hürriyeti arasındaki ilişki, cemiyetlerin sınıflandırılması ve bu sınıflandırma

yapılırken dikkat edilmesi gereken hususlar, içtimaiyat derslerinin planı, ders sürecinin nasıl ilerleyeceği ve neler yapılacağı konuları üzerinde durulmuştur. Ayrıca giriş bölümünün sonunda Kıraat başlığının altında, bir içtimai(toplumsal) olayın ne olduğu sorusu, Durkheim'den yapılan alıntı bir parça ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Kitap incelendiğinde toplam üç kısımdan ve kitaptaki ifade ile yirmi iki fasıldan oluşmuştur. Birinci kısımda; *iktisadi içtimaiyat*, ikinci kısımda; *beyti ve siyasi içtimaiyat*, üçüncü kısımda; *içtimai hayat ve beşeri mefkureler* konuları ele alınmıştır. Ayrıca toplumda yirmi iki olan fasılların kısımlara dağılımı da şu şekildedir: Birinci fasıldan yedinci fasıla kadar olanlar birinci kısımda, sekizinci fasıldan on yedinci fasıla kadar olanlar ikinci kısımda, on sekizinci fasıldan yirmi ikinci fasıla kadar olanlar ise üçüncü kısım ele alınmıştır. Diğer kısımlardan farklı olarak, ikinci kısım hakkında bahsedilmesi gereken bir diğer husus, kendi içinde üç bölüme ayrılmasıdır. Bu bölümler; birinci bap, ikinci bap ve üçüncü bap şeklinde ayrılmıştır. Kitapta dikkat çeken diğer bir nokta, her fasılın sonunda kıraat başlığı altında bir okuma metninin verilmiş olmasıdır.

Birinci kısım iktisadi içtimaiyat başlığı etrafında şekillenmiştir. Birinci kısımdaki birinci fasıl “maddi gayeleri kollayan heyetler” başlığı altında; iptidai(ilkel) kavimlerdeki iktisadi faaliyetleri, esnaf heyetleri, sendikalar, esnaf heyetleri ile sendikalar arasındaki farklılıklar, kooperatifler, türleri olarak kredi kooperatifleri, istihsal(üretim) kooperatifleri ve istihlak(tüketim) kooperatifleri ele alınmıştır. İkinci fasıl, “istihsalde(üretimde) muhtelif unsurlar ve muhtelif cemiyetlerde istihsal(üretim) tarzları” başlığı etrafında şekillenmiştir. Özellikle iktisadi faaliyetlerin sınıflandırılması, üretimin temel üç unsuru, iktisadi bakıştan toplumların sınıflandırılması, üretim gelişim aşamaları(iptidai iktisat, çobanlık ve ziraat devri, sanayi devri), insan emeği, insan emeğinin iptidai kavimlerdeki-küçük sanayi devrindeki- büyük sanayi devrindeki durumu ve işçilerin hukuki durumları üzerinde durulmuştur. Üçüncü fasıl “iş bölümü ve iktisadi neticeler” başlığı altında; iş bölümü, ilkel(iptidai) medeniyetlerde iş bölümü, sanayi istihsalde(üretimde) iş bölümü, iş bölümünü geliştiren durumlar, iş bölümünün toplumsal neticeleri, mihaniki(mekanik) ve uzvi(organik) tesanüt(dayanışma), toplumsal dayanışma müesseseleri ve sigorta konuları üzerinde durulmuştur. Dördüncü fasıl “muhtelif cemiyetlerde mübadele tarzları, kıymet ve fiyat” başlığı altında; mübadelenin gelişim evreleri, yolların güvenliği, taşıma araçlarının terakkisi, iptidai(ilkel) kavimlerden mübadele, mübadelenin inkişafı ve kıymet-fayda nazariyeleri açıklanmıştır. Beşinci fasıl “rekabet ve inhisar(tekeli)- para ve kredi” başlığı

altında; rekabetin faydaları ve zararları, karteller, trustler, para, paranın tekamülü(gelişimi), muasır iktisatta para, krediler, çek, senet ve banka konuları ele alınmıştır. Altıncı fasıl “mülkiyet” konusu etrafında şekillenmiş ve bu fasıl genel itibariyle; mülkiyet hakkı, mülkiyet hakkının gelişimi, mülkiyet hakkına sahip olan kişiler, ferdi mülkiyet ve sosyalist kuram konuları üzerinde yapılan değerlendirmeler üzerine yoğunlaşmıştır. Birinci kısmın son faslı olan yedinci fasıla gelindiğinde, “iktisadi değişikliklerin kurumlara, örfelere ve fikirlere olan etkisi” başlığı altında; iktisadi yenilikler ve buna bağlı olarak toplumda meydana gelen değişimler, tarih materyalizmi üzerine eleştiri, iktisadi yeniliklerin ticaret-sanayi-uluslararası piyasalara etkisi, örf ve hukukta meydana gelen değişiklikler ve fikir alanında meydana gelen yenilikler ele alınmıştır.

İkinci kısma gelindiğinde ana başlığın “beyti ve siyasi içtimaiyat” olduğu görülmektedir. İkinci kısımda “beşeri cemiyetin menşesine dair nazariyeler hakkında tarihi malumat” başlığı ile sekizinci fasıla geçiş yapılmıştır. Sekizinci fasıl; beşeri cemiyetin başlangıcı, Platon gibi Yunan filozoflarının konu ile ilgili görüşleri, Hobbes ve Rousseau’nun fikirleri, insan cemiyetlerinin ailenin gelişimi ile ortaya çıktığı sorusu, insan cemiyetlerinin başlangıcında etnografya ve tarih ilminin önemi ve içtimailik(toplumculuk) duygusu konuları üzerinde durulmuştur. Dokuzuncu fasıl “aile ve siyasi cemiyetin iptidai şekli olarak klan” başlığı altında; totemli klanlar, dini-siyasi-aile bakış açısından iptidai klanlar ve eksogamiya(dışarıdan evlenme) konularına değinilmiştir. Onuncu fasıl “ailenin muhtelif şekilleri ve tekamülü” başlığı altında; hısımlık, iptidai(ilkel) klanlarda hısımlık, baba totemi ile hısımlık, zadruga, pederşahi ve pederi aile tipleri ve Türk’lerdeki aile yapısından bahsedilmiştir. On birinci fasıl “muasır aile ve evlenme” başlığı altında; muasır ailenin özellikleri, muasır ailede dini ve iktisadi birliğin durumu, evlenme ve boşanma konuları üzerinde durulmuştur. On ikinci fasılda genel olarak kadının aile ve toplumdaki konumu ve zamanla bu konumun nasıl değiştiği üzerinde durulmuştur. On üçüncü fasıl “siyasi cemiyetler, türleri ve gelişimleri” başlığı altında; klanlardan oluşan zümreler, toprağa yerleşme ile başlayan köyler, aşiretler, medeniler, imparatorluklar ve derebeylik konuları ele alınmıştır. On dördüncü fasılda “millet” kavramını çeşitli yönleriyle aydınlatılmak için; milletin tanımı, millet olmakta ırk ve coğrafyanın etkisi, milletleri meydana getirmede tarihi olayların etkisi ve bir ülkü olarak millet konularına değinilmiştir. Devlet ve görevlerinin ele alındığı on beşinci fasılda; devletin ekonomik, toplumsal yardım ve eğitim görevlerin ve asri devletlerde dinin yeri konularına değinilmiştir. On altıncı fasılda vatandaşlar arasındaki hukuk münasebetlerine göre devlet şekilleri ele alınmış ve

ikinci kısmın son faslı olan on yedinci fasıla gelindiğinde “hükümet ve şekilleri” başlığı altında; hükümetin ne olduğu, hükümetlerin sınıflandırılması, en iyi hükümetin hangisi olduğu sorusu, temsili hükümetin nasıl olduğu, intihap(seçme) hakkı ve siyasi kuvvetlerin ayrılığı konuları üzerinde durulduğu görülmektedir.

Üçüncü kısım “içtimai hayat ve beşeri mefkürelere” başlığı ile başlamakta ve on sekizinci fasıl ile devam etmektedir. On sekizinci fasıl “cemiyet(toplum) içinde adalet: suç(cürüm) ve ceza” başlığı altında; adalet kavramı, yaptırım türleri, ceza kuramları, toplum içinde suç ve ceza, iptidai(ilkel) toplumlarda mesuliyet ve hukukta ceza mefhumu konuları ele alınmıştır. On dokuzuncu fasıl “cemiyetler arasında adalet: harp ve sulh” başlığı altında; toplumlar arasındaki ilk savaş ve barış ilişkileri, savaş ve medeniyetin kuruluşu arasındaki ilişki, barış lehine siyasi, fikri, ahlaki, iktisadi amiller ve savaş ve adalet konuları üzerinde durulmuştur. Sosyoloji(içtimaiyat) açısından din konusunun ele alındığı yirminci fasılda; dindarlık ve dini içtimaiyat, animizm, natürizm, toplumsal açıdan din, dinin toplumsal gereği ve dinlerin neveleri üzerinde durulmuştur. Yirmi birinci fasıl “ilmin menşei ve tekamülü” başlığı altında; bilimin kökeni, din ve bilim ilişkisi, sihir ve bilim ilişkisi, bilimin toplumsal şartları ve bilimin toplumsal hizmetleri konularını aydınlatılmaya çalışılmıştır. Kitabın son faslı olan yirmi ikinci fasla gelindiğinde “bedii içtimaiyat” başlığı altında; güzel sanatların menşeiine dair kuramlar, Darwin ve Bücher’in kuramları, oyun ve bedii faaliyetler, güzel sanatlar ve din, siyasi ve uluslararası şartlar, sanatçıda yaratma kudreti ve güzel sanatların topluma hizmeti konuları ele alınıp, aydınlatılmaya çalışılmıştır. Böylece içtimaiyat kitabını oluşturan üç kısım ve yirmi iki fasıla kısaca değinilmiş olundu.

Kitabın sonunda okunacak Türkçe kitaplar listesi verilmiştir. Her kısım için ayrı ayrı olarak belirtilmiş olunan kitapların büyük kısmının yabancı olması dikkat çekicidir. Öyle ki okunacak kitap listesindeki toplum yirmi bir kitabın sadece dört tanesi yerli yazarlara aittir. Geri kalan on yedi kitap yabancı kaynaklıdır. Okunacak kitap listesinden hemen sonra tetkik olunacak mevzular başlığı altında, öğrencilerin araştırmaları istenilen konular ve sorular listesi verilmiştir. Her kısma ait olarak verilen ve tetkik olunması istenen toplum elli dört konu verilmiştir. Bu konulara veya sorunlara bakıldığında kitapta daha önce öğretilmemiş veya bahsedilmemiş birçok konunun tetkik kısmında incelenmesi istenildiği görülmektedir. Ayrıca belirtmelidir ki, gerek okuma listesinde verilen kitaplar gerekse araştırılması istenen konuların çoğu lise düzeyindeki bir öğrenci için ağırdır. Liseler için hazırlanmış olunan bu kitabın pedagojik boyutunda bazı eksiklikler mevcuttur.

Mehmet İzzet İçtimaiyat'ta genel olarak sosyolojinin alt dalları olan; iktisat sosyoloji, aile sosyolojisi, siyaset sosyolojisi, din sosyolojisi, bilim ve sanat sosyoloji konularına ağırlık vermiştir. Dönemin şartları altında düşünüldüğünde sanat ve bilim sosyolojinin gündeme getirilmesi önemli bir başarıdır. Bunun yanında kadın, kadının toplumdaki yeri ve hürriyet gibi konuların da çalışmada yer alması dikkat çekicidir (Dever, 2014, s. 152).

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Mehmet İzzet tarafından yazılan İçtimaiyat adlı eseri; morfoloji, ahlak, teknik, dil ve terbiye konularına yer vermediği için eleştirmiş ve eksik bulmuştur (Baltacıoğlu, 1939, s. 6). Ancak belirtmelidir ki, tüm eksiklere ve ihmallere rağmen, Mehmet İzzet tarafından yazılan İçtimaiyat, Türkiye'de ilk sosyoloji ders kitabı olması bakımından önemlidir.

Böylece Mehmet İzzet tarafından yazılan İçtimaiyat(sosyoloji) kitabı kısaca tanıtılmış oldu. Şimdi yukarıda bahsedilen kavramlar çerçevesinde ideolojik içerik analizine geçilebilir.

5.1.1.1.Ekonomi

Esnaf heyetlerinin anlatıldığı birinci fasılda; çeşitli medeniyetlerdeki esnaf teşkilatları anlatılmıştır. Bu medeniyetlerden üzerinde en çok durulanı ise, Türkler olmuştur. Türklerin kullanmış oldukları ahilik(lonca) teşkilatı, diğer medeniyetlerin kullanmış oldukları esnaf teşkilatlarına nazaran ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Ardından bu teşkilatların bozulmasına ve dağılmasına temel neden olarak sanayi devrimi gösterilmiştir. Sanayi devrimi ile beraber esnafın durumu: “Türkiye'deki büyük şehirlerde, Avrupa mallarının ucuzluğu yüzünden yerli zanaatlar yavaş yavaş mahvoldu, esnafın ehemmiyetlerini kaybettiler, çökmeye başladılar” (İzzet, 1929, s. 18) ifadeleri ile açıklanmıştır. Yeni kurulan Cumhuriyet ile beraber, bu teşkilatın ortadan kaldırılması ise başarı olarak gösterilmeye çalışılmıştır: “Lüzumsuz yere serbest çalışma ve rekabete engel olan bu teşkilat, Cumhuriyet Hükümeti tarafından kaldırıldı. Şimdi herkes, kanunun koyduğu şartlara uyar ise, istediği mesleğe girerek serbest çalışması bu günkü iktisadi hayatın esaslı prensibidir” (İzzet, 1929, s. 18). Bu yolla, Cumhuriyet Dönemi'nde ekonomik alandaki sorunların ortadan kalkması için, Cumhuriyet Hükümeti'nin yaptıklarına dikkat çekilmiştir. Cumhuriyet Hükümeti'nin yaptıklarının başarı olarak gösterilmesi şeklinde bu dikkat çekme eylemi, aynı zamanda Hükümet'in gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerin yerinde ve

doğru olduğunu göstermeye yöneliktir. Bu bağlamda, esnaf teşkilatının kaldırılma nedeni olarak; lüzumsuz yere serbest çalışma ve rekabete engel olan bu teşkilat gösterilmesi manidardır.

İktisadi bakıştan cemiyetlerin avcı, oban, ifti ve sanayi olarak sınıflanmalarını konu alan ikinci fasılda, dikkat çekici temel husus; Türklerin ekonomik hayatlarına dair açıklamaların, Türklerin İslamiyet’i kabul etmeden önceki dönemin özeliklerini yansıttır olmasındır. Örneğin: “İslam dinini kabul etmeden evvel Türkler, bize haber verildiğine göre, yalnız avcılıkla, ziraat ile, hayvan beslemekle kalmazlardı. Bir Bizans müverrihi Türklerin İranlılardan aldıkları altınlardan yaptıkları yataklardan, sandalyelerden, kürsülerden, atlara ve silahşorluğa ait tezyinattan bahsediyor” (İzzet, 1929, s. 30-31) ifadesinde görüldü üzere, Türklere ait ekonomik yaşantının özeliklerinden bahsedilirken, İslamiyet’i henüz kabul etmemiş Türklerden bahsedilmesi dikkat çekicidir. Böyle bir yaklaşım, yeni kurulmuş olan Türk Devleti’nin laik temeller üzerine inşa edilmeye çalışılması bağlamında anlamlı olabilir. Diğer taraftan yapılan alıntıda dikkat çeken diğer nokta; Türklerin eskiden avcılık, ziraat, hayvancılık gibi ekonomik faaliyetlerinin yanında maden işleriyle de ilgilendikleri gösterilerek, medeniyet olarak geldikleri seviye ve başarıları gösterilmeye çalışılmıştır. Henüz yeni kurulmuş diğer ulus devletlerde olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti de, ders kitaplarındaki bu söylemler ile ‘ulusal biz’ bağlarını güçlü tutmaya çalışılmıştır.

İş bölümü ve içtimai neticelerin anlatıldığı üçüncü fasılda; Osmanlı ile Türkiye arasında yapılan çeşitli kıyaslamalar dikkat çekicidir. Osmanlı Dönemi’nde ulaşım şartları: “Bundan doksan sene evvel Türkiye’nin taşıma vasıtaları, yolları şimdikinden daha pek çok iptidai idi, bir eyaletin mahsullerinin diğer eyaletlere taşınması ve oranın mahsulleri ile mübadelesi gerek yolsuzluktan, gerek asayişsizlikten dolayı pek gt. Büyük İmparatorluğun her parçası kendi başına bir iktisadi hayat yaşıyordu” (İzzet, 1929, s. 46) ifadeleri ile belirtilmiştir. Doksan sene nceki Türkiye’de yani Osmanlı Dönemi’ndeki mevcut şartların, Türkiye Cumhuriyeti yıllarından çok daha kötü olduğu vurgulanarak; Osmanlı, ulaşım ve dolayısıyla iktisadi anlamda geri plana; Türkiye Cumhuriyeti ise ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu yolla, henüz yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti’nin, Osmanlı’dan kalma yol, ulaşım ve asayiş problemleri için gerekli çalışmaları yaptığı mesajı verilmeye çalışılmıştır.

Mehmet İzzet, Nezip Savaşı’nın yaşandığı sırada yaşanan gelişmelerden hareketle bir takım belirlemelere ulaşmaya çalışılmıştır. Bu belirlemeler savaş sırasındaki Osmanlı

padişahının tutumunu eleştirecek yöndedir: “Mısırlı İbrahim Paşa padişahın ordularını kati surette yendi. Vakada Türk hizmetinde bulunan Alman Moltke mektuplarında askere kumanda eden Türk paşalardan birinin şu sözünü kaydediyor: “Bu yenilmenin ne zararı var? Kaybedilen mülke rağmen padişahımızın kafi derecede mülkü olacaktır” (İzzet, 1929, s. 46). Savaş kaybedilse bile padişahın kaybedecek bir şeyinin olmadığı ve padişahın her iki durumda da yeterince mala mülkü sahip olacağı mesajı ile, padişah ile halk arasındaki mesafe gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Dahası ülke topraklarından bir kısmının kaybedilmesi de sorun olarak görülmemiştir.

Oysa Türkiye Cumhuriyeti’ndeki durumun çok farklı yönde olduğu şu ifadeler ile belirtilmiştir: “Şimdiki Türkiye’de İzmir ve Adana’nın yabancılara verilmesinden bahsedildiği vakit husule gelen ve Türk gençlerinin daima hatırlaması lazım olan milli galeyana göz önüne getirelim. Arada ne fark var! Bu farkı izah etmek için, şüphe yok ki her şeyden evvel milliyet hislerinin uyanmış olmasını hatırlayacağız” (İzzet, 1929, s. 46). Yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin hiçbir suretle, Osmanlı’da olduğu gibi ülke topraklarının kaybına göz yummayacağı belirtilmiştir. Bunun yanında Türkiye Cumhuriyeti’nin sahip olduğu bu özelliği, milli duygularının güçlü olmasına bağlanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı’da milli duygular güçlü olmadığı için ülke topraklarının kaybına bile ses çıkarılmadığı, Türkiye Cumhuriyeti’nde ise milli ve ulusal duygular güçlü olduğu için ülke topraklarının yabancılara verilmesinin asla kabul edilmeyeceğinin mesajı verilmiştir. Böylece milli duyguların göz ardı edilmeyecek kadar önemli olduğu belirtilmiştir.

Milli duyguların beraberinde getirdiği dayanışma ve bu dayanışmanın getirdiği olumlu gelişmeler ise şu şekilde ifade edilmiştir: “Bu yeni tesanüt, Türk’ü Türk’e, birbirinin eksikliklerini tamamladıkları için bağlıyor, iş bölümü arttıkça tesirini daha fazla duyuruyor ve sadece bugünü değil, yarını da uzağı da gören zekalarda birinci ehemmiyet derecesine çıkıyor” (İzzet, 1929, s. 47). Türkiye’de milli duyguların harekete geçtiğini ve Türk’ü Türk’e bağlayan bu yeni bağ sayesinde, hem iş bölümünün arttığını hem de bugünün ve yarının güvence altına alındığı belirtilmiştir. Ayrıca bu yaklaşımda görüldüğü üzere; İslami-dini bağdan ziyade milli-Türkçü bağ ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü faslın sonunda sigorta konusunun ele alındığı bölümde, Osmanlı’nın İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde sigortalama işlerine önem vermediği için kötü durumda oldukları belirtilmiştir: “Bundan yirmi sene evvel Amerika’da San Francisco şehrinin büyük bir kısmı yandı ve yıkıldı, fakat binalar sigortalı olduğundan şehir az zaman zarfında

yeniden yapıldı. Bizde sigortaya vaktiyle ehemmiyet verilmediğinden İzmir ve İstanbul gibi iki güzel şehrimiz hala harap manzaralarından kurtulamamışlardır” (İzzet, 1929, s. 50). Amerika ve Türkiye kıyası üzerinden Osmanlı'nın sigortalama ve büyük şehirlere verilen önem bakımından, devrinin çok gerisinde kaldığı mesajı verilmeye çalışılmıştır. İstanbul ve İzmir gibi iki büyük şehrin içinde buldukları kötü durum, Osmanlı'nın gerekli çalışmaları yapmamasına bağlanarak, Osmanlı eleştirilmiştir.

Rekabet ve inhisar konularının çeşitli yönleriyle ele alındığı beşinci fasılda: “Asrımızda, istihsal ve mübadele işlerinde serbestçe rekabet yapılmasına çok defa müsaade olunuyor. Bazen de ehemmiyetli hizmetlerin, mesela havagazı, elektrik, tramvay, demiryolu gibi işlerin inhisar altında olduğunu görüyoruz. Acaba bu iki tarzdan hangisi umumun menfaatine daha fazla uyar?” (İzzet, 1929, s. 65) sorusuyla liberal ve devletçi ekonominin hangisinin toplumun geneli için daha yararlı olacağı sorgulanmıştır. İlk etapta ekonomik yaklaşımda bir tarafsızlık göze çarpsa da, sonraki aşamada rekabetçi serbest piyasa ekonomisi eleştirilmiştir: “Rekabet sayesinde herhangi bir malı ucuza satın alan müşteri, bu ucuzluğun ekseriya malın dışarıdan hoş gözükmesine rağmen çürük ve dayanıksız olmasında ileri geldiğini bilmez. Bazen bu ucuzluk bile temin edilemez. Eğer rekabet yapan satıcıların sayısı istihlak edilen malın miktarına nazaran muayyen bir nispette fazla ise bu mal, ucuzluğa değil, pahalılığa sebep olur” (İzzet, 1929, s. 66). Serbest rekabete yapılan eleştiriler elbette bunla sınırlı kalınmamıştır. Serbest rekabetin meydana getirdiği daha önemli sorunlar ise şu ifadeler ile belirtilmiştir: “Serbest rekabetin daha ehemmiyetli bir zararı istihsal ile istihlaki daima muvazenede tutamaması, fazla satmak, rakiplerin müşterilerini kapmak isteyerek lüzumsuz istihsellere sevk etmesi, emeklerin ve paraların mahvına ve iktisadi buhranlara sebep olmasıdır”(İzzet, 1929, s. 66).

Bu durum Cumhuriyetin ilk yıllarında benimsenen devletçi ekonomi ile yakından ilgilidir. Zira Türkiye Cumhuriyeti ilk yıllarında liberal ekonomiden ziyade devletçi ekonomiyi benimsemiştir. Devletçi ekonominin benimsenmesinin çeşitli nedenleri vardır. Ancak burada üzerinde durulacak olan durum, Cumhuriyetin ilk yıllarında neden devletçi ekonominin benimsendiği değildir. Liberal ve devletçi ekonominin kıyasında, liberal ekonomi eleştirilirken, devletçi ekonominin eleştirilmemesi ve aksine bazı yerlerde gerekli görülmesi konusundaki taraflı tutum, üzerinde durulacak olan noktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında devreye konulan ekonomi politikalarının, eğitim aracılığıyla genç nesle aktarılması ve benimsetilmesi bu taraflı tutum bağlamda önemlidir. Zira bu yolla, kabul

edilen ve uygulanan devletçi ekonominin gerekliliği ifade edilmiş, liberal ekonomi ise eleştirilmiştir.

Ekonomik yaklaşımlara yapılan eleştiri, sadece liberal ekonomi ile sınırlı değildir. Mülkiyet konusunun ele alındığı altıncı fasıla gelindiğinde, aynı şekilde sosyalist ekonominin de eleştirildiği görülmektedir. Önce, sosyalist ekonominin temel özellikleri üzerinde ayrıntıya girilmeden ifade edilmiştir. Sonra, sosyalist ekonomideki ortak mülkiyetin toplumsal alandaki karşılığı ve insan vicdanında nasıl bir etki yarattığı aktarılmıştır. Temel belirlemeler aktarıldıktan sonra: “Ferdin hürriyeti desteksiz kalacak, insanı kazanmaya sevk eden kazanç arzusu kökünden koparılmış, şimdiye kadar birçok terakkileri yaratmış olan şahsi teşebbüsler artık men edilmiş olacaktır” (İzzet, 1929, s. 82) eleştirisi ile sosyalist ekonomi eleştirilmiştir. Bireyin özel mülkiyeti elinden alınca hürriyetlerinin kısıtlanmış olunacağı, rekabetin ortadan kalkması ile kazanmaya iten arzunun da ortadan kalkacağı ve özel mülkiyetin ortadan kalmasının birçok gelişmeyi sağlayan bireysel girişimler de ortadan kalmasına neden olacağı gibi gerekçeler gösterilerek sosyalist ekonomi eleştirilmiştir.

İktisadi değişikliklerin müesseselere, örflere ve fikirlere olan etkisinin anlatıldığı yedinci fasılda, bu sefer de Karl Marx’ın fikirlerine karşı yapılan eleştiriler göze çarpmaktadır. Marx *tarih materyalizmi* adındaki kuramında, kısaca ekonomi kurumunun diğer tüm toplumsal kurumları şekillendirici etkisinden bahsetmiştir. Bu kurama göre, toplumsal olaylar içerisindeki neden olma konumuna sahip olan tek kurum ekonomidir. Geriye kalan tüm kurumlar ancak sonuç veya netice olabilirler. Yani denilebilir ki, toplumdaki eğitim, din, siyaset, aile gibi temel kurumların hepsi ekonomi kurumunun etkisi ile şekillenmişlerdir. Ekonominin dışında kalan kurumlar, bir şeye “neden olacak” tesire sahip olmadıkları için gölge hadiselerdir. Örneğin on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda Avrupa’da birçok siyasi yenilik meydana gelmiştir. Birçok kişi, bu yeniliklerin ortaya çıkmasını hürriyet ve eşitlik gibi ilkelerin toplumsal alanda yer edinmesine bağlamıştır. Ancak Marx tarafından ortaya atılan tarih materyalizmi kuramına göre, siyasi alanda meydana gelen bu yeniliklerin temel nedeni ekonomidir. Yani üretim(istihsal) biçimlerinin veya şartlarının değişmiş olmasıdır.

Marx’ın ortaya atmış olduğu bu fikirleri kritik eden Mehmet İzzet göre; ekonomik yeniliklerin müesseselere, adetlere ve fikirlere tesir ettiği doğrudur. Ancak bu tek yönlü bir etki değildir. Çünkü düşünceler, adetler ve kanunlar da ekonomi kurumuna tesir ederler.

Ardından Mehmet İzzet: “Bazı düşünürler birinci noktayı görüp ikinciye mühimsememişler” (İzzet, 1929, s. 83) ifadesiyle Marx’a atıfta bulunmuş ve tarih materyalizmi kuramını: “Esasen iktisadi faaliyet bütün içtimai inkılapların motörü olup diğer hiçbir amilin tesiri altında bulunmasaydı, bizzat iktisadın nasıl olup da değiştiği ve ilerlediği anlaşılmazdı” (İzzet, 1929, s. 84) ifadeleriyle eleştirmiştir.

Kısaca belirtmek gerekirse; Cumhuriyet Dönemi’nde liselerde sosyoloji ders kitabı olarak okutulan İçtimaiyat(Sosyoloji) kitabında, gerek liberal ekonomi gerekse sosyalist ekonomi anlayışları eleştirilere tabi tutulmuştur. Bu durumun altında yatan temel neden olarak; Cumhuriyet Dönemi Türkiye’sinin benimsemiş olduğu ekonomik politikalar gösterilebilir. Zira devletçi bir ekonominin benimsendiği bir dönemde, Talim ve Terbiye Kurulu gibi belirli devlet kurumları tarafından hazırlanılan ve okutulan ders kitaplarının, liberal ve sosyalist ekonomileri eleştirmeleri normaldir. Bu yolla, devlet tarafından benimsenen ekonomi politikalarına, eğitim aracılığıyla meşruiyet kazandırılmaya çalışılmıştır.

5.1.1.2.Aile

Aile, aile tipleri ve ailenin tekamülü konularının ele alındığı onuncu fasılda, Türk aile tipi üzerinde de durulmuştur. Mehmet İzzet, Türk topluluklarında bulunan ailelerin hangi aile tipine ait olduğu ile ilgili bir takım fikir ayrılıkları olduğunu belirtse de, Sibirya’nın kuzeydoğusunda yaşayan Yakut Türklerinin aile tipleri hakkında bir takım kesin ifadelerde bulunmuştur: “Sip adı verilen klanlar şeklinde meydana gelmiş olan Yakut Türklerinde, *egzogami* yani dışarıdan evlenme kuralı vardır. Klanı oluşturan bireyler arasında sıkı bir dayanışma vardır. Ayrıca mülk esası müşterektir” (İzzet, 1929, s. 116).

Yakut Türklerindeki aile yapısı hakkında yukarıda belirtildiği şekliyle bir kesinlik söz konusu ise de, yukarıda da belirtildiği üzere diğer Türk topluluklarında aile tiplerinin ne olduğunu konusunda bir fikir birliği sağlanamamıştır. Mehmet İzzet, diğer Türk topluluklarında aile tipleri hakkında fikirler ortaya atan Grenard ve Ziya Gökalp üzerinde durmuştur. Grenard, Türkistan’daki Türk aile yapısının “pederşahi” olduğunu iddia etse de, Ziya Gökalp buna karşı olmuştur. Zira Gökalp’e göre; hiçbir Türk topluluğunda aile şekli pederşahi olmamıştır. İzzet, Ziya Gökalp’in ortaya attığı fikirlerin daha doğru olacağını kanaatinde olmuştur. Çünkü ona göre Ziya Gökalp, konu hakkında sağlam deliller sunmuştur: “Bunlardan biri Türk cemiyetlerinde siyasi velayetin, saltanat hakkının, sadece

hakana değil bir kadar da *hatuna* ait olmasıdır. Mesela kadınlar erkeklerin yaptığı tüm hizmetleri yaparlardı: Hükümdarlık, kumandanlık gibi” (İzzet, 1929, s. 116). Bunların yanında kadının hakan gibi siyasi hayatta da yeri önemliydi. Örneğin: “ kadınlar erkeler gibi kurultaylara katılırdı. Bir emirname *hakan diyor ki* diye başlarsa hükümsüzdü. Ancak *hakan ve hatun emrediyor ki* diye başlarsa onun hükmü olurdu” (İzzet, 1929, s. 116-117).

Türk topluluklarındaki aile tipi hakkında yukarıdaki belirlemelerden sonra dikkat çekici bir husus daha vardır. Bu hususu kitaptan yapılan şu alıntı ile göstermek daha sağlıklı olacaktır: “Ziya Gökalp Beyin kabul eylediği gibi İslam dininin, Bizans ve İran medeniyetlerinin tesirinin en fazla duyulduğu yerlerde hiç olmazsa kadınların vaziyeti itibarıyla pederşahi tipe yaklaşmış Türk beyti hayatı...” (İzzet, 1929, s. 117). Görüldüğü üzere Türk aile yapısında pederşahi bir yapının kabulü ancak başka medeniyetlerin tesiri altında kalan Türk toplulukları için kabul edilmiştir. Türk aile yapısının ele alındığı bu kısımda, özellikle Türklerin İslamiyet’i kabul etmeden önceki aile yapıları üzerinde durulmuş ve örnekler o zamandan seçilmiştir. Türk aile yapısının pederşahi olup olmadığı hakkındaki tartışmada, Ziya Gökalp gibi Türkçü yaklaşımları ile ön plana çıkan bir düşünürün ele alınması da manidardır. Ayrıca Ziya Gökalp’in Türk aile yapısını belirlemek ve Türk aile yapısının pederşahi olduğu yönündeki çeşitli iddiaları çürütmek için ortaya koyduğu deliller üzerinde durulmaya değerdir. Gösterilen deliller, Türk devletlerinde hakan ve hatunun söz sahibi olduğu döneme aittir. Yani Türklerin henüz İslamiyet’i kabul etmediği döneme aittir. Dolayısıyla Türk kültürünün henüz İslam kültürü ile karışmadığı bir dönemdeki Türk aile yapısı hakkında fikirler anlatılmaya çalışılmıştır. Osmanlı ve İslam’ı kabul eden diğer Türk devletlerinin aile yapıları dile dahi getirilmemiştir. Bu durum, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin, milli ve ulusal karakterde olmasına bağlanabilir. Zira yeni kurulmuş ulus devletlerde eğitim gibi kültür de milli karakter taşınalıydı. Kitapta aile konusunda seçilen örneklerin, gösterilen delillerin ve yapılan açıklamaların, Türk kültürü üzerinde diğer medeniyetlerin etkisinin çok az olduğu dönemden seçilmesi, bu bağlamda düşünülebilir.

Muasır(çağdaş) aile ve evlenme konularının ele alındığı on birinci fasılda, çağdaş aile yapısı ile eski aile yapısının kıyası yapılmaktadır. Çağdaş ailenin sahip olduğu yeni haklar ise, Türkiye Cumhuriyeti’nin kabul etmiş olduğu *Medeni Kanuna* bağlanmaktadır. Burada çağdaş aile konusuna geçilmeden önce İctimaiyat kitabında, Osmanlı’nın kullandığı *Mecelle* ile Türkiye Cumhuriyeti’nin kullandığı Medeni Kanunu’nun nasıl ele alındığına

bakmakta yarar vardır. İçtimaiyat'ta Medeni Kanunu'nun gerekliliği şu ifadeler ile belirtilmiştir: 1851 maddeye sahip ve neredeyse yarım asır önce hazırlanmış olunan Mecelle'nin artık sadece 300 maddesi dönemin ihtiyaçlarına cevap olabiliyordu. Geriye kalan maddeleri, memleketin ihtiyaçlarına cevap veremeyecek derecede eskiydi. Ve sonunda Türkiye Cumhuriyeti, İslam fihhına dayanan eski Medeni Kanunu(Mecelle) tamamen kaldırmış ve Türk Medeni Kanunu kabul etmiştir (İzzet, 1929, s. 88). Böylece dönemin ihtiyaçlarına cevap vermediği düşünülen ve İslam dininin kurallarına göre düzenlenmiş olan Mecelle kaldırılmış ve yerine çağdaş olduğunu düşünülen ve laik ilkelere göre oluşturulmuş olan Medeni Kanun kabul edilmiştir. Görüldüğü üzere hukuk konusunda da Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti kıyası yapılmıştır. Bu kıyas diğer konularda olduğu gibi hukuk konusunda da Osmanlı'nın çağ dışı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ise çağdaş ve modern olduğu yönündedir.

Yukarıda ailenin sahip olduğu çağdaş hakların Medeni Kanun ile beraber elde edildiği ifade edilmişti. Kitapta Medeni Kanun'un öneminden bahsedildikten sonra, şimdi *eski aile tipi* ve *çağdaş aile tipi* arasındaki farklılıklara geçilebilir. Kitapta eski ve yeni(çağdaş) aile kıyaslaması yapılırken; eski aile ilgili örneklerin ve açıklamaların İslam tarihinden, yeni(çağdaş) aile ilgili örnekler ve açıklamaların Medeni Kanun ile ilişkilendirilmesi dikkat çekicidir. Eski aile yapısı ile ilgili açıklamaların yapıldığı bölümde: "İslam tarihindeki bazı meşhur vakalarda görüldüğü üzere eskiden babaların, hatta yetişmiş oğullarının vicdanına hakim olmak hakkı vardı" (İzzet, 1929, s. 119) yer verilen bu ifadede görüldüğü gibi, İslam tarihinde görülün ve babanın çocuğun vicdanı hakkında söz sahibi olması durumu, eski ya da çağ dışı aile yapılarının özelliği olarak ifade edilmiştir. Akabinde, muasır(çağdaş) ailede, ana baba ile reşit olan çocuk arasında ancak hissi veya maddi türden bir bağın olduğu belirtilmiştir. Reşit olma durumu Medeni Kanun'daki "evlenme kişiyi reşit kılar" maddesine dayandırılmıştır: "Evlenme anından itibaren evlâdın kendine has şahsiyeti, ebeveynlerinin menfaat ve alakalarından ayrı alaka ve menfaatleri, şahsi mesuliyeti vardır" (İzzet, 1929, s. 119). Böylece eski aile yapısının sahip olduğu özelliklerin Medeni Kanun ile geride bırakıldığı ifade edilmiştir. Bireylerin reşit olmaları şartıyla vicdanlarının hür olmasını sağlayan gelişmenin, Cumhuriyet Dönemi'nde yapılmış olan bir yeniliğe, yani Medeni Kanun'un kabulüne bağlanmıştır.

Ayrıca evlenme akdinin resmi ve aleni özelliğini kazanması, devletin laik özellik kazanmasına bağlanmıştır. Din ve devlet işlerinin ayrı olduğu çağdaş toplumlarda, evlenme

törenlerinde imam veya rahibin yerini belediye başkanı veya nahiye reisi almıştır (İzzet, 1929, s. 125). Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojik olarak benimsemiş olduğu temel ilkelerden biri laikliktir. Çağdaş ve medeni toplumların seviyesini yakalayabilmenin yolu, laik olmaktan geçtiği düşünülmüştür. Bu nedenle ki, devlet ve din işleri mümkün olduğunca birbirinden ayrılmaya çalışılmıştır. Yukarıdaki ifadede çağdaş toplumların laik olduğu vurgusuyla, laiklik toplumsal alanda kabul ettirilmeye çalışılmıştır.

Medeni Kanun'dan önce çok eşlilik normal karşılanmış ve toplumda yaygın olarak görülen bir durumdu. Ancak Medeni Kanun ile beraber tek eşlilik yasallaştırılmıştır. Tek eşlilik ve çağdaş olmak arasındaki ilişki: “En kuvvetli milletler bu evlilik tarzını kabul etmişlerdir... Medeniyetin en ilerlemiş şekilleri ile tek evlenme arasında görülen bu ilişki rastgele değildir... Tek evlenme tarzı, yüksek bir harsın inkişafı için cemiyete lazım gelen şartları hazırlar” (İzzet, 1929, s. 128) ifadeleri ile aktarılmaya, gösterilmeye ve kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Tüm bunların yanında üzerinde durulan bir diğer nokta, boşanma hakkıdır. Önceleri boşanma hakkı mutlak surette erkeğe aitken, Medeni Kanun ile ancak hakim kararı ile husule gelebilen bir eylem haline getirilmiştir (İzzet, 1929, s. 130). Aile konusunun ele alındığı bu bölümde, çağdaş aile tipine, Cumhuriyet'in yeniliği olan Medeni Kanun ile erişildiği yönünde birçok mesaj vardır. Ayrıca zaman zaman açık bir şekilde, zaman zaman üstü kapalı bir şekilde, Osmanlı ve Osmanlı'dan kalan yapılar(Mecelle gibi) eleştirisi yapılmış ve çağ dışı olarak ifade edilmiş; Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan yenilikler(Medeni Kanun gibi) ise çağdaş ve gerekli olarak ifade edilmiştir.

5.1.1.3.Kadın

On ikinci fasılda, kadın ve kadının ailedeki ve toplumdaki yeri üzerinde durulmuştur. Aile konusunda olduğu gibi kadın konusunda da eski ve yeni kıyası yapılmış, bu yolla bugün gelinen seviye gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Kadın ve kadının toplumdaki konumu hakkında açıklamaların yapıldığı bölümde, bir alıntı yapılarak şu ifade: “Bir memleketin medeniyeti hakkında hüküm vermek için kadınlarının vaziyetine bakmak kafidir. Yüksek medeniyetin alameti yüksek bir kadınlıktır” (İzzet, 1929, s. 131) ile giriş yapılması manidardır. Bu ifade ile, Cumhuriyetin kadına bakış açısı henüz açıklama yapılmadan belli edilmiştir. İkinci bölümde, gerek Mustafa Kemal'in kadın ve kadının toplumdaki yeri hakkında ortaya attığı fikirler gerekse Cumhuriyet Dönemi boyunca toplumsal alanda yapılan çalışmalar üzerinde durulmuştur. Özellikle Mustafa Kemal, bir toplumun gerçek

anlamda kalkınması ve muasır medeniyetlerin seviyesine ulaşmasının yolunu, kadının toplumdaki yerinin düzeltilmesine bağlamıştır. Medeniyetin yüksekliği, kadının toplumdaki yüksekliğine bağlanmış ve kadının her alanda erkek ile eşit seviyeye getirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Mustafa Kemal'in fikirleri etrafına şekillenen Cumhuriyet Dönemi ideoloji, etkisini, yukarıda İctimaiyat kitabından yapılan alıntı ile göstermiştir.

Yapılan alıntidan sonra Mehmet İzzet, kadının geçmişte ve günümüzdeki konumunu açıklamaya başlamıştır. İzzet'e göre kadının toplumdaki mevki ve haysiyetinde, geçmişten günümüze kadar büyük gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin pederşahi aile tipinin egemen olduğu toplumlarda kadın, koşulsuz bir şekilde aile reisine boyun eğdi. Gazali'nin kadın konusundaki fikirleri ile geçmişteki kadının konumu anlatılmaya çalışılmıştır: "Gazali nikahı bir nevi *rik*, kölelik olarak tarif eder. Ona göre karı kocanın *rekikası* yani esiridir" (İzzet, 1929, s. 132). Ardından geçmişteki maderi klanlardaki kadının durumu gözler önüne serilmeye çalışılır. Maderi klanlarda bile kadın, her ne kadar toplumsal ve dini anlamda ayrıcalıklı görünse bile, onlarda da kadınların hakimiyetinden bahsedilemeyeceği ve kocasına tabi olmayan kadının dayısına veya büyük kardeşine boyun eğdiği vurgulanmıştır. Geçmişteki kadının durumu böyleyken, günümüze gelindiğinde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Artık neredeyse her anlamda erkek ile eşit olan bir kadın profili ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin: "Bugünkü medeniyette kadınlar avukatlık, doktorluk, tüccarlık, ilim, hatta devlet memuriyetlerinden bir kısmı ve bazı memleketlerde siyasi faaliyet, belediye işleri kadınların artık girilmesi yasak olmayan inkişaf yollarıdır" (İzzet, 1929, s. 131).

Geçmiş ve günümüzdeki kadının kıyası yapılırken, kadının kötü konumda olduğu zamanlar için, Gazali gibi İslam tarihinde yer edinmiş bir düşünürün fikirlerinin aktarılması manidardır. Kadın konusundan önce ele alınan diğer konularda da benzer bir tutum görülmüştü. Bu tutum, genel olarak dinin hakim olduğu toplumlarda eski, geri, çağ dışı gibi anlayışların yaygın olduğunu göstermeye yöneliktir. Gazali örneğinden sonra, cahiliye Araplarından ve İslam şeriatına atıfta bulunulması da bu bağlamda düşünülebilir. Kızların doğdukları anda babaları tarafında bırakılmaları veya öldürülmeleri gibi durumların yanında, onların dövülmeleri ve satılmalarının da normal karşılandığı dönemde, kızlar evlenince bu haklar babadan kocaya geçerdi. Ayrıca kadınların mirastan tamamen mahrum bırakılmaları da bu dönemin telakkilerinin sonucuydu. Bu bahsedilen durumları için İzzet:

“Bu haller sadece oldukça mutedil bir pederşahi aile tipi olan cahiliye Araplarında değil, belki İslam şeriatında bile görülür” (İzzet; 1929, s. 135) ifadelerini kullanmıştır. Bu gibi ifadeler henüz yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti’nde laiklik ilkesinin tam olarak oturması ve toplumsal alanda laikliğin neden önemli olduğunu göstermesi için anlamlıdır. Zira eskiye dair yapı ve değerlerin eleştirilmesi ve kötülenmesi, yeniye dair yapı ve değerlerin övülmesi ve yüceltilmesi, yeni kurulmuş laik ve ulus devletlerin ortak özelliğidir. Bu yolla, devlet tarafında kabul edilmiş olunan değerler, eğitim yoluyla genç nesle aşılanmıştır.

Ayrıca kadın konusunda; Vamberi’nin Türk Kavmi aldı eserinde yapılan alıntıdan hareketle, bedevi ve çoban olan Kırgız Türklerinin kadınlara saygı gösterdikleri ifade edilmiştir (İzzet, 1929, s. 133-134). Böylece henüz göçebe şeklinde yaşamış Türk topluluklarında bile kadına değer verildiği gösterilmeye çalışılmıştır. Kadın konusunda olduğu gibi aile konusunda da Türk topluluklarının İslam dini etkisinde kalmadıkları dönemden örnekler gösterilmiştir. Bu durum yeni kurulan Türk Devleti’nin hem laik hem de milli ve ulusal karakter taşımasıyla yakında ilgilidir.

5.1.1.4.Millet

Millet konusunun ele alındığı on dördüncü fasıl, millet kavramının tanımı ile başlamıştır. Belirli bir toprak parçası üzerindeki insanların, yabancı kimselerin siyasi hakimiyeti altında yaşamak istememeleri ile milliyet hislerinin meydana gelmeye başladığını belirten İzzet, bu durumu somutlaştırmak için örnekler vermiştir. Örneğin, İstanbul’daki halifenin hakimiyeti altındaki Arnavutlara veya Suriyelilere gönderdiği memurlar, bu milletler tarafından kabul edilmez ise onlarda milliyet duygusu ortaya çıkmaya başlamıştır denilebilir. Aynısı Londra’daki kralın gönderdiği memurları kabul etmeyen İrlandalılar için de geçerlidir. Bu noktalardan hareketle genel anlamda bir millet tanımı yapılmıştır: “Millet, beraber yaşamak isteyen ve başkalarıyla beraber yaşamak veya başkalarına boyun eğmek istemeyen insanların mecmuudur” (İzzet, 1929, s. 145).

Mehmet İzzet ırk, din, dil ve toprak(vatanın) millet olmak için temel unsurlar olduğu kabul etmiştir, ancak sonrasında bir takım açıklamalar yapmaktan kendini almamıştır. Bir milletin aynı ırktan geldiğini düşünenlere karşı çıkararak Avrupa örneğini vermiştir: “Avrupa’da hiçbir millet yoktur ki yalnız bir ırktan olsun” (İzzet, 1929, s. 146). Din

konusunda yapılan açıklamalarda, dinin milli mücadelelere olan katkısı hakkında örnekler gösterilmiştir. Örneğin Lehistan ve İrlanda’da milli mücadelenin gerçekleşmesi için Katolik kilisesi çalışmalar içerisinde olmuştur (İzzet, 1929, 148). Dil konusuna gelindiğinde, Mehmet İzzet daha ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştur. Dilin bir milletin kalbinin ve zihninin aynası olduğunu kabul eden İzzet göre: “Bir sosyolog(içtimaiyatçı) lisanın milli hayattaki ehemmiyetini inkar edemez, fakat bu ehemmiyeti kayıtsız şartsız tasdik de edemez” (İzzet, 1929, s. 148). Buradan hareketle, dil birliği olmadığı halde millet olarak varlığını sürdüren ülkelerden örnekler vermiştir: İspanya, Amerika Hükümetleri, Brezilya, Portekiz gibi... Dilin farklı olması yani dil birliğinin milliyet bağlarını bozmayacağını belirten İzzet, bu konuda Girit’te ve Bulgaristan’da yaşayan Türkleri örnek vermiştir. Eğer millet olmak için aynı dili konuşmak gerektiği kesin olarak kabul edilirse, o halde Girit’ten gelen ve Rumca konuşan ya da Bulgaristan gelen ve Bulgarca konuşan Türk’ü, Yunan veya Bulgar kabul etmek gerekirdi. Dilin millet olma konusundaki yeri ve önemi kısaca şu şekilde ifade edilmiştir: “Şüphe yok ki milli birliğin tamam olması için dil birliği de lazımdır. Lakin birlik çok defa milletin teşekkülünden evvel ve teşekkülünü mucip olan bir sebep değil, belki sonradan tahakkukuna çalışan bir gayedir” (İzzet, 1929, s. 149).

İrk, din ve dil ile ilgili açıklamalardan sonra Mehmet İzzet, vatan konusuna değinmiştir. Burada dikkat çekken husus, vatanın yeri ve önemi ile ilgili açıklamaların, vatan şairi olarak anılan Namık Kemal’den yapılan alıntı ile verilmesidir: “Ona göre(Namık Kemal’e göre) vatan, öyle bir şimşiri veya bir katibin kalemi ile çizilen mevhum hatlardan ibaret değil, millet, hürriyet, menfaat, uhuvvet, tasarruf, hakimiyet, ecdada hürmet, aileye muhabbet, yadı şebabet gibi birçok ulvi hislerin içtimайдan hasıl olmuş bir mukaddes fikirdir” (İzzet, 1929, s. 147).

Böylece millet kavramının tanımı ve millet olmak için gerekli temel unsurların İçtimaiyat’ta nasıl ele alındıkları gösterilmiş olundu. Millet konusunun ele alındığı ön dördüncü faslın sonuna gelindiğinde, millet sevgisi, bu sevginin nasıl olması gerektiği ve nasıl gösterilmesi gerektiği ve bu süreçte kimlere ne görevler düştüğü konularına değinilmiştir.

Millet sevgisi ile ilgili: “Eğer milleti sevmek sade olunduğu, mazisini ve halini kusurlarına göz yumarak sevmek olsaydı muhabbetimizin saf ve sağlam olması, tenkit darbelerine dayanabilmesi şüpheli olurdu. Fakat bu hakiki millet sevgisi geçmişten ziyade gelecek

içindir” (İzzet, 1929, s. 152-153) yapılan bu alıntıdan anlaşıldığı üzere, millet sevgisi geçmişten çok geleceğe yönelik atılacak adımlarla ve çalışmalarla ilişkilendirilmiştir.

Bu sevgi pasif bir duygu durumu olarak değil, aksine aktif bir eylem olarak düşünülmüştür:

Geçmiş seyretmekle kanaat etmeyen ve geleceği yaratan faal adam, bu toprak üzerinde yapılacak bir işi, tahakkuk ettirilecek bir gayesi olduğunu bilen kimse, hulasa bugünkü milletlerin hayat kavgasında yenmek için muhtaç oldukları vatanperver, kendi yapısı olan milleti sever, ne kadar naçiz olsa da emeği sayesinde, vazifesinaslığı sayesinde istikbalde milletin eyleyeceği inkişafı düşünerek onu sever... Bugünkü insanların besledikleri büyük ve parlak hülyaların hakikat olması için herkesin ufak ve mahdut vazifesini itina ve aşkla yapması şarttır. Çünkü millet ancak bu sayede terakki edilebilir (İzzet, 1929, s. 153).

İçtimaiyat’tan alınan bu alıntıdan anlaşıldığı üzere; millet ve vatan sevgisi ile herkesin üzerine düşen görevi layıkıyla yerine getirmesi arasında bir ilişki kurulmuştur. Vatan ve milletini seven kişi, vazifesini en iyi şekilde yapan kişi olarak düşünülmüştür. Zira milletlerin hayat kavgasında istenilen hedeflere ya da ideallere ulaşmanın yolu; büyük veya küçük hangi mertebede bulunduğu fark etmeksizin, vatandaşların her türlü emeğini devreye koyarak, özenle ve aşkla görevlerini yerine getirmeye bağlanmıştır. Bu yaklaşımda Mustafa Kemal’in fikirlerini görmek mümkündür. Mustafa Kemal’e göre bir milletin kalkınması, toplumun tüm kesimlerinin topyekün bir kalkınma ile mümkündür. Şehirli, köylü, öğretmen, sanatçı, siyasetçi, sporcu, çiftçi, tüccar vs. fark etmeksizin herkes üzerine düşen görevi yerine getirdiği zaman, muasır medeniyetler seviyesine ulaşma yolunda ilerleme sağlanmış olunacaktır. Mehmet İzzet tarafından yazılan bu ders kitabının millet bölümünde görülen yaklaşım, bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu ve fikir babası olan Mustafa Kemal’den izler taşımaktadır.

5.1.1.5.Devlet

Devlet ve devletin görevlerinin ele alındığı on beşinci fasılda; devlet, millet, geçmiş ve günümüzdeki devlet mukayesesi ve devletin muhtelif görevleri ele alınmıştır. Ancak üzerinde durulan temel nokta milli devletler olmuştur. Milli devletin özelliklerinden bahsedilirken, bu özellikler arasında üzerinde en çok durulana ise cumhuriyetçilik ilkesi olmuştur. Milli devletlerdeki bu özellik şu şekilde ifade edilmiştir: “Milli devletlerde kabul olunan prensip şudur: Hakimiyet milletindir, devletin nüfuz ve velayeti ancak millettten çıkar ve milletin iradesi ile kendisine geçerse meşru olur” (İzzet, 1929, s. 155). Yeni kurulan Türk devletinin milli olması ve 1923 yılında Cumhuriyet’e dönüştürülmesi bu bağlamda önemlidir. Mustafa Kemal Atatürk’ün temel ilke ve inkılaplarından biri olan

cumhuriyetçilik, bu yolla ders kitaplarında yerini almaya başlamıştır denilebilir. Her ne kadar yukarıdaki ifadede bu durum direk *cumhuriyetçilik* ifadesiyle olduğu gibi aktarılmamış olursa da; *milletin hakimiyeti* ve *milletin iradesi* gibi ifadelerle, gerek Türkiye'nin gerekse diğer milli devletlerin Cumhuriyetçi özellikleri gösterilmeye çalışılmıştır.

Devletin ekonomi alanındaki çalışmaları ile ilgili açıklamaların yapıldığı bölümde; devletçi ekonominin etkileri açık bir şekilde görülmektedir: “İnhisarlar, inşaat, tersaneler, demiryollarının işletilmesi gibi devletin diğer iktisadi işlere karışması, bütün içtimai sınıfların, milli refahın ve milli harsin tabii hamisi ve istihsal faaliyetlerinin en yüksek nazımı olmasındandır” (İzzet, 1929, s. 156-157). Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, devletçi ekonominin toplumun tüm kesimleri için fayda sağlayacağı belirtilmiştir. Ardından devletçi ekonominin devreye konulmasının sadece devletin isteği üzerine değil, aynı zamanda çeşitli meslek gruplarının da istediği üzerine olduğu: “Sanayi ve ticaret erbabı bu müdahale ve himayeyi daima istemektedirler” (İzzet, 1929, s. 157) ifadesi ile belirtilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti kuruluş yıllarında devletçi ekonomiyi benimsemiştir. Devletçi ekonomi, ülke içindeki birçok iktisadi faaliyetin devlet eliyle gerçekleştirilmesi esasına dayanır. Bu ekonomi anlayışı zamanla Atatürk'ün temel ilke ve inkılapları arasında yer alan *devletçilik ilkesi* olarak yerini almış ve uygulamaya konulmuştur. Böylece Cumhuriyet'in ilk yıllarında özel girişimlerin aksine, birçok ekonomik faaliyet devlet eliyle bizzat yapılmış ve desteklenmiştir. Dolayısıyla denilebilir ki; Cumhuriyet Dönemi'nde egemen olan Kemalizm ideolojisinin etkileri, İçtimaiyat kitabında doğrudan görülmektedir.

İçtimaiyat kitabında devlet konusunda üzerinde durulan temel konulardan bir diğeri seçme hakkı ve demokrasidir. Demokratik devletlerde seçme hakkının tüm halka verildiğini belirten İzzet, geçmişte durumun böyle olmadığını belirtmiştir. Seçme hakkı ilk başlarda herkese değil, sadece devlete belirli bir miktarda vergi verenlere verilmişti. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı'nın Meşruiyet Dönemi'nde ve Avrupa'da bu seçim usulü esas olarak kabul edilmişti. Dolayısıyla o dönemlerde gerek Avrupa'da gerek Osmanlı'da seçme hakkı, sadece vergi veren ayrıcalıklı sınıfa aitti. Ancak günümüzde durum değişmiştir. Seçme hakkına sahip olmak için verme vermek şartı ortadan kaldırılmıştır (İzzet, 1929, s. 178). Seçme hakkının önündeki engelin kalması, demokrasi için büyük bir gelişmedir. Ancak Mehmet İzzet göre, seçme hakkının halka verilmesi demokrasi için

gerekli bir koşul ise de yeterli bir koşul değildir. Bu durum İctimaiyat'ta şu şekilde ifade edilmiştir: “Sadece siyasi makineyi işleten kimselerin halk tarafından seçilmiş olması, devletin demokrat tanınması için elvermez; belki bundan başka, siyasi makinenin halk lehine dönmesi de lazımdır” (İzzet, 1929, s. 158). Dolayısıyla demokrasi için elbette yöneticilerin ya da siyasi makinenin halk tarafında seçilmesi gereklidir. Ancak bunun yanında seçilmişlerin ya da siyasi makinenin de halk için çalışması da gereklidir. İzzet, demokratik devletin sosyal yardım hizmetlerinde bulunması gerektiğini şu ifadeler ile belirlemiştir: “Demokrat devlet, fakir sınıfların tabii hamisidir, sıhhat ve içtimai yardım işlerine bakar. Manen ve maddeten terk edilmiş çocukları, loğusa kadınları, ihtiyarları ve her nevi muhtaçları, hastaları, kötürümleri korumak, onlara yardım etmek asri devletin vazifesidir” (İzzet, 1929, s. 158). Ancak bahsedilen bu yardımların yapılması esnasında dikkat edilmesi gereken hususlar da vardır. Örneğin zengin birinin fakir birine yapacağını yardım, fakir olanın kendini küçük görmesine veya gururunun kırılmasına neden olabilir. Bu gibi durumların yaşanmaması için yapılacak yardımların bireyden bireye değil de, belirli cemiyetler veya bizzat devlet tarafında yapılması uygun görülmüştür. Görüldüğü üzere bu yaklaşımda, Mustafa Kemal Atatürk'ün *halkçılık ilkesini* kendini göstermektedir. Doğrudan halkçılık ilkesi olarak ele alınmamış olursa da, halkçılık ilkesinin gerekleri, demokratik devletin özellikleri arasında gösterilmeye çalışılmıştır.

Seçme hakkı ve demokratik devletin sahip olması gereken özelliklerinin ele alındığı bu bölümde, diğer bölümlerde olduğu gibi Osmanlı ve Türkiye kıyası yapılmıştır. Osmanlı'da Meşruiyet Dönemi'nde seçme hakkının vergi veren kesime ait olduğu, buna mukabil Türkiye'de vergi verme şartı olmaksızın tüm halkın seçme hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Bu durum asri devletlerin özellikleri arasında gösterilmiştir. Bu yolla Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasi için yapmış olduğu başarılar çalışmalar, Osmanlı eleştirisi ile gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca sosyal yardımlar, demokratik devletlerin temel özellikleri arasında gösterilmiştir. Bugün sosyal devletin özellikleri arasında sayılan birçok özelliğin demokratik devlet özelliği olarak gösterilmesi de dikkat çekicidir. Ardından bu yardımların toplumsal alanda bir takım etik ilkelere aykırı olacağı gerekçesiyle, sosyal yardım kuruluşları veya devlet tarafından yapılmasının gerektiği belirtilmiştir. Seçme hakkı, demokrasi, sosyal yardımlar ve bu sosyal yardımların nasıl yapıldığı konularında Türkiye Cumhuriyeti'nin yapmış olduğu yenilikler böylece ders kitabı aracılığıyla gösterilmeye çalışılmıştır.

Asri devlette bireylerin sahip olduğu hürriyetler, İçtimaiyat'ta Şu Şekilde sıralanmıştır: Siyasi hürriyet, din hürriyeti, Şahsi hürriyet, mesken masuniyeti ve çalışma hürriyeti. Modern devletin hür vatandaşları; fikirlerini özgür bir Şekilde ortaya koyar, yapmak istediği faaliyetleri düzenler, istediği mesleği seçer, sahip olduğu mallarını kullanır, kimseden izin almaya gerek duymadan ulaŐımını sağlar ve serbest bir Şekilde toplantı düzenler. Bireyleri, bu hakların herhangi birinden mahrum bırakmaya kalkıŐıldığında kanun tarafından belirlenen yaptırımlar ile karşı karşıya gelineceği Şu ifadeler ile belirtilmiştir: “Bu haklar bugün vicdanımızda o kadar mukaddes gözükmemektedir ki onların herhangi birinden ferdi mahrum eylemeye kalkıŐanlara karşı Ceza Kanunu Őiddetli müeyyideler koymuştur” (İzzet, 1929, s. 170). Ancak bazı durumlarda bireylerin özgürlüklerinin kısıtlanmasında sakınca görülmemiştir. Örneğin: “Siyasi istiklalin tehlikeye düştüğü anlarda fertlerin hürriyetleri daima kısıılır, zira o istiklal elden giderse artık gerek ferdin hürriyetini gerek vatandaşları ile beraber veya yalnızca gayesine varmak için sarf ettiği faaliyeti himaye edecek bir kuvvet de ortada kalmaz” (İzzet, 1929, s. 172).

Modern devletlerin vatandaşlarına tanıdıkları hakları sıralayan Mehmet İzzet, bireylerin başka bireylerin haklarını sınırlamaları veya ortadan kaldırmaları durumunda, Ceza Kanunu'nda belirtildiği üzere, Őiddetli yaptırımlar ile karŐılaŐacaklarını belirtmiştir. Ancak devletin bireylerin özgürlükleri kısıtlama sınırının ne olacağını belirtmemiŐtir. Bu yaklaşımda devlet, bireyin önünde tutulmuştur. Zira siyasi istiklal için, devletin bireylerin özgürlüklerini kısıtlamasında herhangi bir sakınca görülmemiştir. Kısaca belirtmek gerekirse; devlet için birey anlayışı ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Devlet ve bireyin kıyasında devletin ön plana çıkarılması elbette politik ve ideolojik bir tutumdur. Ancak Kurtuluş Savaşı'nda yeni çıkmış ve ulusal birliğini gerçekleştirme yolunda olan bir ülkede, devletin ön plana çıkarılması ve bunun ders kitaplarına yansımaları da son derece doğaldır.

5.1.1.6.Eğitim

Mehmet İzzet, eğitim konusunu özel bir başlık veya bölüm halinde ele almamıŐ ve eğitim konusuna uzunca deđinmemiŐtir. Bu nedenle İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun İçtimaiyat kitabı için yaptığı eleştiri, yerinde ve doğrudur denilebilir. Zira Baltacıoğlu, Mehmet İzzet'i İçtimaiyat eserinde eğitim konusuna yeterince yer vermediği eleştirmiştir (Baltacıoğlu, 1939, s. 6).

On beşinci fasılda devletin terbiye vazifeleri başlığı altında eğitim konusuna yer verilmiş ve eğitimin devletin kontrol ve yönetiminde yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Üçüncü bölümde üzerinde durulan temel konulardan biri, eğitimin devlet kontrolüne geçiş süreciydi. Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkmaya başlayan ulus devletler, eğitimin kontrol ve yönetimini kendi ellerine almaya çalışmışlardı. Bu yolla, eğitim aracılığıyla ideolojilerin aktarımı sağlanacak ve böylece istenilen tipten bireyler meydana getirilecekti. Bunların gerçekleşmesinin yolu, öncelikli olarak eğitimin devletin kontrolüne geçmesiydi. Bu durum diğer ulus devletlerde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nde de gözlemlenmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde eğitim alanında yapılan yenilikler kısmında, bu konu üzerinde durulmuştu. Eğitimin tek elden ve tamamen devlet kontrolüyle gerçekleştirmesi için Tevhidi Tedrisat Kanunu kabul edilmiş ve ardında medreseler kapatılmaya başlanmıştı. Böylece artık eğitim işleri, devletin kontrol ve yönetime geçmişti.

Kısaca bu hatırlatma yapıldıktan sonra, öncelikle İctimaiyat'ta nasıl bir eğitime ihtiyaç duyulduğuna bakmakta fayda vardır: “Asri hayatın şartlarına tamamen uymak için çocuk ruhunun umumi bir kültüre, onu her safhasından kavrayan bir talim ve terbiyeye ihtiyaç vardır” (İzzet, 1929, s. 159). Çocukları modern hayat koşullarına uyum sağlamalarını gerçekleştirecek eğitimin neden devlet kontrolüne geçmesi gerektiği ise: “Hususi heyetlerin, ailelerin, dini cemaatlerin nahiye ve loncaların çoğu, ya bugün artık insanların faaliyetlerini yalnız bir safhasında tanzim edebilecek derecede daralmışlardır, yahut mürebbilik edecek azaları yoktur” (İzzet, 1929, s. 159) gibi gerekçelere bağlanmıştır.

Dolayısıyla bireyin modern hayatın şartlarına uyum sağlamasına yardımcı olacak eğitimin yalnızca devlet tarafında verilebileceği düşünülmüş ve bu nedenle de eğitimin devletin kontrol ve yönetimiyle gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Ayrıca eğitimin mümkün olduğu kadar yayılması gerektiği düşünülmüştür. Eğitimin yaygınlık kazanmasının gerekçesi olarak: “Milletler diğerleriyle yarış halindedirler: kuvvetli olmaya hevesli ve mecburdurlar. Kuvvet ise sadece iktisat değil, aynı zamanda ilim kuvvetidir. Bundan başka demokrat devletlerde her ferdin bilhassa mebus seçmek gibi ehemmiyetli, mesuliyetli bir vazifesi vardır. Bu vazifenin güzelce yapılması halkın zihninin aydınlanması sayesinde olur” (İzzet, 1929, s. 159) maddeleri sıralanmıştır. Bunların yanında eğitim kurumu olan okullar, milli ülkünün bireylere aktarıldığı yerler olarak görülmüş ve eğer eğitim aracılığıyla, milli ülkü bireylerin vicdanlarına

yerleştirilemez ise, millet hayatının tehlikelere dūřebileceđi vurgulanmıştır (İzzet, 1929, s. 159).

Böylece Cumhuriyet Dönemi Kemalizm ideolojisinin hedeflediği; fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek seciyeli muhafızları yetiştirme görevinin okullara verildiği görölür. Çünkü ancak eğitim aracılığıyla yetiştirilmiş muhafızlar sayesinde, birbirleriyle yarış halinde olan milletler arasında başarı elde edilebileceği düşünölmüştür. Eğitimin mümkün olduğu kadar yaygınlaştırmaya çalışılması da yine Cumhuriyet Dönemi devlet ideolojisinin hedefleri arasındadır. Bu nedenledir ki, Millet Mektepleri, Halkevleri ve Köy Enstitüleri gibi birçok eğitim kurumu açılmıştır. Bu eğitim kurumları ile halka milli bilinç ve milli ölke aşılanmış ve böylece istenilen tipte insan yetiştirilmeye çalışılmıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse; İçtimaiyat kitabında üzerinde durulan, gerek eğitimin devlet eliyle gerçekteşmesi gerektiği gerekse eğitimin yaygınlaşması gerektiği düşönceleri Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'sinin devlet politikalarıdır. Dolayısıyla bu yönleriyle İçtimaiyat kitabı, Cumhuriyet Dönemi ideolojisinin yaygınlaşmasında araç olarak kullanılmıştır denilebilir. Ayrıca bu noktada, eğitim kurumunu devletin ideolojik aygıtı olarak ele alan Althusseri hatırlamakta fayda vardır(Althusser ve “devletin ideolojik aygıtı olarak eğitim” konusu için çalışmanın üçüncü bölümüne bakınız).

5.1.1.7.Din

İçtimaiyat kitabında din konusuna yaklaşım, Cumhuriyet Dönemi Kemalizm ideolojisinde temel alınan *laiklik ilkesine* paralel olmuştur. Devlet ve din işlerinin birbirinden ayrı tutulması gerektiği ve bunun gerekçeleri açıklanmaya çalışılmıştır. Öncelikle din ve devlet işlerinin neden birbirlerinde ayrı tutulması gerektiği konusu üzerinde durulacaktır. Mehmet İzzet bu durumu şu şekilde ele almaktadır: Zamanımızda toplumsal hayat sürekli bir değişim halindedir. Geçen bir buçuk asır içerisinde görölüyor ki, siyasi, hukuki ve toplumsal yargılar ve bunları oluşturan kurumlar sürekli bir yenilik ve dolayısıyla değişim halinde olmuşlardır. Ancak İslamiyet ve Hıristiyanlık gibi dinlerin yapısına bakıldığında değişmeyen kuralların olduğu görölmetedir. Bu durumda değişmez halde bulunan dini kurallar ile daima değişim ve dönüşüm halinde bulunan siyasi hayatın birbiriyle ilişkilendirilmesi ya da dinin devlete dayandırılması doğru değildir (İzzet, 1929, s. 160).

Bu şekilde din ve devlet işlerinin birbirinden neden ayrı tutulması gerektiği açıklandıktan sonra modern devletlerdeki din ve devlet ilişkisinin nasıl olduğu şu ifadeler ile belirtilmiştir: “Asri devlet laiktir, yani din müesseseleri ile ilişkisini kesmiştir. Buna mukabil din de onun emri ve zoru altında bulunmaktan kurtulmuştur. Bu sayede bütün itikatlar serbesttir. Devletin dinlere karışması ancak umumi adabın, nizamın ve asayişin bozulması ihtimali üzerine olur” (İzzet, 1929, s. 160). Ayrıca dinin siyasetten ayrılıp, bağımsız hale gelmesiyle bireylerin vicdanlarında yer alması ve bunun getirdiği sonuç: “Siyasi teşkilattan ve hudutlardan müstakil kalması yüzünden dini his, artık, ancak ferdin vicdanında barınabilmektedir. İşte asıl bu şekilde, bir ahlaki mefküreye mutlak surette boyun eğmek tarzında beliren imandır ki medeniyetin ve ilmin şimdiki şartları ile ahenk içinde serpilip büyüyebilir” (İzzet, 1929, s. 216) ifadeleri ile belirtilmiştir.

Böylece İctimaiyat kitabında ele alınan yönleriyle; din ve devlet ilişkilerinin neden ayrı tutulması gerektiği, laik devletlerde din kurumunun konumu ve laiklik ile beraber devlet egemenliğinden çıkıp müstakil bir hal alan dinin durumu gösterilmeye çalışılmıştır. Görüldü ki, Mustafa Kemal Atatürk’ün temel ilke ve inkılaplarında biri olan laiklik ilkesi tüm açıklığı ile İctimaiyat kitabında etkisini göstermiştir.

Ayrıca İctimaiyat kitabında; sosyoloji bakımından din konusunun ele alındığı yirminci fasıl ve ilmin menşei ve tekamülü konusunun ele alındığı yirmi birinci fasılda, eski Türklerdeki din anlayışı ele alınmıştır. Burada dikkat çeken temel husus, Türklerin özellikle İslamiyet’i kabul etmeden önceki inançları üzerinde durulmasıdır. Totem, Animizm gibi inançlardan hareketle din, bilim ve din ve bilim ilişkisinin ele alındığı bu fasıllarda; eski Türk inancında önemli bir yere sahip olan *yada taşı* üzerinde durulmuştur. Eski Türk inancına göre, yada taşı yağmurun yağmasına neden olan kutsal bir taştır. Mehmet İzzet’in ifadesiyle; “Eski Türk sihirbazına göre *yat taşı* yağmurlara hakim olan taştır” (İzzet, 1929, s. 219).

Böylece İctimaiyat kitabında, Türklerin inanç hayatından önemli bir yeri olan yada taşı üzerinde durularak, eski Türk kültürü ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu durum Mustafa Kemal Atatürk’ün temel ilkelerinden biri olan *milliyetçilik ilkesi* ile ilişkilendirilebilir. Zira milliyetçilik ilkesi, milli kültürün övülmesi ve yüceltilmesi şeklinde kendini göstermektedir.

Dolayısıyla denilebilir ki, Mehmet İzzet’in Cumhuriyet Dönemi’nde lise üçüncü sınıflar için sosyoloji ders kitabı olarak yazdığı İctimaiyat kitabı, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş

yıllarında egemen olan Kemalizm ideolojisinin büyük etkilerini taşır. Özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün; Devletçilik, Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Laiklik ve Halkçılık ilkeleri İçtimaiyat kitabının şekillenmesinde temel belirleyiciler olmuşlardır.

5.2.Necmettin Sadak

Necmettin Sadak, hukuk eğitimi almış ve farklı görevlerde avukatlık ve savcılık yapmış olan Sadık Şahabettin Bey ve Arife Hanım'ın oğlu olarak 1890 yılında Isparta'da dünyaya gelmiştir. Babası Sadık Şahabettin Bey'in görevi gereği ülkenin farklı yerlerinde çalışması nedeniyle, Necmettin Sadak ilkokul ve ortaokul eğitimini Konya, Edirne ve İzmir gibi farklı yerlerde tamamlanmıştır. Ülkenin farklı yerlerinde aldığı ilkokul ve ortaokul eğitiminden sonra liseyi okumak üzere İstanbul'a gitmiştir. 1903 yılında, bugünkü ismi Galatasaray Lisesi olan Mektebi Sultani'de eğitime başlamış ve 1910 yılında mezun olmuştur. Lise eğitimini tamamladıktan sonra, Milli Eğitim Bakanlığı(Maarif Nezareti) tarafından yapılan sınavda başarı gösterdiği için, üniversite eğitimini almak üzere Fransa'ya gönderilmiştir. Fransa'nın Lyon Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde sosyoloji bölümünden mezun olduktan sonra 1913 yılında Türkiye'ye dönmüştür (Özyürek, 2015, s. 84).

Türkiye'ye döndükten hemen sonra çalışmaya başlayan Necmettin Sadak, Milli Eğitim Bakanlığı(Maarif Nezareti) bünyesinde yer alan Telif ve Tercüme Dairesi'nde görev almıştır. Ardından Ziya Gökalp'in Darülfünun'da Edebiyat Fakültesi Sosyoloji(İçtimaiyat) kürsüsünden ayrılmasının sonra, boşalan kürsüye profesör olarak atanmıştır (Anık, 2008, s. 175).

Darülfünun Edebiyat Fakültesi Sosyoloji kürsüsünde hocalık görevine başlayan Necmettin Sadak, sonraki süreçte basın işlerine ağırlık vermeye başlamıştır. Sadak, Kurtuluş Savaşı sırasında milli mücadeleyi destekleyici tutumuyla bilenen Akşam Gazetesi'ni, Kazım Şinasi Dersan, Ali Naci Karacan ve Falih Rıfkı Atay arkadaşları ile beraber 1918 yılında kurmuştur. Kurtuluş Savaşı yıllarında yayınlarını sürdüren Akşam Gazetesi, milli mücadeleyi destekleyici tutumundan taviz vermemiş ve Necmettin Sadak da yazılarında Ankara Hükümeti'ni desteklediğini açık bir şekilde belli etmiştir (İnuğur, 1993, s. 338-339).

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın iktidar olduğu tek partili dönemde, Sivas milletvekili olarak 1927 yılında mecliste yer edinen Necmettin Sadak, siyasi alanda da çalışmaların içinde olmayı başarmıştır (Özyürek, 2015, s. 84). 1950 yılına kadar sürdürdüğü milletvekili görevi boyunca, Türkiye'yi temsilen birçok uluslararası toplantının içinde bulunmuştur. Örneğin; 1932 yılında gerçekleştirilen Cenevre Silahsızlanma Konferansı, 1936 yılında imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Milletler Cemiyeti'nde Türkiye'yi temsil etme görevleri bunların bazılarıdır (Yakut&Sağun, 2010, s. 116). Bu görevlerinin dışında Necmettin Sadak bir de Dışişleri Bakanlığı görevini de yürütmüştür. 1947'de 1950'ye kadar yürüttüğü bakanlık görevinden sonra, sağlık sorunları nedeniyle çalışmalarını durdurmak zorunda kalmıştır (Özyürek, 2015, s. 84). Hayatının geri kalan kısmında arkadaşlarıyla beraber kurduğu Akşam Gazetesi'nde yazma işlerine devam eden Necmettin Sadak, yakalandığı kanser hastalığının tedavisi için gittiği New York'ta 1953 yılında vefat etmiştir (Uyar, 2001, s. 105).

Böylece Necmettin Sadak tarafında yazılan Toplumbilim(sosyoloji) kitabının ideolojik içerik analizine geçmeden önce, Sadak'ın hayatına ve yapmış olduğu çalışmalara kısaca değinilmiş olundu. Şimdi de Necmettin Sadak'ın Toplumbilim kitabının neden ders kitabı olarak kabul edildiğinden kısaca bahsettikten sonra, içerik analizine geçilebilir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1935 yılında düzenlediği kurultay toplantısında, eğitim ve kültür alanında düzenlemeleri içeren çeşitli kararlar alınmıştır. Bu kararlar, Cumhuriyet reformlarının topluma yayılması ve vatandaşlar tarafında benimsenmesi için, öğretim programlarında değişikliklerin yapılmasını öngörmüştür. Kurultayda alınan kararlar doğrultusunda öncelikle öğretim programlarında değişiklikler yapılmıştır. Ardından yapılan değişiklikler çerçevesinde, ders kitaplarının içeriğinin değiştirilmesine karar verilmiştir. Mehmet İzzet tarafından yazılan ve 1935 yılına kadar liselerde sosyoloji ders kitabı olarak okutulan İctimaiyat kitabı, yapılan program değişikliklerinin ardından uygun içeriğe sahip olmadığı düşünüldüğü için yürürlükten kaldırılmıştır. Ve hemen akabinde, yerine uygun içeriğe sahip olduğu düşünülen ve Cumhuriyet Halk Partisi Sivas milletvekili Necmettin Sadak tarafından yazılan Toplumbilim(Sosyoloji) kitabı kabul edilmiştir (Zabun&Berber, 2013, s. 71). Böylece Necmettin Sadak'ın Toplumbilim kitabının liselerde okutulmak için neden kabul edildiğine değinilmiş olundu. Şimdi Toplumbilim kitabının analizine geçilebilir.

5.2.1.Toplumbilim(Sosyoloji)

Toplumbilim kitabının içeriğinde yer alan *millet, devlet, hükümet, aile, kadın, eğitim ve ekonomi* kavramının ideolojik içerik analizi yapılarak inceleneceği yukarıda belirtilmişti. Bahsedilen kavramlar etrafında yapılacak olan analize geçmeden önce, bu bölümde ele alınacak Toplumbilim kitabını kısaca tanıtmakta fayda vardır.

Burada incelenecek olan Toplumbilim kitabı, döneminin Cumhuriyet Halk Partisi Sivas milletvekili olan Necmettin Sadak tarafından yazılmış ve Milli Eğitim Bakanlığı Yayın Müdürlüğünün talimatıyla 1948 yılında, Milli Eğitim Basımevi tarafından İstanbul’da basılmıştır. Liselerde sosyoloji ders kitabı olarak kullanılmak üzere basılan Toplumbilim kitabı, başlangıç kısmı haricinde toplam on bölümden oluşmaktadır. Başlangıç kısmında, sosyolojinin bir bilim haline gelmesine kadar geçen süreçte, toplum üzere çalışmış düşünürler üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde sosyolojinin tanımı ve metodu; ikinci bölümde ulus; üçüncü bölümde devlet; dördüncü bölümde hükümet; beşinci bölümde din; altıncı bölümde aile ve kadın; yedinci bölümde ahlak; sekizinci bölümde hukuk; dokuzuncu bölümde bilim, sanat, felsefe ve onuncu bölümde ekonomi konusu ele alınmıştır. İctimaiyat kitabından farklı olarak Toplumbilim’de; her bölümün başında, bölümde ele alınacak konuların neler olduğu gösterecek niteliğe sahip anahtar kavramlar verilmiştir. Genel anlamda kitabın taslağı hakkında verilen bu bilgilerden sonra, şimdi başlangıç kısmından başlayarak kitaptaki bölümlerin içeriğinden bahsedilebilir.

Başlangıç kısmındaki konular “toplumbilimin ilk habercileri” başlığı altında verilmiştir. Sosyoloji kelimesinin ilk kez Auguste Comte tarafından kullanıldığından bahsedildikten sonra, Antik Yunan’da toplumsal konularına kafa yoran ve bu konularda çeşitli fikirler ortaya atan Platon ve Aristo üzerinde durulmuştur. Ardından Ortaçağ ve Rönesans dönemleri arasında kıyas yapılmış ve Ortaçağ’da Yunan çalışmalarını geliştirici bir çalışmanın yapılmadığı ancak Rönesans’ta birçok alanda başarılı faaliyetlerin gerçekleştirildiği vurgulanmıştır. Ayrıca Rönesans’ın getirmiş olduğu gelişmeler neticesinde ortaya çıkan Machiavel, Hobbes, Locke, Montesquieu, Condorcet gibi düşünürlerden de bahsedilmiştir. Sonrasında Fransa’yı içinde bulunduğu kaostan kurtarmak için çalışmalar içerisine giren Saint Simon ve ondan etkilenen Auguste Comte ele alınmıştır. Auguste Comte’nin ortaya attığı üç hal yasası kısaca açıklanmıştır. Fransa’da toplumsal sorunlara kafa yoran ve çeşitli fikirler ortaya atan düşünürlerden bahsedildikten sonra; Kant, Fichte, Schelling, Hegel gibi Almanya’da çalışmalar içinde

bulunmuş düşünürlerden de bahsedilmiştir. Ve son olarak, Türkiye’de sosyoloji biliminin ilk yazanı kabul edilen Ziya Gökalp ve ardında Durkheim ele alınmıştır. Kısaca denilebilir ki; başlangıç kısmında, Antik Yunan’dan başlanılarak Durkheim’e kadar geçen süre zarfında, toplumsal konulara kafa yormuş ve bu konular hakkında çeşitli fikirler ortaya atmış düşünürler üzerinde durulmuştur.

Birinci bölüm “Sosyolojinin Tanımı ve Metodu” başlığını almıştır. Bu başlık altında; toplum(cemiyet) ve bir toplumu meydana getiren unsurların neler olduğu, insan ve hayvan toplumları(cemiyetleri) arasında birbirinden farklılaşan noktaların neler olduğu, toplumun(cemiyetin) birey(fert) üzerindeki belirleyici etkisi ve eğitimin bu bağlamdaki misyonu, toplumsal olgunun ne olduğu ve toplumsal olgunun ayırt edici özellikleri ve sosyoloji biliminde kullanılan yöntemin ne gibi özelliklere sahip olduğu ve bu yöntemin fizik kimya gibi pozitif bilimlerde kullanılan yöntemlerden farklılaştığı noktaların neler olduğu konuları üzerinde durulmuştur. Ayrıca her bir konu, birçok farklı örnek verilerek açıklanmıştır.

İkinci bölüm “Ulus” ana başlığı altında; ulusun evrimi ve son asır uluslarının kuruluşu şeklinde iki kısma ayrılmıştır. Ulusun evrimi kısmında; geçmişten günümüze insan toplumlarının evrimi üzerinde durulmuştur. Bu evrim sürecinin başlangıç noktası olarak kabul edilen klanlardan başlanmıştır. Klanların aile ve dini yapılarından bahsedildikten sonra, Türklerdeki klan yapısının nasıl olduğu anlatılmıştır. Ardından klanların bir araya gelmesiyle meydana gelen boylar üzerinde durulmuştur. Boylardan sonra meydana gelen topluluklar; köyler ve özler(aşiretler)’dir. Avcılık ve toplayıcılıktan sonra yerleşik hayata geçişle görülmeye başlayan köyler ve özlerin aile ve dini yapılarında meydana gelen değişimler açıklanmıştır. Köyler ve özlerden sonra toplumsal evrimin sonraki aşaması kabul edilen kentler ve siteler ele alınmıştır. Bu kısımda ayrıca Türk kentlerine değinilmiş ve Türk kentleri; küçük, orta, büyük ve en büyük olarak dört farklı şekilde ele alınmıştır. Bu dört farklı yapıdaki kentlerin sahip olduğu özellikler de kısaca anlatılmıştır. Sonraki aşamada hakanlık ve ilhanlık ele alınmıştır. Toplumsal evrimin bu noktasına kalan gelinen yerde otoritenin merkezileştiği görülür. Sonraki aşamada merkezi otoritenin gücünü kaybetmesiyle ortaya çıkan derebeylik-feodalite ele alınmıştır. Kısaca ulusun evrimi kısmında; klanlar, boylar, köyler, aşiretler, kentler, siteler, hakanlık, ilhanlık ve derebeylikler ele alınmıştır.

Son asır uluslarının kuruluşu kısmında ise; öncelikle ulusun ne olduğu, ulusların nasıl ortaya çıktığı ve ulusu tanımayan kuramların bakış açıları ele alınmıştır. Ardından bir ulusu meydana getiren öğelerin neler olduğundan bahsedilmiş ve bu öğeler; dil, din, ırk, toprak, kurumsal birlik olarak sıralanmıştır. Ancak bu öğelerin tek başına ulusu meydana getirmede yeterli güce sahip olmadıkları belirtilmiştir. Ulusun meydana gelmesi için; dil, kültür, duygu, düşünce, ülkü birliğinin ve vatandaşlar arasında birliğin ve dayanışmanın olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu kısmın sonuna gelindiğinde, Türkiye’de ulusçuluk fikrinin ortaya çıkış süreci ve Türk inkılaplarından ulusçuluğun(milliyetçiliğin) yeri ve öneminden bahsedilmiştir.

Üçüncü bölüm “Devlet” ana başlığı altında; Devletin Kuruluşu ve Devlet Otoritesinin Kaynağı ve Devletin Gördüğü İşler olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Devletin kuruluşu ve devlet otoritesinin kaynağı kısmında; ilk insan topluluklarında egemenlik anlayışının yapısı ve kaynağı, totem devrinde demokrat olan toplulukların egemenlik anlayışlarının değişip bir kişi ya da gruba geçmesiyle ortaya çıkan aristokrasi, eski Türklerdeki şölen geleneğinin Türk toplumundaki yeri ve önemi, aristokrasinin egemen olduğu devlet şekilleri, bünyesinde birbirinden farklı ırk ve kültürleri barındıran yapısıyla ilhanlıklar, sosyolojinin bakış açısından egemenlik, demokrasinin ortaya çıkışı ve eski-yeni demokrasi anlayışlarının karşılaştırılması ve halkçılığın Türk devrimleri içerisindeki yeri ve önemi konuları üzerinde durulmuştur.

Devletin gördüğü işler kısmında ise, genel olarak tarihsel süreçle beraber değişen görevleri ele alınmıştır. Eski devirde devlet fikri ve devletin görevleri, devletin görevlerinde meydana gelen değişikliklerin neler olduğu, son yüzyılda devletlerin iktisadi görevleri arasında meydana gelen evrimler, devletçiliğin ne olduğu ve Türkiye’de Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan devletçilik politikasının önemi üzerinde durulmuş. Ve son olarak toplumsal ve siyasal evrimle beraber devletlerin sosyal, sağlık, eğitim, kültür, sanat gibi alanlardaki görevlerinin neler olduğundan bahsedilmiştir.

Dördüncü bölümde “Hükümet” konusu ele alınmıştır. Hükümetin ne olduğu, hükümet şekillerinin klasik sınıflaması(monarşi, oligarşi, demokrasi) ve temsil sisteminin açıklanmasıyla başlamıştır. Ardından cumhuriyetlerin ortaya çıkmasında etkili olan gelişmeler ve Türkiye’de kurulan cumhuriyetin sahip olduğu ayırt edici özellikler üzerinde durulmuştur. Sonraki aşamada ulusların çeşitli nedenlerle bir araya gelmeleriyle

oluşturdukları uluslararası birliktelikler ve ulus devletler ile insanlık fikri arasındaki ilişki ele alınmıştır.

Beşinci bölümde “Din” konusu çeşitli yönleriyle irdelenmiştir. Dinin ne olduğu ve sosyoloji biliminde din konusunun ele alınışı biçimi ile başlanmış ve sonrasında ilk inançların nasıl ortaya çıktığı açıklanmıştır. Ardından ilk dinlerden itibaren ortaya çıkan ayinlerden ve dinlerin evriminden bahsedilmiştir. Bu konuda özellikle toplumsal nedenlerin dinlerin geçirmiş oldukları evrim üzerindeki etkisi, dinlerin sınıflandırılması ve din evrimi neticesinde dinin geldiği son formu üzerinde durulmuştur. Ve son olarak; laikliğin ne olduğu, laikliğin önemi ve Türkiye’de laikliğin yerleşmesi süreci ele alınmıştır.

Altıncı bölümde “Aile ve Kadın” konuları ele alınmış ve bu konular; Aile Tiplerinin Evrimi ve Cemiyet Hayatında Kadın olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Aile tiplerinin evrimi kısmında, ilk olarak; ailenin tanımı, aile olmanın gerekli unsurları ve geçmişten günümüze kadar görülün aile tipleri ele alınmıştır. Ardından en eski aile şekli olarak kabul edilen totem ailelerinden başlanarak, anaerkil aile, ataerkil aile, babalık aile(soy ailesi) ve modern toplumlara gelindiğinde görülen karı-koca ailesine kadar aile şekilleri ele alınıp incelenmiştir. Bahsedilen bu aile türlerinin çeşitli özellikleri, hangi toplumlarda görüldükleri, tarihsel süreç içerisinde ne gibi faktörlerin etkisiyle evrime uğradıkları anlatılmış ve Türklerdeki aile tiplerinde de sık sık örnekler verilmiştir. Sonrasında eski ve yeni aile tiplerde bunalım konusu çeşitli yönleriyle mukayese edilmiş ve son olarak evlenme-boşanma konusu ele alınmıştır. Evlenme boşanma konusunda, özellikle farklı aile tiplerinde evlilik ve boşanmanın nasıl olduğu üzerinde durulmuştur.

Cemiyet(toplum) hayatında kadın kısmında ise; öncelikle toplum içerisinde kadın ve erkek arasındaki farklılıkları ortaya çıkaran unsurlar, ilk insan topluluklarında kadının konumu ve kadın ve erkeğe ait iş bölümünün belirginlik kazanması süreci ele alınmıştır. Ardından eski Türklerde, Osmanlı’da ve Türkiye’de kadının toplumdaki konumu karşılaştırmalı bir şekilde, çeşitli örnekler ve alıntılar yapılarak anlatılmıştır.

Yedinci bölümde “Ahlak” konusu ele alınmıştır. Ahlakın ne olduğu, teorik(kuramsal) ve pratik(kılgın) ahlak yaklaşımları ve evrensel bir ahlak yasasının mümkün olup olmayacağı konuları üzerinde durulduktan sonra, ahlak konusunun sosyolojinin bakış açısından nasıl ele alındığı belirtilmiştir. Ardından intihar olgusu, ahlaki yönden çeşitli şekillerde irdelenmiş ve intihar olgusundan hareketle ahlakın yeni temelleri açıklanmıştır. Sonrasında ele alınan konular ise; değer yargıları ve insan kişiliğini belirleyen unsurlardır. Değer

yargıları ve değer yargılarının ortaya çıkmasında birey ve toplumun etki derecesi belirlendikten sonra; onur, namus, ödev gibi insan kişiliğinde etkiye sahip duygular üzerinde durulmuştur.

Sekizinci bölümde “Hukuk” konusu çeşitli yönleriyle irdelenmiştir. Hukukun tanımından başlanarak giriş yapılmıştır. Felsefi perspektiften hukuk ele alınmış ve sonrasında sosyolojinin bakış açısından hukuk kavramı ele alınmıştır. Özellikle gözlem ve karşılaştırmalı sosyoloji metodu kullanılarak eski ve yeni hukuk anlayışları mukayese edilmiştir. Bu noktada hukukun iki türlü yaptırım şekli de bahsedilmiştir. Bunlar; cezalandırıcı ve yerine getirici hukuktur. Ardından suç ve ceza kavramlarına ve bu kavramların tarihsel süreç içerisindeki evrimlerine değinildikten sonra Türkiye’deki hukuk durumu ele alınmıştır. Bu bölümde üzerinde en çok durulan konu Türkiye’de eski ve yeni hukuk durumunun karşılaştırması olmuştur. Özellikle Osmanlı ve Türkiye’de kullanılan hukuk karşılaştırmasında, Osmanlı’yı eleştirici ve Türkiye Cumhuriyeti’ni övücü bir dil kullanılmıştır.

Dokuzuncu bölümde “Bilim, Sanat ve Felsefe” konuları ele alınmıştır. Tarihsel süreç içerisinde teknik ve teknolojinin geçirmiş olduğu evrim ve bu evrim neticesinde toplumsal hayatta meydana gelen değişimler çeşitli yönleriyle irdelenmiştir. Ardından bilimin ortaya çıkışı ve yine tarihsel süreç içerisindeki evrimi üzerinde durulmuştur. Ancak bu noktada ilkel topluluklardan modern toplumlara kadar bilimin gelişmesine sebep olan toplumsal değişimler üzerinde durulmuştur. Ayrıca bilimin ortaya çıkmasında önemli bir yere sahip olan sınıflama ya da kategorilere ayırma konusu Aristo’ya değinilerek anlatılmıştır. Sonrasında felsefenin ortaya çıkmaya başladığı dönemlerden başlanarak modern döneme kadar düşünce tarihinde meydana gelen değişiklikler, dönüm noktası filozoflarının fikirlerine değinilerek gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Bölümün sonuna gelindiğinde ise, güzel sanatların yine ilk insan toplumlarında başlanarak modern toplumlara kadar nasıl bir gelişim gösterdikleri gösterilmeye çalışılmıştır. Kısaca belirtmek gerekirse; dokuzuncu bölümde öncelikle bilim, sanat ve felsefenin ne olduğu ve sonrasında ise geçmişten günümüze kadar toplumsal etkilerin neticesinde nasıl bir değişim gösterdikleri gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Onuncu bölümde “Ekonomi” konusu birçok farklı yönde ele alınmıştır. Ekonominin ne olduğu, klasik ekonomi kurmanı ve toplumbilimde ekonominin nasıl ele alındığı anlatılarak başlanmıştır. Ardından üretim ve üretimi meydana getiren öğelerden

bahsedilmiştir. Bu öğelerin klasik ekonomide; tabiat, çalışma ve anamal olduğu belirtildikten sonra, bu öğeler bir bir açıklanmıştır. Klasik ekonomi yaklaşımındaki eksiklikler de, bu öğeleri ele alış biçimi üzerinden eleştirilmiştir. Daha sonra ilk cemiyetlerden on sekizinci yüzyılda buharın kullanılmaya başladığı ve dolayısıyla fabrikaların yaygınlık kazanmaya başladığı döneme kadar üretim şekillerinde meydana gelen değişim anlatılmıştır. Üretim şekillerinde meydana gelen evrimin anlatıldığı bu kısımda ayrıca; kolektif, komandit, anonim, limited ve kooperatif şirketlerin sahip olduğu özellikler kısaca belirtilmiştir. Değer ve fiyat kavramları da, eski ve yeni ekonomi teorilerinin penceresinden ele alınarak gösterilmeye çalışılmış ve arz ve talep arasındaki ilişkiyi gösteren yaklaşımların eksiklikleri gösterilerek eleştirilmiştir. Para, borsa, piyasa, ulusal piyasa gibi konular ele alındıktan sonra, uluslararası ticaretler, krediler ve bankalar da ele alınmıştır. Bu noktada bankalar yaptıkları işlere göre; ticaret, sanayi, iş, emlak, ziraat gibi sınıflarda ele alınarak incelenmiş ve devlet bankaları da yaptığı hizmet bakımından bunlardan ayrı bir kategoride ele alınmıştır. Ticarete meydana gelen rekabetler ile beraber trust ve kartel konuları anlatılmış ardından mülkiyet konusuna geçilmiştir. Mülkiyetin ne olduğu, mülkiyetin ortaya çıkışı ve mülkiyetin evrimi çeşitli bakış açılarından gözler önüne serildikten sonra, liberalizm ve liberalizmin ortaya çıkış süreci de ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen ekonomik buhranın ve 1929 Dünya Ekonomi Kriz'inin neden ve sonuçları üzerinde durulduktan sonra, güdümlü ekonomilerin ortaya çıkışından bahsedilmiştir. Ve son olarak tarihsel materyalizm konusu irdelenmiş ve Karl Marx'ın ortaya attığı fikirler, sosyalizm ve komünizm çeşitli yönlerden ele alınıp değerlendirilmiştir.

Böylece Necmettin Sadak tarafından yazılan ve 1948 yılında Milli Eğitim Basımevi tarafından basılan Toplumbilim(Sosyoloji) kitabı kısaca tanıtılmış oldu. Toplumbilim kitabında göze çarpan temel nokta, daha önce Mehmet İzzet tarafından yazılmış olan İçtimaiyat kitabıyla konu başlıklarıyla yönünden büyük benzerlik göstermesidir. Konuların bölümlere ayrılış biçimi ve bu bölümlerde ele alınan konular neredeyse aynıdır. Hatta bazı konularda kullanılan ifadeler bire bir aynıdır. Necmettin Sadak, Mehmet İzzet'ten farklı olarak ahlak ve teknik konularına da yer vermiştir. Ancak belirtmelidir ki; İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Necmettin Sadak tarafında yazılmış olan Toplumbilim kitabına yönelik eleştirisi; kitapta yeteri kadar dil ve terbiye konularına yer verilmemiş olması yönündedir (Baltacıoğlu, 1939, s. 6).

Böylece Toplumbilim kitabı genel olarak ele alınmış olundu. Şimdi daha önce bahsedilen; *ekonomi, aile, kadın, millet, devlet, eğitim ve din* kavramları etrafında Toplumbilim kitabının ideolojik içerik analizine geçilebilir.

5.2.1.1. Ekonomi

Necmettin Sadak'ın Toplumbilim kitabında ekonomi konusunda ortaya attığı fikirler incelendiğinde; liberal ekonominin ağır bir şekilde eleştirildiği ve devletçi ekonominin gerekli ve zorunlu görüldüğü somut bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Karl Marx'ın ortaya attığı *tarih materyalizmi* kuramından hareketle sosyalist ve komünist ekonomi yaklaşımlarının da eleştirildiği görülmektedir.

Mustafa Kemal, kuruluşunda öncülük yaptığı Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, ekonomi için devletçilik ilkesini gerekli görmüş ve uygulamaya koymuştur. Büyük ekonomik yatırımların ve çalışmaların devlet eliyle gerçekleştirilmesi gerektiği devletçi ekonomi anlayışı, daha sonra Mustafa Kemal'in temel ilkeleri arasında *devletçilik* olarak yerini almıştır. Cumhuriyet yeniliklerinin her alanında temel belirleyici ideoloji olan Kemalizm, devletçilik ilkesiyle de ekonomi alanında kendini göstermiştir.

Sadak, yazdığı Toplumbilim kitabında Cumhuriyet Dönemi'nde ekonomi alanında benimsenen politikalara sadık kalmıştır. Devlet sözcüsü veya hükümet sözcüsü edasıyla, devlet tarafından benimsenen devletçilik ilkesini uzun uzadıya anlatmakla yetinmemiş, aynı zamanda bu ilkeyi gerekli ve zorunlu görmüştür. Devletçilik ilkesi neticesinde, devlet veya hükümet tarafından gerçekleştirilen icraatlar da anlatılmıştır. Ayrıca devlet tarafından açılan bankalar da tek tek gösterilmeye çalışılmıştır. Kısaca bahsedilen bu yaklaşımın kitapta nasıl ele alındığı anlatılacaktır. Bunun için öncelikle, liberal ekonomiye ve Marx'ın ortaya attığı tarihsel materyalizm kuramına yönelik eleştiriler ele alınacak ve ardından devletçilik ilkesinin nasıl ele alındığı gösterilmeye çalışılarak, Toplumbilim kitabındaki ideolojik içerikler analiz edilmeye başlanacaktır.

Necmettin Sadak ekonomi çalışmalarında devletten ziyade bireyi ön plana çıkaran, bireysel girişim ve yarışmanın hakim olduğu ve serbest piyasa anlayışına yanan liberal ekonomiyi “başiboş ekonomi” olarak ifade etmiştir (Sadak, 1948, s. 70). Sadak göre; “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” ilkesini temel alan liberal ekonomi anlayışı, neredeyse tüm dünyanın bir iki sanayi ülkesinin açık pazarı olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır.

Liberalizmin baş gösterdiği İngiltere, diğer Avrupa ülkelerinden yaklaşık 30-40 yıl önce fabrikalar kurmaya başlamış ve büyük sanayi merkezi haline gelmişti. İngiltere elde ettiği bu konumu sürekli kılmak için bazı çalışmaların içersine girmiştir. Bu çalışmaların amacını Sadak şu şekilde ifade etmiştir: “Bazı memleketler fabrika kurup, her şeyi yapsın, ötekilerine satsın; ötekiler sadece ekinle uğraşsınlar, ilkel madde satsınlar...” (Sadak, 1948, s. 70). Bu şekilde sömürü temeline dayanan sistemin, ortaya çıktığı yer olan İngiltere’de bile son zamanlarda sarsıldığını belirten Sadak, böylece başıboş olarak ifade ettiği liberal ekonomiye karşı çıkmıştır (Sadak, 1948, s. 70).

Liberal ekonomiden sonra, Marx’ın tarihsel materyalizmi teorisi üzerinden sosyalizm ve komünizm eleştirisi görülmektedir. Tarihsel materyalizm kuramını göre, toplumu oluşturan kurumların temelinde ekonomi vardır. Din, eğitim, sanat, bilim, siyaset gibi tüm alanlar ekonomimin değişim ve dönüşümü sonucu şekillenirler. Üretim şekillerinin değişimi, diğer tüm alanlarda değişimi beraberinde getirmiştir. Eğer değişmelerde aksaklıklar veya gecikmeler olursa, toplumda bunalımlar ve devrimler baş gösterir. Bu noktada ekonomi sisteminde meydana gelen değişim, sınıf çatışmalarını(kavgalarını) meydana getirir. Ortaya çıkan bu sınıf kavgaları da mevcut ekonomi sistemini ortadan kaldırır (Sadak, 1948, s. 220). Marx’ın tarihsel materyalizm teorisinde ortaya attığı bu fikirlerden hareketle, Sadak, Marx’ın içinde bulunduğu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “Karl Marx bu mesleği ortaya attığı zaman, o devirde ilerleyen, büyüyen endüstri hareketinden gözleri kamaşmıştı. Bu hareketin toplumsal sonuçlarından adeta ürkmüştü” (Sadak, 1948, s. 220). Marx’ın sağlıklı bir ruh halinde bu fikirlerini ortaya atmadığını ve O’nun toplumsal alanda meydana gelen değişimlerin etkisinde kaldığını düşünen Sadak, sosyoloji nazarından bakıldığında, ekonomi kurumunun toplumsal kurumlar içerisinde ne ilk ne de en önemli ögesi olduğunu belirtmiştir. Marx’a yapılan bu eleştiriden sonra, tarihsel materyalizm kuramına yönelik yapılan bir diğer eleştiri de şu yöndedir. Tarihsel materyalizmin benimsediği temel iddialardan biri şu şekildedir: “İnsanlar, kendi erkinlikleriyle özdeksel menfaatlerinden birini seçmek zorunda kaldıkları zaman hep erkinliklerinden vazgeçmişlerdir” (Sadak, 1948, s. 220). Sadak göre, tarih bizlere bu iddianın yanlış olduğunu göstermiştir. Tarihsel materyalizmin ortaya attığı bu iddiayı, Sadak, kendi ifadeleri ile şu şekilde: “Eğer uluslar özdeksel menfaatlerini erkinlikten üstün tutsalardı istiklal savaşlarının hiçbiri olmazdı. Türk ulusu, erkinliği için özdeksel menfaatlerinin hepsini çiğnemiştir” (Sadak, 1948, s. 220) çürütmüştür. Böylece liberalizmden sonra, Marx üzerinden tarihsel materyalizm kuramı da eleştirişmiş ve kabul edilmemiştir. Şimdi, Cumhuriyet Dönemi’nde devlet

politikası olarak benimsenen devletçi ekonominin, Necmettin Sadak tarafından nasıl ele alındığına geçilebilir.

Öncelikle belirtmelidir ki, Necmettin Sadak devletçilik konusuna özel bir önem göstermiş ve üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuştur. Devletçilik ile ilgili açıklamalara geçilmeden önce, devletçiliği ortaya çıkaran tarihsel olaylar üzerinde durulmuştur. Tarihsel süreç içerisinde çeşitli nedenler dolayısıyla bazı ülkeler, gerek toplumsal gerek ekonomik alanda geri kalmışlardır. Bu geri kalmışlığın ortadan kaldırılması ve ilerlemenin sağlanması için yapılan veya yapılacak olan girişimlerin sadece bireylere bırakılması, istenilen hedeflere ulaşma süresini geciktirmiştir. Bunun yanında bazı ülkeler siyasal bağımsızlıklarını elde edemedikleri için ekonomi alanında da özgür olmadıkları ve hatta diğer devletlerin açık pazarı haline geldikleri de görülmektedir. Eski Türkiye’de de yapılan bir takım hatalı uygulamalar sonucu yabancı devletlere verilen ayrıcalıklar, ekonomik istiklali neredeyse ortadan kaldırmıştı (Sadak, 1948, s. 71).

Özellikle yapılan devrimler sonucu ulusal egemenliği ve Lozan Antlaşması sonrasında ise siyasal egemenliği elde etmeyi başaran Türkiye, her türlü alanda meydana gelen değişime ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Bunun için öncelikle devletin ekonomik alana müdahalesi şart olmuştur. Ekonomik görevleri üstüne alan devlet, öncelikle demiryolları ve limanların yapımına ve bunların işletilmesine önem vermiştir. Demiryolları ve limanların devletleştirilme nedenini, Sadak, şu ifadeler ile açıklamaya çalışmıştır: “Bunları yapacak fert anamalı ve girişimi olmadığı için, bu önemli ihtiyaçların karşılanması için yıllarca beklemek yahut memleketi, eskisi gibi, sömürmeyi düşünen ecnebi anamala yalvarmak lazımdı. Demiryolları ve limanların devletleşmesi bu zorunluluğun sonucudur” (Sadak, 1948, s. 71).

Demiryolları ve limanları devletleştirilme gerekçesini açıklayan Sadak, fabrikaların da aynı şekilde devlet tarafında açılmasını doğru bulmuştur. Ülkemizde yetiştirilen birçok ürün(pamuk, yün, tiftik vs. gibi) işlenmemiş halde diğer ülkelere ucuz bir şekilde satılırken; kendi memleketimizde yetiştirilen ürünler yabancı ülkelerin fabrikalarında işlenip pahalı fiyatlara tekrar ülkemize satılmakta idi. Böylece dışarıya çok ucuz satılan ürünler, çok pahalı bir şekilde tekrar alınıyordu. Bu durum, ulusal ekonominin sürekli olarak dışarıya akmasına neden olmaktaydı. Bu durumun ortadan kaldırılmasının yolu, kendi fabrikalarımıza sahip olmamızdı. Ancak yeterli sermayeye sahip olmayan bireysel girişimler ile fabrikalar kurmak mümkün olmamıştır. Bu noktada devlet eliyle fabrikaların

kurulması zorunlu bir hal almıştır. Durum böyle olunca endüstri işleri, devletin temel görevleri arasında yer almaya başlamıştır (Sadak, 1948, s. 71-72). Böylece gerek demiryolları ve limanların gerekse fabrikaların neden devletleştirilmesi gerektiğini belirten Sadak, devletçilik politikasını benimsediği ve savunduğunu da göstermiştir.

Sadak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında devreye konulan ve uzun bir süre devlet politikası olarak sürdürülen devletçiliğin, olumlu sonuçlarını göstererek, bu politikanın gerekli ve zorunlu olduğunu göstermeye çalışmıştır. Ardından devletçiliğin getirdiği faydalar sıralanmaya başlanmıştır: “Devletin açtığı fabrikalarda işçiler çalışır, işsizlik ortadan kalkar. Menfaat gözetmeyen devlet, işçilere daha çok gündelik verir. Hem üretmenin hem işçinin kazanması, halkın satın alma yeteneğini artırır, memlekette hayat düzeyi yükselir. Bu da uygarlığın yükselmesi demektir” (Sadak, 1948, s. 72). Böylece devletçilik ilkesiyle; işsizlik sorunlarının ortadan kalkacağını, gelir düzeyinin artacağını, ülkenin gelişim düzeyinin artacağı ve medeniyet seviyesinin yükseleceğini belirten Sadak, bunlarla sınırlı kalmayıp, devletçiliğin getirdiği faydaları anlatmaya devam eder:

Devletçiliğin en büyük faydası, kazanç ve anamalin sayılı fert elinde birikmesine engel olarak, Avrupa'da olduğu gibi sosyalizm, komünizm gibi cereyanların doğmasına sebep bırakmamaktadır. Bunun içindir ki büyük ekonomi ve endüstri hayatına devletçilik rejimi ile girişen Türkiye'de işçi ve patron kavgaları, milyoner ve aç sınıfları olmayacaktır (Sadak, 1948, s. 72).

Devletçilik ilkesi üzerinde uzunca duran Sadak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında devletin yardım ve teşvikiyle açılan bankalar üzerinde durmayı da ihmal etmemiştir. Türkiye'de ulusal hükümet kurulmadan önce, yabancı bankaların ülkeye egemen olduğu ve bu nedenle kredinin de yabancıların elinde olduğunu belirten Sadak, Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan çalışmaların neticesinde bu durumun değiştiğini söylemiştir. Nitekim Cumhuriyet Dönemi'nde ulusal bankaların yaygınlık kazanmaya başladığı göstermek için, açılan bankalar tek tek sayılmıştır. Bunlar; 1931 yılında Devlet Bankası olarak kurulan Cumhuriyet Merkez Bankası, 1925'te Sanayi ve Maadin Bankası, 1933'te Sümer Bank, 1924'te İş Bankası, Emlak ve Eytam, Ziraat Bankaları, Emniyet Sandıkları şeklinde sıralanmıştır (Sadak, 1948, s. 208).

Böylece Necmettin Sadak'ın Toplumbilim(Sosyoloji) kitabında ele alınan ekonomi anlayışı gözler önüne serilmeye çalışıldı. Öncelikli olarak belirtilmelidir ki, Cumhuriyet Dönemi'nin egemen Kemalizm ideolojisinde, devletçilik bir ilke olarak kabul edilmiş ve devlet politikası olarak yürürlüğe konulmuştur. Sadak, Cumhuriyet Dönemi'nde benimsenen ve uygulanan devletçilik ilkesini kabul edip, uygun görmeye kalmamış, aynı

zamanda devlet veya hükümet sözcüsü gibi bu ilkeyi ders kitabında uzun uzadıya açıklamıştır. Tek partili dönemde milletvekili görevini üstlenen Sadak'ın bu tutumu anlaşılabilir değildir. Zira Kemalizm ilkeleri (Unutulmamalıdır ki, bu ilkeler içerisinde devletçilik de var.) yapılan kurultaylar neticesinde Cumhuriyet Halk Partisi'nce benimsenmiş ve Sadak ta, Atatürk ilkelerinin kabul eden Cumhuriyet Halk Partisi'nin Sivas milletvekilidir. Bu nedendir ki, devlet tarafından benimsenen devletçilik ilkesi, Toplum Bilimi kitabı aracılığıyla genç nesle aktarılacak ve benimsetilmek istenmiştir. Ayrıca Sadak'ın bizzat devlet tarafından veya devlet yardımıyla açılan bankaları tek tek sıralanması ve açıklanması da, yine hükümet sözcülüğü yapma görevini üstlenen tavrı ile ilgilidir. Kısaca belirtmek gerekirse; Cumhuriyet Dönemi egemen ideolojisi olan Kemalizm (burada bahsedilen devletçilik ilkesidir), Toplum Bilim kitabıyla doğrudan genç nesillere tanıtılmaya, gösterilmeye ve dolayısıyla benimsetilmeye çalışılmıştır.

5.2.1.2. Aile

Aile konusunda, öncelikle Türk aile yapısının nasıl olduğu üzerinde durulmuştur. Sadak, Türk aile yapısının ataerkil olduğunu iddia eden yaklaşımları kabul etmemiştir. Ona göre eski Türklerde görülen aile tipi, Avrupalı sosyologlar tarafından Germen ailesi olarak adlandırdıkları aile tipine yakındır. Bu aile tipinde gene baba otoritesi hakimdir, ancak aile içindeki baba sınırsız haklara sahip değildir. Soy ailesi olarak da ifade edilen bu aile biçiminde, babanın otoritesinin azaldığı görülür. Sadak, eski Türk ailesinde görülen bu yapının, ataerkil aileden farklı olduğunu ve dolayısıyla Türk aile yapısının ataerkil olmadığını göstermek için, eski Türk ailesi hakkında bir takım tarihi bilgiler vermiştir. Örneğin: “Eski Türk ailesi, Türk özleri gibi, birlik ve demokratik idi. Ailede kadının yeri daha sayılı ve saygılı idi. Birden fazla karı almak yok gibiydi. Kadın kocasından ayrı yaşamakla beraber kendi alanında büyük otorite sahibiydi... Tabiat gizemlerini, büyü ve bağı formüllerini, iyi edici otları kadınlar belirlerdi” (Sadak, 1948, s. 113). Sadak, eski Türk ailesinde görülen bu durumlardan hareketle, Türk aile yapısının ataerkil olamayacağını belirtmiştir. Avrupalı bazı düşünürler, eski Türklerde bulunan aile ocağı ateşine kutsallık atfedilmesi ve bu aile ocağının hiç sönmemesi gibi durumları göz önünde bulundurarak, Türk aile yapısının ataerkil olduğunu düşünmüşlerdir. Ancak, Sadak'a göre: “Türklerin ocağında, Roma'da olduğu gibi aile atasının ruhu değil, hem ananın hem de babanın mabutları vardır” (Sadak, 1948, s. 114). Dolayısıyla Türk aile yapısı hakkında

çeşitli fikirler ortaya atan bazı Avrupalı düşünürlerin fikirlerinin doğru olmadığını ileri sürmüştür. Ayrıca bu düşüncesini temellendirmek için, sosyoloji alanında büyük bir otorite kabul edilen Durkheim'ın da Türklerin aile yapısını ataerkil olarak değerlendirmedeğini belirtmiştir (Sadak, 1948, s. 114).

Türk aile yapısının ataerkil olmadığını belirtmeye çalışan Sadak, diğer taraftan *birden fazla karı almak* geleneğinin nereden Türklere geldiğini de göstermeye çalışmıştır. Sadak' a göre: “Bu adet, İslamıktan sonra Araplara, ve oradan Türklere geçti” (Sadak, 1948, s. 123). Dolayısıyla zamanla Türklere de görülmeye başlanan dört kadınla evlenmek ve istenildiği kadar cariye alma gibi durumlar, *İslam ailesi* yapısından etkilenmelerin neticesidir (Sadak, 1948, s. 123). Necmettin Sadak, bu ifadelerden hareketle, *demokrat* olduğunu söylediği eski Türk topluluklarının yapısının ne gibi sebeplerden dolayı değiştiğini göstermeye çalışmıştır. Ardından eski Türklere ve Arap ve Fars kültürünün etkisi altında kalan Müslüman toplumlardaki kadının mukayesesini yaparak, durumu daha somut hale getirmeye çalışmıştır. “Müslüman kadın, Arap ve Fars adetlerinin girdiği yerde çok fena bir hayat yaşarken, eski Türk adetlerinin aile ve kadın hayatında yaşadığı yerlerde erkeğe eşit ve hür bir insan saygısı görürdü” (Sadak, 1948, s. 116)

Dolayısıyla Türk aile yapısının ataerkil olmadığını belirten Sadak, ardından Türk aile yapısına giren *birden çok karı alma* gibi durumları da İslam, Arap ve Fars gibi diğer kültürlerin etkisinde kalınmaya bağlamıştır. Böylece öz Türk aile yapısının demokratik olduğunu gösterilmeye çalışılmıştır.

Sadak, Türkiye'de Devrimi'nin yaşandığı süreye kadar, belirli bir aile kanununun olmadığını belirtmiş ve bu sürece kadar Türk aile yapısının İslam, Arap ve İran kültür ve adetlerinin etkisinde kaldığını ifade etmiştir (Sadak, 1948, s. 115). Ancak Türkiye'de gerçekleştirilen devrim sonrasında kurulan Cumhuriyet rejimi, aile yapısında büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Özellikle 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun ile beraber; evlenme, boşanma, miras gibi konulara modern ve demokratik düzenlemeler getirilmiştir. Dolayısıyla modern aile tipinin ortaya çıkmaya başlaması da Medeni Kanun ile beraber gerçekleşmiştir. Sadak, Medeni Kanunun maddelerinden hareketle, aile yapısında meydana gelen yenilikleri göstermeye çalışmıştır. Örneğin: “Medeni Kanun'un on birinci maddesine göre, evlenme kişiyi reşit kılar deniyor. Bu, çocuğu eski ailede olduğu gibi, sonuna kadar baba otoritesi altında kalmadığını gösteriyor” (Sadak, 1948, s. 118). Bunun dışında Medeni Kanun ile oluşturulmaya çalışılan yeni modern Türk ailesi,

diğer birçok yönden de eski aile yapısından ayrılmaktadır. Bunlar: “Aile içinde kadın ve erkeğe aynı hakların verilmesi, karı koca arasında mal ayrılığı olması, mirasın çocuklar arasında eşit olarak paylaşılması, baba ve ananın da eşitlik üzerine mirasçı olmaları” (Sadak, 1948, s. 118) şeklinde sıralanabilir.

Sadak, Medeni Kanun ile beraber Türk aile yapısında meydana getirilen düzenlemeleri, Türk milletinin yapısına uygun görmüştür. Ona göre uzun yıllar boyunca, Türk aile yapısında, din-şeriat hükümleri ile ulusal vicdan, yani toplumda egemen olan örf ve adetler arasında ayrılıklar baş göstermiştir. Ancak gerçekleştirilen ulusal devrim ile, Türk ailesi, şeriat hükümlerini geride bırakmıştır. Bundan dolayıdır ki, Türkiye’de Medeni Kanun ile beraber, eski aile yapısından yeni aile yapısına ya da tipine geçiş sorunsuz bir şekilde gerçekleşmiştir (Sadak, 1948, s. 118).

Kısaca belirtmek gerekirse; Sadak, Türk aile yapısı üzerinde İslam, Arap ve Fars kültürlerinin olumsuz etkilere sahip olduğunu belirtmiştir. Bu olumsuz etkilerden kopuşun Medeni Kanun ile gerçekleştiğini belirten Sadak, aynı zamanda modern ve çağdaş Türk aile yapısının ortaya çıkışını da bu Kanun’a bağlamıştır. Modern Türk aile yapısının ortaya çıkmasını sağlayan Medeni Kanununun Kabulü gibi Cumhuriyet Dönemi çalışmalarını övgüyle anlatan Sadak, bu yolla, döneminin egemen ideoloji anlayışının istediği aile tipini, yazmış olduğu ders kitabı ile genç nesle aktarmaya ve benimsetmeye çalışmıştır.

5.2.1.3. Kadın

Necmettin Sadak Toplumbilim kitabında kadın konusunu ele alırken yoğun bir Osmanlı eleştirisi yapmıştır. Özellikle Osmanlı Dönemi’nde, kadının her türlü toplumsal alandan ayrı tutulmasını ciddi bir şekilde eleştirmiştir. Osmanlı Dönemi’nde Türk kadınının içinde bulunduğu durum anlatılmadan önce, eski Türklerde kadının toplumsal alandaki konumu ele alınmıştır. Sadak göre, eski Türklerde tüm toplumsal alanlarda kadın ve erkek beraber hareket etmiştir (Sadak, 1948, s. 129). Kadının ve erkeğin tüm toplumsal alanlarda beraber hareket ettiğini belirten Sadak, ardından siyasi ve ekonomik alanlarında kadın ve erkeğin durumunu gösterecek açıklamalarda bulunmuştur. Eski Türklerde kadının siyasi alandaki etkinliğini: “Devletin otoritesi, Türklerde hakanla hatunda idi. Her ferman, hakan ve hatun buyuruyor ki diye başlardı. Hakan tek başına elçileri kabul edemezdi. Hatunla beraber kabul ederdi. Kadın, savaşlarda, siyasal toplantılarda, avda mutlaka kocasıyla bulunurdu”

(Sadak, 1948, s. 129) ifadeleri ile göstermeye çalışılmıştır. Dolayısıyla denilebilir ki, eski Türklerde, siyasal alanda hakan ile hatun neredeyse eşit haklara ve yetkilere sahip olmuştur.

Eski Türklerde kadının ekonomik işlerdeki konumu göstermeye çalışan Sadak, Doğu Türkistan'da yaşayan Türkler hakkında araştırmalar yapan Grenard'tan faydalanmıştır. Grenard'ın yapmış olduğu çalışmalardan hareketle: “Bir çiftçi buğday veya mısırını elinden çıkarmak istediği vakit, karısıyla beraber pazara gider, kadın alışveriş işlerini kontrol eder, malı kadın isterse ve dilediği fiyata satar. Bunun için kadınlar yalnız başına pazara giderek iş görürler” (Sadak, 1948, s. 129) ifadelerini kullandığını belirten Sadak, yapmış olduğu bu alıntı ile eski Türklerin ekonomi alanındaki etkinliklerini göstermeye çalışmıştır.

Böylece gerek siyasal alanda gerekse ekonomi alanında, erkekle eşit sayılacak haklara sahip olan Türk kadınının, toplum içerisindeki yeri, önemi ve seviyesi de gösterilmiştir. Yukarıda eski Türk toplumlarında kadının sahip olduğu konumundan hareketle, Sadak, eski kavimler arasındaki milletlerden hiçbirinin Türkler kadar kadına toplumsal alanda yer vermediğini belirtmiştir.

Grenard'ın Doğu Türkistan Türkleri üzerine yaptığı gözlem sonuçlarından hareketle, Asya'daki eski Türklerin toplumsal alanda kadına verdiği değeri anlatan Sadak, ardından İbn-i Batuta'dan hareketle, Anadolu'daki Türk kadınının durumunu anlatmaya çalışmıştır. Sadak, İbn-i Batuta'nın Anadolu'da yaptığı geziler sonucunda, Türk kadını hakkındaki gözlemlerini şu şekilde: “Burada acayip bir hal gördüm. Türkler nezdinde kadınlar tazim görmektedirler. Kadınların mertebesi erkeklerden yüksektir” (Sadak, 1948, s. 130) ifade ettiğini söylemiştir. Türk kadınının mertebe olarak erkekten yüksek olduğunu acayip bir durum olarak ifade eden İbn-i Batuta'nın ifadelerinde anlaşılacağı üzere; o dönemde Anadolu'da kadına bu kadar değer veren bir başka millet veya topluluk yoktur veya görülmemiştir.

Eski Türk topluluklarında kadının konumunu gösteren bir başka durumda, Türklerin kız çocukları bir felaket olarak görmemesidir. Zira Araplarda kız çocuklarının dünyaya gelmesi adeta bir felaket olarak görülmüştür (Sadak, 1948, s. 130).

Böylece Sadak'ın eski Türk kadınının toplum içindeki önemli konumu gözler önüne sermeye çalıştığı görülmektedir. Eski Türklerde kadının sahip olduğu konumun, diğer hiçbir millette bulunmadığını iddia eden Sadak, bu yaklaşımıyla eski Türk toplumlarının yüceltici

övgüleri hak ettiğinin mesajını vermiştir. Ancak Osmanlı Dönemi'nde Türk kadının durumuna gelindiğinde işler değişmektedir. Eski Türklere kadının konumuna yönelik yapılan tüm övgü dolu açıklamalar, Osmanlı Dönemi'ne gelindiğinde, yerini ağır eleştirilere bırakmıştır.

Zira Sadak'a göre; Osmanlı zamanında, eski Roma ataerki aile biçiminden kalma ve özellikle Araplardan ve İranlılardan Türklere geçen adetler, kadını çok kötü bir konuma düşürmüştür. Ne medeni ne siyasi hiçbir hakka sahip olmayan kadınlar, eve kapatılarak hiçbir iş görmemeleri ve kimse ile görüşmeleri için çalışılmıştır. Bu durum doğal olarak, Türk kadınına, her türlü alanda çok gerilere düşürmüştür. Kısaca Sadak'a göre; yukarıda bahsedilen kültürlerin etkisi altında kalanınca, Türk kadınının herhangi bir eşyadan farkı kalmamıştı (Sadak, 1948, s. 131). Neredeyse hiçbir hakka sahip olmadan ve bir eşya gibi hayatını sürdürmeye çalışan kadının, ayrıca giydiği elbisesinin boyuna bile karışılmıştır: "Zaman zaman çıkan fermanlarla, kadınların elbiseleri, feracelerinin boyu belirtilir, bayram günleri kadınların dışarı çıkmamaları, gezme yerlerine gitmeleri yasak edilirdi" (Sadak, 1948, s. 132).

Osmanlı Dönemi'nde kadının kötü durumunu gözler önüne sermeye devam eden Sadak, ayrıca kadının gündelik yaşam içindeki rolünü de şu şekilde ifade etmiştir:

Kadınlar hiçbir mesleğe giremezler, hatta kocalarıyla beraber arabaya binemezlerdi. Vapur, tramvay, şimendifer, gibi yerlerde kadınlar perdelerle bölünmüş ayrı ayrı yerlerde otururlardı. Seyir yerlerinde, parklarda, tiyatrolarda, kadınlar için büyük kafes ve tahta perdelerle ayrılmış yerler vardı. Bu böyle olduktan sonra kadınların lokanta, kahve gibi yerlere girmeleri büsbütün yasak edilmişti. Evlerde bile kadınlar kadın misafirler ile haremde, erkeklerde kendi aralarında selamlıkta otururlardı (Sadak, 1948, s. 134).

Görüldüğü üzere kadınlar; aile içinde, ev dışında, sosyal alanlarda, ulaşım araçlarında ve hatta kendi evlerinde dahi geri plana atılmışlardır. Durum böyle olunca, kadınlara toplum içerisinde hiçbir görev ve sorumluluk da verilmemiştir. Sadak'a göre, Osmanlı Dönemi'nde kadının içerisinde bulunduğu bu kötü şartlar altındaki yaşamı, çok az bir değişiklik ile ulusal devrimine kadar devam etmiştir (Sadak, 1948, s. 134). Ancak Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde, kadının toplum içerisindeki bu durumu ortadan kalkmaya başlamıştır. Cumhuriyet'in getirdiği yenilikler kadınlara sosyal, kültürel, medeni vb. birçok hak tanımış ve böylece kadın, toplumsal alanda bir eşya konumundan çıkarılıp vatandaş konumuna getirilmiştir. Sadak, Türk kadınının Osmanlı zamanında içinde bulunduğu hiçe sayılmaz konumundan kurtulmasının önemli nedenlerinden biri olarak: Türk kadınının Kurtuluş Savaşı'nda gösterdiği başarıyı göstermiştir (Sadak, 1948, s. 136).

Zira Türk kadını, Kurtuluş Savaşı'nın gerçekleştiği birçok cephede çeşitli görevler alarak büyük başarı göstermiştir.

Dolayısıyla; gerek 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun, gerek Cumhuriyet'in getirmiş olduğu diğer yenilikler ve gerekse Türk kadınının Kurtuluş Savaşı'ndaki başarısı, Türk kadınının toplum içerisinde eski konumu değiştirmiştir ve erkekle hemen her alanda eşit konuma getirmiştir. Yapılan yenilikler sonucu toplum içerisinde yaşam alanı bulmaya başlayan Türk kadını, kültürel ve sanatsal birçok alanda görev almaya, çalışmaya başlamıştır. Artık lise ve üniversite düzeyinde eğitim veren okullara kızlar da gitmeye başlamış ve bunun neticesinde Türk kadını o zamana kadar sahip olamadığı tüm meslekleri icra etme hakkını elde etmiştir. Örneğin kadınlar artık öğretmen, doktor, avukat, hakim vs. olmaya başlamıştır. Kadına verilen haklar elbette kültürel, sosyal, ekonomik alanla sınırlı kalmamıştır. Medeni Kanun'un getirdiği yenilikler ile toplum içerisinde önemli bir konuma sahip olmaya başlayan kadınlara, daha sonra siyasi haklar da verilmiştir. Siyasi haklarını elde eden kadın artık seçme ve seçilme hakkına da sahip olmuştur. Sadak, Cumhuriyet'in getirmiş olduğu yenilikleri ile beraber; gerek aile gerekse kadın konusunda Türkiye'nin en ileri memleketler arasında yer aldığını düşünmüştür (Sadak, 1948, s. 136).

Görüldüğü üzere; kadın konusunda Osmanlı'yı eleştiri bombardımanına tutan Sadak, Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sini ve yapılan yenilikleri övgüyle anlatmıştır. Kadının Osmanlı zamanında hiçbir hakka sahip olmadığını, adeta bir eşya gibi görüldüğünü, ancak Cumhuriyet ile beraber, erkek ile eşit bir konuma geldiğini ve sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel, toplumsal tüm haklara sahip olduğu belirtmiştir. Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti mukayesesini hareket noktası yapan Sadak, yazmış olduğu Toplumbilim kitabında, diğer konularda olduğu gibi kadın konusunda da yoğun bir ideolojik söyleme yer vermiştir. Cumhuriyet Dönemi yeniliklerinin tümünde kendisini somut bir şekilde gösteren Kemalizm ideoloji, kadın konusunda da belirgin bir şekilde kendini göstermiştir (Cumhuriyet Döneminde yapılan yeniliklerin ele alındığı dördüncü bölümde, bu konu üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuştur). Egemen gücün ideolojisini her alanda gösterdiği tek partili dönemde, ders kitapları da egemen gücün istediği şekilde oluşturulmuştur. Necmettin Sadak'ın yazmış olduğu Toplumbilim kitabında bu durum belirgin bir şekilde görülmektedir.

5.2.1.4. Millet

Toplumbilim kitabında Cumhuriyet Dönemi yeniliklerinin somut bir şekilde ortaya konulmaya çalışıldığı ve bu yeniliklerden övgüyle bahsedildiği diğer bir konu, millettir. Necmettin Sadak, Osmanlı'nın dağılma döneminde ortaya çıkmaya başlayan milliyetçilik(ulusalcılık) fikrinden başlayarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilke olarak kabul ettiği milliyetçilik anlayışına kadar geçen süreci anlatmaya çalışmıştır. Osmanlı Dönemi'nde daha çok tarih ve dil çalışmalarıyla milliyetçilik fikrinin filizlenmesinde büyük öneme sahip olan Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Paşa'nın çalışmaları üzerinde durmuştur. Osmanlı'dan sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde ise, Mustafa Kemal'in ortaya atmış olduğu milliyetçilik anlayışı üzerinde durulmuştur. Osmanlı'da millet ve milliyetçilik(ulusçuluk) fikrinin ortaya çıkışına geçmeden önce ifade edilmelidir ki, Sadak, millet konusunu, Mustafa Kemal'in ortaya attığı *milliyetçilik* ilkesi çerçevesinde ele almıştır.

Sadak, Türkiye'de milliyetçilik fikrinin Osmanlı'nın dağılma dönemlerinde görülmeye başladığını belirtmiştir. Ona göre, milliyetçilik fikrinin güçlenmeye başlaması saray nüfuzunun etkililik derecesiyle ilişkilidir. Merkezi otoriteyi temsil eden sarayın etki gücü azaldığı vakit, milliyetçilik fikri güçlenmeye başlamıştır. Güçlü bir merkezîyetçilik, meşruîyet rejiminin yerine geçtiğinde ulusçuluk fikri güçleneceği düşünülmüştü. Ancak Sadak durumun böyle olmadığını belirtmiştir. Ona göre birçok ulusu içerisinde barındıran Osmanlı'nın monarşik yapısını güçlendirmeye çalışması, gerçek ulusçuluk fikrinin doğması önünde büyük bir engel olmuştur (Sadak, 1948, s. 45). Sadak, Tarih Encümeni'nin hazırladığı tarih çalışmalarından yaptığı alıntıyla hareketle, Osmanlı'nın yapmış olduğu hatayı göstermeye çalışmıştır: "Hürriyet ve müsavat esasları kabul olunur ve bir meclisi mebusan teşkil edilirse, Rum Rumluğunu, Bulgar Bulgarlığını, Sırp Sırplığını unutup Osmanlı olacak zannediliyordu" (Sadak, 1948, s. 45). Sadak, bu düşünceye sahip olanları bilgisiz kimseler olarak ifade etmiştir. Ona göre bu gibi düşüncelere sahip olanların meydana getirdiği hareket akımları, sadece politika içerisine hapsolmuştur. Bu nedenle hiçbir sonuç meydana getirememişlerdir. Zira O'na göre; milliyetçilik fikrini, devlet şeklinde değil, vicdanlarda yaşatmak gerekirdi. Onun içindir ki, öncelikli olarak: "Türkün varlığını öğrenmek ve öğretmek gerekiyordu" (Sadak, 1948, s. 46).

Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Paşa'nın milliyetçilik fikrinin doğması için yapmış oldukları katkılarına geçmeden önce, Türkiye'de milli(ulusal) tarih merakının ortaya çıkmasına sebep olan gelişmenin ne olduğuna bakmakta yarar vardır. Çünkü Türkiye'de ortaya çıkmaya başlayan milliyetçilik fikri, öncelikle tarih ve dil çalışmalarında kendini göstermiştir. Sadak, milli(ulusal) tarih anlayışımızın ortaya çıkmasında bazı Batılı tarihçilerin büyük etkiye sahip olduğunu düşünmüştür. Batılı tarihçilerin Türkler hakkında yapmış olduğu kapsamlı çalışmalar ve yazdıkları kitaplar; Türklerin çok eski, köklü ve şanlı bir geçmişe sahip olduğunu göstermiştir. Batılı tarihçilerin çalışmaları sonucu ortaya çıkan bu farkındalık, Türkiye'de milli(ulusal) tarihe merak uyandırmıştır (Sadak, 1948, s. 46). Bu gelişmeler, İstanbul Darülfünun'da hocalık yapan Ahmet Vefik Paşa'nın çeşitli çalışmalara başlamasına neden olmuştur. Ahmet Vefik Paşa öncelikle, *Şecerei Türkiye*'yi şark Türk lehçesinden İstanbul Türkçesine çevirmiştir. Ardından Türkçenin ne kadar zengin bir dil olduğunu, diğer lehçelerle kıyaslayarak göstermek için *Lehçei Osmani* yazmıştır (Sadak, 1948, s. 46).

Süleyman Paşa ise; *Tarihi Alem* adlı tarih kitabı ile *Sarfi Türki* adlı bir gramer kitabı yazmıştır. Süleyman Paşa'nın fikirlerinin özetini, yazdığı bir mektuptan yapılan alıntıda görmek mümkündür. Mektuptaki ifadeler şu şekildedir: “Edebiyatımıza Osmanlı edebiyatı demek doğru değildir. Nasıl ki lisanımıza Osmanlı lisanı, milletimize Osmanlı milleti demektir yanlıştır. Çünkü, Osmanlı tabiri yalnız devletin adıdır. Milletimizin adı Türk'tür. Lisanımız da Türk lisanıdır” (Sadak, 1948, s. 46).

Böylece yaptıkları çalışmalarla Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Paşa, Türkiye'deki milliyetçilik hareketinin kıvılcımını yakmışlardır. Bu kıvılcım, önemli gelişmelerin yaşanması için elbette önemli bir adımdır. Ancak milliyetçilik fikri, dil ve tarih alanına sıkıştırdığı için büyük başarılar elde edilememiştir. Sadak, milliyetçilik(ulusçuluk) fikrinin tam olarak anlaşılmadığı ve bu nedenle de yanlış yollarda arayışlar içersine girenlerin olduğunu da belirtmiştir. Ona göre; Panislamizm ve Panturanizm bu yanlış yollardan ikisidir. Milliyetçiliği dincilik olarak ele alanlar, Panislamizm fikrini ortaya atmışlardır. Bunlar, yaşadıkları yüzyılı göz ardı edip toplumsal bütünleşmenin din ile sağlanacağını düşünerek, tüm Müslüman nüfusunu Türk millet içerisinde görme hayalini kuran kişilerdi. Sadak'a göre bu kişileri “bilgisiz politikacılar” olarak ifade etmiştir (Sadak, 1948, s. 47). Milliyetçiliği ırk esasına dayanan bir fikir olarak algılayanlar ise, Panturanizmi ortaya atmışlardır. Sadak'a göre bunlar, bir takım pangermanist fikirlerin etkisinde kalarak

milliyetçiliğin tarihsel oluşumundan bihaber diler. Millet ve milliyetçilik için olmazsa olmaz kabul edilen vatan ve devlet birliğini göz ardı ederek yola çıkmış bu kişiler, farklı coğrafyalarda bulunan Türkleri birleştirmeyi düşünmüşlerdir.

Sadak, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmaya yüz tutmuş zamanlarında Panislamizm ve Panturanizm akımlarını ortaya atmış kişileri eleştirmiştir. Onlar için şu ifadeleri: "Türkiye sınırları dışında yaşayan ve Türkiye Türklerinden asırlarca sürmüş kültür farklarıyla ayrılan kümeleri Türk birliği içine alarak, ölmek üzere bulunan Osmanlı İmparatorluğu yerine daha geniş, daha farklı ülkeleri toplayarak eski tarihsel varlıklarını yaşatmak isteyen hayalci politikacılar..." (Sadak, 1948, s. 47) kullanmayı uygun bulmuştur. Osmanlı zamanında ortaya atılmış bu fikir akımları, ulusçuluğun oluşması ve yerleşme gibi sonucu veremezdi. Zira bu fikirler, dönemin reel koşulları düşünülerek ortaya konulmadıkları için kendi içlerinde bocalamaktaydılar. Sadak, Osmanlı Dönemi'nde ortaya atılan bu fikirleri önce göstermiş ve eleştirmiş, ardından Türkiye Cumhuriyeti döneminde ortaya atılmış olan milliyetçilik(ulusçuluk) fikrini ele almış ve övmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti, kurulduktan sonra benimsediği temel ilkelerden biri milliyetçilik olmuştur. Bu milliyetçilik anlayışına göre; hem bilim ve teknikte gelişmiş medeniyetler takip edilmeli hem de ulusal ve milli değerler korunmalıdır. Kısaca medeniyette, gelişmiş Batı Medeniyetleri; kültürde Türk kültür benimsenmelidir. Ortaya atılan bu milliyetçilik anlayışının işlevsel bir hale gelmesi için, ulusun önce değerini ve eksikliklerini görmesi gerekiyordu. Bunun içindir ki Cumhuriyet'ten sonra; Türk Tarih Tetkik Cemiyeti ve Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Bu iki kurum ile, milliyetçiliğin temel iki ögesi olan tarih ve dil birliği oluşturulmaya çalışılmıştır. Ulusun tarihsel bir kurum olduğunun farkında olan ve Türk ulusuna kendi tarihini doğru bir şekilde öğretmeyi hedefleyen Cumhuriyetçi kadro, Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'ni kurmuştur. Sadak, tarih ve milliyetçilik duygusu arasındaki etkileşimi şu ifadeleri ile belirtmiştir: "Ulusçuluk duygusu, her şeyden önce, geçmiş zamanlarda birlikte yaşayıştan, kamul şan ve şereflerden meydana gelir. Bunları da kendi tarihimizi öğretir" (Sadak, 1948, s. 47).

Türk'e kendi öz dilini öğretmek ve Türkçeyi Arapça ve Farsça gibi dillerin etkisinden kurtarmak için Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Böylece tarih ve dilin ulusallaştırılması ile hem milliyetçilik duygusu hem milli birlik ve dayanışma güçlendirilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinin ortaya atmış olduğu milliyetçilik anlayışı, Osmanlı Dönemi'nde ortaya atılan ve hayali bir takım ideallerin

peşinde koşmayı hedefleyen Panislamizm ve Panturanizm gibi akımların işlevsel olmadıklarını göstermiştir.

Sadak'ın Türk milliyetçiliği için kullandığı şu ifadeleri: “Osmanlı İmparatorluğu devrinde cılız bir şekilde başlayan Türkçülük cereyanını bir tarafa bırakırsak, diyebiliriz ki Türk ulusçuluğu kamul büyük ölüm tehlikesi karşısında ayaklanan bir ulusun tarihte az görülmüş heyecan içinde, bin bir özveri, bin bir kahramanlık atılımları arasında doğan, büyük ulusal vicdanının eseridir” (Sadak, 1948, s. 47) Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinin milliyetçilik anlayışlarına bakışını özetler niteliktedir.

Sadak, Osmanlı Dönemi'nde yaşanan gelişmeleri *cılız* olarak değerlendirirken; Cumhuriyet Dönemi'nde yaşanan gelişmeleri *tarihte az görülmüş* olarak ifade etmiştir. Osmanlı Dönemi'nde ortaya atılan Panislamizm ve Panturanizm akımlarını hayal ürünü olarak yorumlayan Sadak, Cumhuriyet Dönemi dil ve tarih çalışmalarını, milli birlik ve bütünlüğün sağlanması için büyük gelişmeler olarak ele almıştır. Kısaca belirtmek gerekirse; Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si ile Osmanlı'nın dağılıp dönemlerindeki ulusçuluk fikirleri karşılaştırılmış ve Cumhuriyet Dönemi'nde benimsenen milliyetçilik ilkesi gerçekçi bulunurken; Osmanlı döneminde benimsenen fikirler cılız ve hayal ürünü olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı eleştirisi üzerinden Cumhuriyetin yeniliklerini övme ve yüceltme şeklindeki bu tutum, diğer alanlarda olduğu gibi millet ve milliyetçilik konusunda da kendini göstermiştir.

Sadak'ın Toplumbilim(Sosyoloji) kitabında, yukarıda yapılan alıntılardan ve değerlendirmelerden de görüldüğü üzere, somut bir şekilde Mustafa Kemal'in temel ilke ve inkılaplarından biri olan milliyetçilik ilkesini aktarmaya ve benimsetmeye çalışılmıştır. Bu yolla, yazmış olduğu ders kitabı aracılığıyla Cumhuriyet'in getirmiş olduğunu yeniliklerin gerekli ve dönemin koşullarına göre zorunlu olduğunu belirtmiştir. Toplumbilim kitabı, bu yönüyle, yoğun bir şekilde ideolojik içeriğe sahiptir. Bu ideoloji, Cumhuriyet Dönemi'nde yazılan ders kitaplarına kadar şekillendirici etkisini gösteren Kemalizm'dir.

5.2.1.5. Devlet

Devletin nasıl bir olgu olduğundan başlayarak, devlet hakkındaki fikirlerini ortaya koymaya çalışan Sadak, eski Türklere değinmeyi ihmal etmemiştir. Sadak, devlet hakkından fikirlerini; devletin tanımını yapmak, eski Türklerdeki şölen geleneğinden

hareketle Türk devletlerinin sahip olduğu özellikleri belirtmek ve Osmanlı eleştirisinden hareketle Türkiye Cumhuriyeti ve yapılan yenilikleri anlatmak şeklinde bir sıra izleyerek anlatmıştır. Özellikle Cumhuriyet sonrası Türk devletinin yapmış olduğu yenilikler ve hükümetin çeşitli alanlarda gerçekleştiği icraatlar, hükümet sözcüsü edasıyla anlatılmıştır.

Devletin ne olduğuna değinilmeden önce, toplumunu oluşturan kurumlardan bahsedilmelidir. Bu noktada toplumu meydana temel kurumların; din, eğitim, siyaset, ekonomi, aile vs. olduğunu hatırlamakta fayda vardır. Buradan hareketle, Sadak devleti şu şekilde ifade etmiştir: “Cemiyetlerde düzeni sağlayan bu kurumların hepsine birden devlet diyoruz. Devlet siyasal kurumların canı demek olan, belli, özel bir kamusal tasarımdır. Bunun içindir ki, fertlerden üstün olan devlet, fertlere hakimdir” (Sadak, 1948, s. 50). Toplum bilim kitabının yazıldığı dönem, Türkiye Cumhuriyeti’nin henüz yeni kurulmuş olduğu yıllara denk gelmektedir. Dolayısıyla birey ve devletin mukayesesinde, devleti bireylerden üstün olarak ele alan yaklaşım her ne kadar ideolojik olsa da, bu tutumu, dönemin şartları çerçevesinde düşünüp, ona göre yorumlamak gerekir. Ayrıca yapılan devlet tanımlamasında da somut bir şekilde görülmektedir ki, devlet, topluma ve toplumu oluşturan kurumlara düzen ve nizam veren yapı olarak ele alınmıştır. Bir bakıma devletin gerekliliğinin veya zorunluluğunun mesajı verilmiştir.

Devlet tanımlamasından sonra göze çarpan diğer bir husus, Sadak’ın eski Türkleri demokrat olarak nitelendirmesidir. Sadak, şölen geleneğinin toplumsal dayanışmayı arttırdığını ve bu nedenle eski Türklerin bir birleriyle iyi geçindiklerini belirttikten sonra, Dede Korkut ve Orhun Yazıtlarından yaptığı alıntılardan hareketle Türklerin ne derece demokrat ve yardım sever olduklarını göstermeye çalışmıştır. Dede Korkut kitabından yapılan alıntı: “Er, malına kıymayınca adı çıkmaz” ve Orhun Yazıtlarında yer alan Göktürk Hükümdarına ait alıntı: “Zengin bir ulusa gönderilmedim. Türk ulusu azdı, çoğalttım; açtı doyurdum, çıplaktı giydirdim...” (Sadak, 1948, s. 55) ile eski Türklerin sahip olduğu demokratlık, yardım severlik gibi özellikler somut bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu tür ifadeler ile, günümüzde dahi birçok medeniyetin elde edememiş olduğu seviyeyi, Türk milletinin çok eski dönemlerde yakalamış olduğunu gösterilmeye çalışılmıştır. Sadak eski Türkler hakkında yapmış olduğu değerlendirmelerden sonra Cumhuriyet Dönemi Türk Devleti’nin benimsemiş olduğu *halkçılık ilkesini* ayrıntılı bir şekilde anlatmaya başlamıştır.

Yukarıda eski Türklerin anlatıldığı kısımda, eski Türklerin demokrat oldukları belirtilmişti. Ancak Osmanlı dönemi'ne geldiğinde durumun değiştiğini belirten Sadak, Osmanlı saltanatının egemen olduğu bu devirde, demokrasi ve eşitlik fikirleri ortadan kaldırılmış ve bunların yerine birey, aile, haneden veya sınıf egemenliği fikirleri kabul ettirilmiştir. Ancak Türkiye'de ulusal Kurtuluş Savaşı sonrasında, toplumsal bir olgu olarak meydana gelen ve demokrasinin temeli olarak kabul edilen halkçılık ilkesinin benimsenmesi, bahsedilen monarşik egemenliği ortadan kaldırmıştır. Sadak bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “Monarşiyi devirerek, yurdu kurtararak, içerde ve dışarıda gelen yabancı iradelerinin zincirini kıran ulusal irade, pek tabidir ki kendinden üstün bir fert iradesinin baskısını artık kabul edemezdi” (Sadak, 1948, s. 64). Zira bir ülkede halkçılığın ve dolayısıyla da demokrasinin boy gösterebilmesi için gerekli temel şartlardan biri, egemenliğin bir kişinin, ailenin, hanedanın ya da sınıfın elinde değil, ulusal iradenin sahibi olan halkın elinde olmasıdır. Bunun içindir ki, Sadak'a göre: “Her şeyden önce imtiyaz fikri üzerine kurulan saltanatın yıkılması gerekti. Anadolu ulusal hareketi, zaten çürümüş olan bu kurumu yıktı” (Sadak, 1948, s. 65). Böylece Sadak, demokrasi ve halkçılık için saltanatın dolayısıyla monarşi veya aristokrasinin ortadan kalkması gerektiğini bu ifadeleri ile göstermeye çalışmıştır.

Devletlerin tehlike arz edecek dönemlerinde, ulusal iradenin eski topluluklarda olduğu gibi toplumsal veya anonim olamayacağını belirten Sadak, bu dönemlerde tüm ulusun iradesini temsil eden bir şefin ortaya çıktığını belirtmiştir. Türk ulusunun irade temsilciliğini yapan şefi, Sadak şu şekilde ifade etmiştir:

Türk ulusunun kamusal vicdanını, tehlike ve birlik zamanında kendi iradesini temsil edecek bir şef üzerinde belirdi: Mustafa Kemal... Bu suretle ulusal kurtuluş ve kalkınma hareketini yapan Mustafa Kemal sosyolojik bir anlatımla, büyük bir ulusal heyecan ve kaynaşma anında, halkın birleşik vicdanının doğurduğu toplumsal bir semboldür (Sadak, 1948, s. 65).

Böylece ulusal iradenin temsilcisi olarak ortaya çıkan Mustafa Kemal'in öncülüğünde saltanat idaresi ortadan kaldırılmış ve yeni Türk Devleti demokratik ve halkçı özelliklere sahip olmuştur. Ancak belirtilmelidir ki, Sadak'a göre bu demokrasi, bir süs olmanın aksine başka işlere temel oluşturan gerçekliğe sahiptir. Bundan dolayıdır ki, yeni Türk Devleti, halkı merkezine alan bir yaklaşım sergilemiş ve halka doğru hareket eden bir devlet olmuştur. Sadak bu yaklaşımı şu cümleyle ifade etmiştir: “Halka medeniyet götürmek için halka doğru gitmek, halktan Türk harsını öğrenmek için halka doğru gitmek...” (Sadak, 1948, s. 66). Sadak, yeni Türk Devleti tarafından benimsenen halkçılık ilkesini kısaca şu şekilde ifade etmiştir: “Ulusal sanat, ulusal zevk, ulusal şair ancak halkın

ruhunu tanıyanlardan, onu inceleyenlerden yetişir. Halkın dili, halkın musikisi, halkın ahlakı Türk kültürünün temelidir. Halkçılığın siyasal etkinlik sistemi de budur” (Sadak, 1948, s. 66). Sadak’a göre Osmanlı’ya bakıldığında bu durumun bambaşka olduğu görülmektedir. Zira Osmanlı sanatına veya edebiyatına bakıldığında, ulustan ve ulusal değerlerden bir hayli mesafeli olunduğu görmüştür. Bunun nedeni, Osmanlı aydınlarının halka önem vermemekle beraber, halkçılık fikrinden de uzak olmalarıdır. Bu durumun bir neticesi olarak, kültür, saray sınırları içerisine hapsolmuştur. Doğal olarak halktan kopuk yaşayan Osmanlı aydınlarının ortaya koymuş oldukları eserler de saray dışına çıkamamış ve kendilerinden neredeyse hiç eser kalmamıştır. Zira Sadak’a göre, sosyolojinin bizlere öğrettiği temel kurallardan biri şudur: “Halkın ruhunda kökü olmayan hiçbir kurum yaşayamaz” (Sadak, 1948, s. 66). Dolayısıyla Osmanlı’da halkın ruhandan kökünü alan olarak meydana gelen halkçılık fikri gelişmemişken, yeni Türk Devleti’nde tam tersi bir durum olarak halkçılık ilkesi prensip olarak kabul edilmiştir.

Böylece Sadak’ın Toplumbilim(Sosyoloji) kitabında, Cumhuriyet Dönemi’nin temel ilkelerinden biri olarak kabul edilen halkçılığın nasıl ele alındığı gösterilmeye çalışıldı. Bu noktada bahsedilmeden geçilmemesi gereken bir nokta vardır: Sadak, hakçılık ve demokrasiyi birbirinden ayrılmaz ikili olarak gördüğü için, çoğu zaman bu iki kavramı aynı şeyler olarak ele almıştır. Sadak, halkçı(demokrat) devletin görevlerini ve Türkiye Cumhuriyeti’nin çeşitli alanlarda yapmış olduğu hizmetleri, hükümet sözcüsü edasıyla anlatmaya başlamıştır.

Halkçı(demokrat) devletin yardıma muhtaç olanlara yardım etmesini ve korunmaya ihtiyacı olanları korumasını zorunlu bir görev olarak değerlendiren Sadak, sağlık ve yardım hizmetlerini devletin temel görevleri arasında göstermiştir. Bu nedendir ki, devlet; terk edilmiş çocuklara, kimsesi olmayan hastalara, zor iş şartları altında fabrikalarda çalıştırılan çocuk ve kadınlara, yoksul hamile kadınlara, çalışamayan yaşlılara vb. yardıma muhtaç herkese bakmakla mükelleftir (Sadak, 1948, s. 73). Bunların dışında işçilerin çalışma şartları hakkında yapılan kanunlar ile; çalışma saatleri, çalışma yerlerinin sağlığa zarar vermemesi gerektiği gibi sahip olması gereken özellikleri ve haftalık tatil izinleri gibi işçinin korunması için gerekli çalışmaların yapılması da devletin görevleri arasında ele alınmıştır. Elbette devletin yapması gereken görevler bunlarla sınırlı değildir. Mesela; hastalıklar için önceden önemlerin alınmasını sağlamak, hastalanan kişilerin tedavisi için hastaneler inşa etmek, memleketin her bir köşesine doktor ve ilaçlar yollamak da yine

devletin görevleri arasında gösterilmiştir. Devletin görevlerini belirten Sadak, ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yapmış olduğu sağlık hizmetlerini anlatmaya başlamıştır: “En yeni aletlerle ve en yeni sistemlere göre hazırlanan sıhhat kurumlarımızda her gün on binden fazla vatandaş yatarak veya ayakta tedavi edilmektedir. Yurdumuzun 181 kasabasında açılan beşer yataklı muayene ve tedavi evleri parasız olarak halka şifa dağıtmaktadır” (Sadak, 1948, s. 74). Hastanelerde yatan günlük hasta sayısından, açılan tedavi ve muayene yerlerinin sayısına ve hatta bu yerlerin kaç yataklı olduğuna kadar yapılan icraatları göstermeye çalışan Sadak, bununla sınırlı kalmamıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında mevcut hastane çalışanlarını, sonrasında yapılan çalışmalar ile bu sayılarda meydana getirilen artışları da ayrıca ifade edilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında sağlık görevlilerinin sayılarına bakıldığında karşılaşılabilecek olunan tablo şu şekildedir: 554 doktor, 14 eczacı, 560 sıhhat memuru, 139 ebe ve 60 hasta bakıcısı. Ancak yapılan çalışmalar neticesinde sağlık görevlilerinin sayısını gösteren tablo da değişmiştir: 1585 doktor, 153 dişçi ve eczacı, 1462 küçük sıhhat memuru, 643 ebe, 410 hasta bakıcısı ve 1070 idare memuru (Sadak, 1948, s. 75). Görülüyor ki, Sadak, hükümetin yapmış olduğunu hizmetleri ısrarla göstermeye çalışmaktadır.

Bu noktada Sadak, Cumhuriyet Dönemi'nin egemen ideolojisini, yazmış olduğu kitabında doğrudan yansıtmakla kalmamış, aynı zamanda hükümetin yaptığı çalışmaları ve yenilikleri de tek tek sayarak hükümet sözcüsü gibi hareket etmiştir. Döneminin tek partisinde milletvekili olan Necmettin Sadak'ın yazmış olduğu sosyoloji ders kitabı, özellikle devlet konusunun işlendiği bölümde, sosyoloji dersi ile ulaşılmak istenen hedeflerin dışına çıkılmış ve doğrudan hükümet sözcülüğü yapılması için bir araç olarak kullanılmıştır. Ayrıca Mustafa Kemal'in temel ilke ve inkılaplarında biri olan halkçılığın, uzun uzadıya anlatılması ve bu yolla gençlere aktarılıp benimsetilmeye çalışılması da, yine sosyoloji dersinin asıl hedefleri dışına çıkmasına neden olmuştur. Zira Toplumbilim kitabı ile Cumhuriyet Dönemi Türk toplum yapısı çeşitli yönleriyle ve tarafsız bir şekilde gözler önüne serilmeye çalışılmamış, aksine egemen ideolojiyi yaymak ve hükümetin yaptığı çalışmaları göstermek için araç olarak kullanılmıştır.

5.2.1.6. Eğitim

Necmettin Sadak yazmış olduğu Toplumbilim(Sosyoloji) kitabında eğitim konusu için özel bölüm ayırmamış, ancak devletin görevlerinin ele alındığı kısımda, eğitimi devletin temel

görevlerinden biri olarak ele almıştır. Sadak eğitimin devlet kontrolüne geçiş sürecini kısaca şu şekilde anlatmıştır. Önceleri, eğitim görevlerinin yerine getirilmesinde; aile, dini gruplar, çeşitli cemaatler, esnaf koncaları gibi yapılar sorumluydu. Bu gruplar kendi dar sınırları içerisinde, çocuğa, yalnızca gerekli işi öğretmekle meşgul olmuşlardı. Fakat toplumlar zamanla büyüyüp karmaşık bir hale geldiklerinde, verilen bu sınırlı alanla ilgili eğitim yetersiz kalmıştı. Çocuğun büyüyen ulusal toplum yapısına uyum sağlayabilmesi için, öncelikle ulus ve uygarlık kültürü alması gerekiyordu. Bunun içindir ki, devlet, ilköğretimi zorunlu ve parasız yaparak eğitim görevini üstlenmiştir (Sadak, 1948, s. 76).

Eğitimin yürütme işini ele alan devlet, elbette çocuğa ulus ve uygarlık kültürü vermekle yetinmemiştir. Ayrıca eğitim aracılığıyla yurttaşlar bilimsizlikten alıkonulacaktır. Zira bilimden yoksun olan bireylerin meydana getirdiği toplum, zamanla çökmeye yüz tutması kaçınılmazdır. Bunun içindir ki devlet, bireylerin kültür seviyelerini eğitim yoluyla yükselterek, aynı zamanda kendi seviyesini yükseltmiş olur. Devlet, kültürün yayılmasına engel olan unsurları da ortadan kaldırmakla da sorumlu olduğu için, Arap alfabesini kaldırmış ve Türk alfabesini kabul etmiştir (Sadak, 1948, s. 76). Toplumsal alanda adaleti gerçekleştirmek için devletin eğitim konusunda üzerine düşen bir diğer görevi de, fırsat eşitliğini sağlamaktır. Fırsat eşitliği sağlanmadığı takdirde, toplum içerisinde birbirine zıt yapılarda iki farklı sınıfın ortaya çıkması kaçınılmazdır. Zira zengin aileden gelen çocuklar daha fazla okuma imkanını elde ettikleri için toplumun yüksek kesimlerinde yer edinirken; fakir aileden gelen çocuklar bu imkanları elde edemeyecek ve toplumun alt kesimlerinde kümelenenlerdir. Ki bu da, bahsedilen ve birbirine zıt olan sınıfların ortaya çıkması demektir.

Sadak'a göre; sınıf farklılıklarını kabul etmeyen ve halkçılığı temel ilke olarak benimseyen Devrim Türkiye'si bu durumu ortadan kaldırmak adına: "her çocuğu eşit şartlar içinde hayata atmak için öğretimi ve kültürü her vatan çocuğuna açık bırakır ve ilerlemeyi zenginliğin değil, sadece çalışmanın sonucu haline getirmeye çalışır" (Sadak, 1948, s. 76). Devlet bu yolla fırsat eşitliğini sağlamaya çalışmaktadır. Zira halkçı ve demokratik bir devlette, çocukların geldikleri toplumsal sınıf veya sosyo-ekonomik düzey fark etmeksizin, toplumun tüm kademelerinde yer edinme şansına sahip olmalıdırlar.

Gelinene yere kadar Sadak'ın eğitim konusunda devletin ne gibi görevlere sahip olduğu hakkındaki fikirleri ortaya konuldu. Ancak sonraki aşamada kendisinin de içerisinde milletvekili olduğu Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1943 yılında toplanan altıncı kurultayında,

eğitim ve kültür alanında alınan kararları maddeler halinde sıralamıştır. Burada, Sadak'ın Toplumbilim(Sosyoloji) kitabında sıralamış olduğu on maddenin tamamı ele alınmayacaktır. Sadece konuyla ilgili olduğu dşnlen üç madde üzerinde durulacaktır. Bunlar eğitim ile ilgili alınan kararlardır;

- 1.Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılapçı vatandaş yetiştirmek, öğretimin her derecesi için mecburi ihtimam noktasıdır. Türk milletini, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ve Türkiye Cumhuriyeti'ni saymak ve saydırmak bir vazifedir.
- 2.Eğitim, her türlü huraleden uzak, milli ideolojiye uygun, vatan, millet ve aile severlik esasına dayanmalıdır.
- 3.Partimiz, vatandaşların, Trkn derin tarih ve medeniyetini bilmesine üstün bir ehemmiyet verir (Sadak, 1948, s. 77-78).

Ele alınan diğer konu başlıklarında, Sadak'ın doğrudan doğruya Mustafa Kemal'in ilke ve inkılaplarını ele alıp, uzun uzadıya açıkladığını görülmüştür. Eğitim konusuna gelindiğinde ise, tek partili dönemin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin eğitim konusunda aldığı kararları, Sadak maddeler halinde ders kitabı aracılığıyla aktarmıştır. Dolayısıyla bu nokta için denilebilir ki, Sadak, yazmış olduğu ders kitabını, hükümetin eğitim konusunda belirlediği hedefleri aktarmak için kullanmıştır. Bu yolla; hem ne tür özelliklere sahip vatandaşların yetiştirileceği hem de vatandaşların nelere saygı duymaları gerektiği açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Ayrıca ikinci maddede, eğitimin milli ideolojiye uygun olacağını ve üçüncü maddede partimiz diye başlayan ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Sadak, hükümetin eğitim konusundaki kararlarını ve eğitimin milli ideoloji çerçevesinde şekilleneceğini belirtmekte herhangi bir beis görmemiştir. Kısaca belirtmek gerekirse, Necmettin Sadak tarafından yazılan Toplumbilim(Sosyoloji) kitabı, ele alınan diğer birçok konuda olduğu gibi, eğitim konusunda da olması gereken amaçları dışına çıkmıştır. Zira anlatılanlardan somut bir şekilde grlyor ki, Sadak'ın yazmış olduğu Toplumbilim kitabı, bir sosyoloji ders kitabı olma mahiyetinin ötesinde, daha çok vatandaşlara Cumhuriyet'in yenilikleri anlatan ve bu yenilikleri genç nesle aktarmaya ve benimsetmeye çalışan bir mahiyete sahiptir.

5.2.1.7.Din

Geçmiş imparatorluklar döneminde ulus devletlerin ortaya çıkışına kadar, dinin toplum içerisinde geçirdiği *evrimden* hareket eden Sadak, önce teokratik olan Osmanlı'yı ve sonrasında laikliği ilke olarak kabul eden Türkiye'yi ele almıştır. İmparatorluklar, geçmişte ilerinde birçok farklı ulusu barındırmalarına rağmen dinin birleştirici gücü nedeniyle bir arada yaşayabilmişlerdir. Ancak yirminci yüzyıla gelindiğinde din, bu birleştirici etkisi

yitirmiştir. Sadak bu durumu somut bir şekilde ortaya koymak için Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşadığını olayı örnek vermiştir. Savaşın yaşandığı dönemde Osmanlı padişahı, aynı zamanda İslam halifesiydi. Yani dünyadaki tüm Müslümanların ruhani lideriydi. Osmanlı padişahı Birinci Dünya Savaşı sırasında halifelik makamının kendisine verdiği yetkiyle cihat ilan etmiş, ancak istenilen sonuç alınamamıştır. Cihat çağrısı Müslümanları birleştirmek için yeterli güce sahip olmadığı gibi *gülinç* bulunmuştur. Hatta Sadak'a göre, Müslüman ülkeleri bu çağrıya kulak asmamalarının da ötesine geçerek, düşman ordularına asker göndererek Türkiye'ye karşı savaşmışlardır (Sadak, 1948, 97). Bu örnek olaydan hareketle dinin birleştirici gücünü yitirdiğini belirten Sadak, ardından imparatorluklardan sonra ortaya çıkmaya başlayan ulus devletlerde, dinin sahip olduğu konumu ele almıştır.

Önceleri dinin çağrıları veya emirleri için canını feda edenler, artık ulusu veya insanlık için can vermeye başlamışlardır. Sadak, önceleri din için kendini feda edenleri ortaya çıkaran olgu ile ulusu veya insanlık için canını feda edenleri ortaya çıkaran olduğunun aynı olduğunu ve her ikisinin de toplumsal olduğunu düşünmüştür. Bu değişimi meydana getiren temel neden, toplumların yapısı ve tasarımında meydana gelen değişimdir. Sadak, bunu din evriminin son hali olarak değerlendirmiş ve laiklik ile tamamlanacağını belirtmiştir (Sadak, 1948, s. 98).

Laikliğin ortaya çıkmaya başlamasıyla beraber toplumu meydana getiren neredeyse tüm kurumların yapısını ve kaynağını da değiştirmiştir. Örneğin laiklikle beraber, ahlak kurallarını meydana getiren temel belirleyici, değişmez din doğmaları olmaktan çıkmış ve bunun yerini sürekli değişim halinde olan toplumsal yapı almıştır. Sadak, ahlakın dine olan bağlılığının ortadan kalktığını ve hatta bu konunun üzerinde zaman harcamaya değer bir konu olmadığını düşünmüştür (Sadak, 1948, s. 100). Ardından dinin ahlak üzerinde etkisini yitirdiğini, Müslümanlar örneği üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Ona göre, eğer ahlakı belirleyen temel kriter din olsaydı, aynı dinin mensubu olan toplumlarda birbirinden oldukça farklı ahlak anlayışları veya kavrayışları ortaya çıkmazdı. Oysa Müslüman olan ülkelere bakıldığında, bu ülkelerde ahlak kurallarının birbirinden neredeyse büsbütün farklı olduğunu görülmektedir. Ayrıca birbirinden farklı dinlere mensup uluslara bakıldığında ise, benzer ahlak ilkeleri görülmektedir. O halde denilebilir ki, artık ahlakın temel belirleyicisi din olmaktan çıkmış ve yerini kültür almıştır (Sadak, 1948, s. 100-101).

Sonraki aşamada, ahlakın laikleşmesinin ardından hukuk ve eğitimde laikleşmiştir. Kanunlar dini hükümlerden arındırılarak laikleştirilmiştir. Eğitim ise, okullarda çocuklara din doğmaları yerine pozitif bilimlerin öğretilmesine paralel olarak laikleştirilmiştir. Buradan hareketle Sadak, Türkiye Cumhuriyeti'nde laikleşmenin biraz geç yerleşmeye başlamasını Osmanlı'ya bağlamıştır (Sadak, 1948, s. 101). Zira Osmanlı padişahları aynı zamanda halife oldukları için, din ve devlet işlerinin birbirlerinden ayrılması mümkün olmamıştır. Bu durum gerek hukuk alanında gerekse eğitim alanında ikiliği beraberinde getirmiştir. Geleneklerden kaynağını alan örfi mahkemeler ile dinden kaynağını alan şariat mahkemelerinin aynı anda mevcut olması, hukuk alanında ikiliği meydana getirirken; pozitif bilimlerin verildiği batılı tarzdaki okullar ile dini eğitimin verildiği medreselerin aynı anda mevcut olması, eğitim alanında ikiliği meydana getirmiştir. Sadak'a göre bu durumun meydana getireceği en büyük tehlike; toplum içerisinde kargaşanın baş göstermesi ve ulusu din ile yöneteceğine inanan grupların türemesidir. Bu ikiliklerin sonucudur ki; kadınlar yıllarca esir olarak yaşamaya mahkum bırakılmış ve bilim ve sanat alanında yeterli gelişme sağlanamamıştır (Sadak, 1948, s. 101). Sadak, teokratik yapıya sahip Osmanlı eleştirisi üzerinden, laikliği ön plana çıkarmıştır. Böylece Sadak, Osmanlı'da yaşanan ikiliklerin ve bunların beraberinde getirdiği olumsuz sonuçların ortadan kalkması için, laikliğin gerekli olduğu mesajını vermiştir. Sadak teokratik Osmanlı eleştirisinden sonra, laik devleti kısaca açıklamıştır.

Sadak, laik devleti şu şekilde tanımlamıştır: “Cemiyetin evrimi sonucunda, otorite erkesini tanrısal bir kutsallıktan almayan ve bundan dolayı da kendisini herhangi bir tanrılığın yeryüzündeki vekili saymayan devlettir” (Sadak, 1948, s. 101). Bu yaklaşımın getirdiği sonuçtur ki modern devletler, bireyin dini inanışına müdahale etmez, bireyi kendi dininde ve ibadetlerinde özgür bırakır. Aynı zamanda bir başkasının da diğerinin inanışına karışmasına izin vermez.

Sadak Türkiye'de laiklik ile ilgili çalışmalara geçmeden önce, yukarıda anlatılanlardan da görüldüğü üzere, önce Osmanlı'nın sahip olduğu teokratik yapı ve bunun meydana getirdiği olumsuz sonuçlardan bahsetmiş, ardında da laik devleti cazip kılan özellikleri gözler önüne sermeye çalışmıştır. Bu yöntemle Türkiye için laikliğin neden gerekli olduğunu göstermiş ve ardında laiklik için atılan temel adımlardan bahsetmiştir. Sadak'a göre, din ve devleti bir bütün haline getiren saltanat ve halifelik makamları kaldırılınca Türkiye'de laikleşme süreci başlamıştır. Bunun sonucunda imparatorluktan ulus devlete

dönüştürülen Türk Devleti, otoritesinin kaynağını ve temsil gücünü dinden değil, ulusal vicdandan almaya başlar. Dolayısıyla Türk Devleti, halkçı ve demokrat olduğu kadar laik bir karakter de kazanmıştır (Sadak, 1948, s. 101-102).

Sadak diğer konularda olduğu gibi laiklik konusunda da Cumhuriyet Halk Partisi'ni ve partinin yapmış olduğunu çalışmaları ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Bu noktada Cumhuriyet Halk Partisi'nin programında yer alan iki maddeyi doğrudan almış ve yazmış olduğunu ders kitabında açıklamıştır. Laiklik ile ilgili olan bu maddelerden ilki şudur: “Kanunların, nizamların ve usullerin, ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip olarak kabul etmiştir” (Sadak, 1948, s. 102). İkinci madde ise şu şekildedir: “Din telakkisi vicdani olduğundan, fırka, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakkide başlıca muvaffakiyet amili görür” (Sadak, 1948, s. 102). Sadak, laikliğin temel aldığı; din ve vicdan hürriyeti ile dini doğmalar yerine akli ve bilimi esas almak ilkelerini doğrudan açıklamak yerine, Cumhuriyet Halk Partisi programında yer alan ve konuyla ilgili olan maddelerden alıntı yaparak açıklama gereği duymuştur. Böylece Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sini şekillendiren Kemalizm ideolojisi ve Kemalizm'in temel ilke ve inkılaplarında biri olan laiklik, Toplumbilim kitabıyla gençlere aktarılmaya ve benimsetilmeye çalışılmıştır. Sadak'ın Osmanlı eleştirisi üzerinden Türkiye Cumhuriyeti'ni yüceltilmesi şeklindeki tutumu, bu konuda da devam etmiştir. Ayrıca iktidar sözcüsü edasıyla yapılan çalışmaları aktarmasının yanında, doğrudan iktidar partisi programında yer alan maddelerden alıntı yapması da, Toplumbilim kitabında, sosyolojinin bilimsel ve tarafsızlık ilkelerinin göz ardı etmesine neden olmuştur. Kısaca denilebilir ki Necmettin Sadak, Toplumbilim(Sosyoloji) kitabında; Türk toplum yapısını, toplumu meydana getiren kurumları, bu kurumların birbirleriyle olan ilişkilerini, tarihsel süreç içerisinde bu kurumların yapılarında meydana gelen değişimleri vb. konuları objektif bir şekilde alıp değerlendirmek yerine, Cumhuriyet Dönemi ideolojisini ve yeniliklerini genç nesle aktarmak ve benimsetmek gayreti içerisinde olmuştur.

5.3.İçtimaiyat ve Toplumbilim Kitaplarının Bağlı Oldukları Öğretim Programları

İçerik analizleri yapılan İçtimaiyat ve Toplumbilim kitaplarının hangi sosyoloji öğretim programına göre düzenlendiklerini göstermekte fayda vardır. Bu çalışmada Mehmet İzzet tarafından yazılan İçtimaiyat kitabının 1929 yılındaki basımı ve Necmettin Sadak

tarafından yazılan Toplumbilim kitabının 1948 yılındaki basımı ele alınıp incelenmiştir. Kitapların basım tarihleri göz önüne alındığında; İçtimaiyat kitabının 1924 öğretim programı, Toplumbilim kitabının ise 1935 öğretim programı çerçevesinde hazırlandıkları görülmektedir. Kitapların hazırlanmasında temel belirleyiciler olan bu programlara kısaca değinmekte vardır.

1924 programında sosyoloji dersinin amacı şu şekilde ifade edilmiştir: “Öğrencilerin sosyal problemler üzerine düşünmesini ve evrim hakkında fikir edinmelerini sağlamak, hukuki ve ekonomik sorunların birbirleriyle ilişkilerinin gösterilmesi, toplumun değişmesi ile birlikte bunları nasıl değişeceği hakkında bilgi vermek” (Zabun, 2012, s. 159). Ayrıca belirtilmelidir ki, programın amaç kısmında geçen “evrim hakkında fikir” ifadesi Cumhuriyet’in kuruluşu ile vurgulanmak istenen toplumsal gelişmeye ve değişmeye işaret etmektedir (Zabun, 2012, s. 159).

1935 programı, 1924 programı üzerinde yapılan değişikliklerle yenilenen bir içeriğe sahiptir. 1935 programı da 1924 programı gibi program geliştirme teknik unsurlarına uygun olarak hazırlanmış bir program değildir. Programın ana başlıkları şu şekilde sıralanmıştır: Fert ve cemiyet, iktisadi içtimaiyat, iş bölümü, aile içtimaiyatı, muasır aile, siyasi ve hukuki içtimaiyat, millet, devlet, hükümet, ceza, bilim ve sanat (Zabun, 2012, s. 159). 1935 programında ağırlıklı olarak tarihsel bir içerikle, ulus devletin inşasına dönük, Türklerin millet oluşu, Osmanlı öncesi Türk devlet örgütlenmeleri, milliyetçilik ve Türk milliyetçiliği konuları görülmektedir (Zabun, 2012, s. 160).

Öğretim programlarının oluşturulmasında; eğitim felsefesi, toplum ve bireyin ihtiyaçları, kültür gibi unsurlar temel belirleyiciler olarak devreye girmektedirler. Bu belirleyiciler, oluşturulacak olunan programının yapı ve içeriğini şekillendirirler. Buna paralel bir yolda öğretim programları da ders kitaplarını şekillendiren temel belirleyici unsurlardır. Bu minvalde Mehmet İzzet tarafından yazılan İçtimaiyat kitabının 1924 öğretim programı çerçevesinde; Necmettin Sadak tarafından yazılan Toplumbilim kitabının ise 1935 öğretim programı çerçevesinde şekillenmiştir. Bu programlarda içerik konu başlıkları şeklinde verilmiştir. Bu nedenledir ki içerik ders kitaplarında somutlaşmıştır. Mehmet İzzet ve Necmettin Sadak’ın konu başlıklarından hareketle ders kitaplarında somutlaştırmaya çalıştıkları içerikler tutum olarak birbirinden oldukça farklıdır. Zira Mehmet İzzet, hemen her konuda öğrenciyi sorgulatan tavrından taviz vermemişken; Necmettin Sadak Cumhuriyet değerlerini doğrudan aktarma çabası içerisinde olmuştur.

BÖLÜM VI

SONUÇ

Eğitim ve ideoloji kavramlarının sınırları kesin olarak çizilmiş bir tanım kalıbına konulamayacağı kabul edilmekle beraber, bu güne kadar bu kavramlar hakkında ortaya konulmuş yaklaşımlardan ve tanımlardan hareketle genel bir tanımlama yapmak mümkündür. Bu doğrultuda eğitimin genel anlamda; “bireyin davranışlarında istendik yönde kalıcı davranış değişikliği meydana getirme süreci” olarak ele tanımlanabileceği ve bunun yanında eğitimin formal ve informal olarak ikiye ayrıldığı görüldü. Formal eğitim; planlı-programlı, önceden belirlenmiş hedefler doğrultusunda, belirli bir zaman ve mekanda ve uzman kişilerce yapılan eğitim iken; informal eğitim, önceden belirlenmiş bir hedef, plan-program olmadan, herhangi bir yerde ve zamanda kendiliğinden ve gelişigüzel bir şekilde gerçekleşen eğitimidir. Bu bağlamda okullarda gerçekleştirilen eğitim, formal eğitim kapsamında yer almaktadır. Tanımlardan hareketle denilebilir ki, okullar, planlı ve programlı bir şekilde ve önceden belirlenmiş hedefler doğrultusunda, bireyin davranışları istenilen yönde şekillendiren kurumlardır. Bu bağlamda, okul kurumunun en önemli materyallerinden biri olan ders kitapları ise, istenilen amacı gerçekleştirmek için gerekli içeriğe sahip yardımcı araçlardır. Çünkü ders kitapları, okul kurumunun hedefini gerçekleştirmesi ve dolayısıyla istenilen davranışların ortaya çıkarılması için gerekli bilgi, tutum ve değerleri öğrenciye sunan materyallerdir.

İdeoloji kavramına gelindiğinde, ideoloji, egemen gücün kullanımı ve yönlendirilmesiyle; toplumu, toplumsal yapıları ve toplumsal yapıların temelinde yer alan bireyleri istenilen formlara koymak için, egemen güç tarafından yönlendirilen ve kontrol edilen düşünce,

tasarım ve sembollerin tamamı olarak tanımlanabilmektedir. Eğitim ve ideoloji kavramları, tanımlarından da anlaşılacağı üzere insanlık tarihi kadar geriye götürülebilenecek kavramlardır. Ancak eğitim ve ideolojinin “bariz” bir şekilde etkileşimi, bu kadar eski değildir. Eğitim ve ideolojisinin gözle görünür bir şekilde etkileşime geçmeye başladığı süreci anlamak adına, eğitimin tarihsel süreçte ne tür evrelerden geçtiğine bakmakta fayda vardır. Zira bu durum bizlere, eğitim ve ideolojisinin etkileşiminin belirginlik kazandığı zamanı ve süreci göstermiştir.

İnsanlık, tarih boyunca; avcı-toplayıcı, tarım, sanayi ve bilgi olarak adlandırılan farklı toplum biçimlerini meydana getirmiştir. Geçmişten günümüze uzanan ve toplumsal alanda radikal değişim ve dönüşümleri beraberinde getiren bu farklı toplum biçimleri, eğitimin içeriğini ve yapısını değiştirmede de temel belirleyiciler olmuşlardır. Avcı-toplayıcı toplumlarda eğitim, hayatta kalmak için çeşitli avlanma yöntemlerinin öğretimi şeklinde olurken; yerleşik hayatla oluşmaya başlayan tarım toplumlarında, toprağın işlenmesi ve hayvancılık için gerekli bilgilerin aktarımı şeklinde olmuştur. Sayıları yüz binleri bulan insanların bir arada yaşamaya başladığı ve bilgi devrimi ile muazzam bir bilgi birikiminin olduğu sanayi toplumlarına gelindiğinde, eğitim, toplumsal kontrolü sağlamak adına ortak bir dil, bilinç ve anlayış oluşturmak ve akıl almaz bilgi birikimini gelecek nesillere aktarmak için kullanılmıştır. Bu durum, eğitimi artık ailenin eliyle gerçekleştirilecek bir alan olmaktan çıkarıp, devletin kontrol ve yönetimine verilmesine neden olmuştur.

Tarihsel süreç içerisinde toplum biçimlerinin ve buna bağlı olarak eğitimin geçirdiği evreler dikkate alındığında, eğitimin belirli bilgi ve becerilerin genç nesle aktarılması için kullanıldığı görülür. Ancak Fransız İhtilali sonrasında meydana gelen ulus-devletlere gelindiğinde, eğitimin bir ideolojik endoktrinasyon aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Ulus-devletler, eğitimi, geleneksel öğretim faaliyetlerine ek olarak egemen güç ya da iktidarın ideolojisini yaymak ve toplumsal alanda meşruiyet kazandırmak için araç olarak kullanmışlardır. Bu durum, ulus-devletlerle beraber eğitim ve ideoloji etkileşimini, tarihte, belki de daha önce eşi benzeri görülmemiş boyutlara ulaştırmıştır. Zira ulus-devletler, eğitimi, adeta bir ideoloji yayma aygıtı olarak kullanmışlardır. Ancak oluşabilecek herhangi bir yanlış anlaşılmanın önüne geçmek adına şunu belirtmekte fayda vardır: Her ne kadar eğitim-ideoloji etkileşimi ulus-devletlerin ortaya çıkmaya başlamasıyla “belirgin” bir şekilde görülmeye başlamışsa da, eğitim ve ideolojinin etkileşimi, kavramların ortaya çıktıkları zamana yani ilk insanlara kadar götürmek mümkündür. Ancak ulus-devletler

ortaya çıkmadan önceki zamanlarda, bu etkileşim “cılız ve soluk” bir şekilde meydana gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışında sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti de ulus devlet olarak kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin diğer ulus devletler gibi eğitimi, ideolojik bir endoktrinasyon aracı olarak kullanıp kullanmadığını belirlemek için, Cumhuriyetin ilk yıllarında, Mehmet İzzet tarafında yazılan “İçtimaiyat” kitabı ile Necmettin Sadak tarafından yazılan ”Toplumbilim” kitabı içerik analizi yapılarak incelendi. Ve görüldü ki, Türkiye Cumhuriyeti de diğer ulus devletler gibi eğitimi, ideoloji yayma aygıtı olarak kullanmıştır. Cumhuriyet Dönemi resmi ideolojisinin beslendiği temel kaynak Kemalizm olduğu için, eğitim aracılığıyla ve dolayısıyla ders kitapları aracılığıyla yayılmaya çalışılan ideoloji de Kemalizm olmuştur. Gerek Mehmet İzzet tarafında yazılan İçtimaiyat kitabı gerekse Necmettin Sadak tarafından yazılan Toplumbilim kitabının beşinci bölümde yapılan içerik analizlerinde somut bir şekilde görüldü ki, Mustafa Kemal'in ilke ve inkılaplarından övgüyle bahsedilip, Cumhuriyet değerleri yüceltilmiştir. Hemen her konuda Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti kıyası yapılmıştır. Bu kıyaslamada Osmanlı'ya ait yapı, değer ve kurumlar eleştirilmiş, küçük düşürülmüş; Cumhuriyet ait çalışmalar, yenilikler, düzenlemeler ise övgüyle anlatılmış ve yüceltilmiştir. Bu yolla, eskiye ait olan yapı ve değerler tasfiye edilmeye çalışılırken; toplumsal alanda, benimsenen yeni ideolojiye uygun yapı ve değerlerin kabul edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece yapılan Osmanlı-Cumhuriyet mukayesesinde, Osmanlı eleştirisi üzerinden Cumhuriyet ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

Genel olarak Mehmet İzzet ve Necmettin Sadak mukayesesini yapılacak olunursa: Mehmet İzzet, sosyolog olmakla beraber aynı zamanda bir felsefecidir. Felsefeci kimliğine sahip olması nedeniyle olsa gerek, İzzet, İçtimaiyat kitabında herhangi bir fikrin koyu savunucusu olmamış ve neredeyse her konuda sorgulayan tavrını korumuştur. Necmettin Sadak ise, gerek siyasetçi yönüyle gerekse döneminin devlet resmi ideolojisini yayan Cumhuriyet Halk Partisi'nden milletvekili olması nedeniyle, Cumhuriyet değerlerine hemen her konuda değinmiş ve bu değerlere karşı bağlılığını her defasında ifade etmekten geri durmamıştır. Sadak'ın Cumhuriyet değerlerine karşı bu tutumu nedeniyle, 1936 yılına kadar liselerde sosyoloji ders kitabı olarak okutulan İzzet'in İçtimaiyat kitabı eğitim programdan kaldırılmış ve yerine Sadak'ın yazmış olduğu Toplumbilimi kitabı kabul edilmiş ve okutulmuştur. Bu durum üzerinde 1935 yılında eğitim programlarında yapılan

değişikliklerin büyük bir etkisi vardır. Yapılan program değişikliği ile eğitim kurumlarının hedefleri de değişmiştir. Eğitim aracılığıyla ulaşılmak istenilen hedefler, kısaca şu şekilde: “gençleri Türk devriminin amaç bildiği ideallerin fikri temellerini kavrayacak hale getirmek” ifade etmek mümkündür. Cumhuriyetçi kadronun yapmış olduğu bu çalışmalardan hareketle Cumhuriyet Dönemi’nde eğitimin; siyasal toplumsallaştırma, resmi ideolojinin toplumsal alana yayılması ve benimsetilmesi ve yapılan çalışmalara meşruiyet kazandırma amaçlarıyla kullanıldığı görülmektedir. Çalışmanın temel inceleme materyallerini oluşturan sosyoloji kitapları(İçtimaiyat ve Toplumbilim) incelediğinde, bu durumun somut bir şekilde ortaya çıkmıştır. Zira bahsedilen kitaplarda ekonomi, kadın, aile, millet, devlet, eğitim ve din konularına nasıl yaklaşıldığı üçüncü bölümde yapılan içerik analizi ile somut bir şekilde gözler önüne serilmiştir. Yapılan analizlerden hareketle görüldü ki, Kemalizm’in benimsemiş olduğu Laiklik, Milliyetçilik, Devletçilik, Cumhuriyetçilik ve Batıcılık ilkeleri hemen her konuyu şekillendirici etkisiyle kendini bariz bir şekilde göstermiştir.

Cumhuriyet Döneminde sosyoloji ders kitaplarına yüklenen bu görevler, dersi olması gereken hedefleri dışında kullanılmasına neden olmuştur. Zira Cumhuriyet Dönemi sosyoloji dersleri; tarihsel süreç içerisinde toplumların geçirmiş oldukları değişim ve dönüşümlerin nedenleri bilimsel yollarla incelemek, elde edilen genellemelerden hareketle ilerde meydana gelebilecek durumlar hakkında öngörü sahibi olunmasına yardımcı olmak ve bu yolla da bireyin içinde yaşadığı toplumu nesnel ve somut bir şekilde tanımasını sağlamak gibi amaçların ötesinde, daha çok egemen gücün kendi siyasi hedeflerine ve ideolojisine uygun olacak bireylerin yaratılması için kullanılmıştır.

Eğitime ve dolayısıyla sosyoloji ders kitaplarına yüklenen bu misyonlar, dönemin koşulları göz önüne alınarak düşünüldüğünde nispeten mazur görülebilir. Ancak, neredeyse ele alınan tüm konularda(ekonomi, aile, kadın, millet, devlet, eğitim ve din) yoğun bir ideolojik aktarımın görüldüğü göz önüne alındığında ve hiçbir ideolojinin tam anlamıyla doğru veya yanlış olarak değerlendirilemeyeceği düşünüldüğünde, ders kitaplarına yönelik eleştirel ve sorgular tavrın korunması faydalı olacaktır.

KAYNAKLAR

- Açıköz, H. (1981). *Mehmet İzzet milliyet nazariyeleri ve milli hayat*. İstanbul: Ötüken.
- Akkoyun, T. (1997). *Türk inkılap tarihi*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Akyüz, Y. (2004). *Türk eğitim tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2004*. Ankara: Pegem.
- Alkan, T. (1979). *Siyasal toplumsallaşma, siyasal bilincin gelişmesinde ailenin, okulun ve toplumsal sınıfların etkisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Althusser, L. (1991). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. (Y. Alp & M. Özışık, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Althusser, L. (2003). *İdeoloji üzerine*. (A. Tümertekin, Çev.). İstanbul: İthaki.
- Angı, H. (1983). *Atatürk ilkeleri ve Türk devrimi*. Ankara: Angı.
- Anık, M. (2005). *Eğitimde yenileşme ve Türkiye’de lise sosyoloji ders kitapları*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Anık, M. (2008). Lise sosyoloji ders kitapları üzerine eleştirel bir değerlendirme. *Sosyoloji Dergisi*, 3(16), 145-191.
- Aron, R. (1979). *Aydınların afyonu*. (İ. Tanju, Çev). İstanbul: Tur.
- Aron, Raymond. (1994). *Sosyolojik düşüncenin evreleri*. (K. Alemdar, Çev.). Ankara: Bilgi.
- Arslanoğlu, İ. (1997). *Türk eğitim sistemi*. Ankara: Gazi Eğitim Fakültesi.
- Arslanoğlu, İ. (2012). *Eğitim felsefesi*. Ankara: Nobel Akademik.
- Atatürk Araştırma Merkezi(ATAM). (1997). *Atatürk’ün söylev ve demeçleri* (1. cilt). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

- Atatürkçü Araştırma Merkezi(ATAM). (1995). *Atatürkçü düşünce el kitabı*. Ankara: Atatürkçü Düşünce Merkezi.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1939). *Sosyoloji*. İstanbul: Sebat.
- Barett, M. (1996). *Marx'tan Foucault'ya ideoloji*. (A. Fethi, Çev.). İstanbul: Sarmal.
- Baydar, M. (1973). *Atatürk ve devrimlerimiz*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Bourdieu, P. (1997). *Toplumbilim sorunları*. (I. Ergün, Çev.). İstanbul: Kesit.
- Brubaker, R. (1992). *Citizenship and nationhood in France and Germany*. Cambridge: Harvard Üniversitesi.
- Bumin, K. (1998). *Okulumuz, resmi ideolojimiz ve politikaya övgü*. Ankara: Yol.
- Büyükkaragöz, S., Muşta, M., Yılmaz, H., & Pilten, Ö. (1997). *Eğitime giriş*. Konya: Günay.
- Cicioğlu, H. (1982). *Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk ve ortaöğretimin tarihi gelişimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- Copeaux, E. (1998). *Tarih ders kitaplarında(1931-1993) Türk tarih tezinden Türk-İslam sentezine*. (A. Bektaş, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi(C.A.). (2003). *Halk millet mekteplerini doldurdu*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Çağan, K. (Ed.). (2008). *İdeoloji*. Ankara: Hece.
- Çalık, T. (2010). Eğitim bilimleri ile ilgili bazı temel kavramlar. L. Küçükahmet (Ed.), *Eğitim bilimlerine giriş* içinde (s. 15-22). Ankara: Nobel.
- Çavdar, T. (1985). Halkevleri. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* içinde (c. 3, ss. 878-884). İstanbul: İletişim.
- Çeçen, A. (1998). *Atatürk ve cumhuriyet*. Ankara: İmge.
- Çeçen, A. (2007). *Kemalizm*. Ankara: Fark.
- Çelikkaya, H. (1996). *Fonksiyonel eğitim sosyolojisi*. İstanbul: Alfa.
- Çelikkaya, H. (2014). *Eğitim bilimlerine giriş-egitim ve öğretmenlik*. Ankara: Nobel Akademi.

- Çetin, H. (2001). Devlet, ideoloji ve eğitim. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 201-211.
- Çetin, H. (2007). *Modernleşme krizi*. Ankara: Orion.
- Değirmencioğlu, C. (1987). *Mehmet İzzet*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Değirmencioğlu, C. (1989). *Mehmet İzzet-Makaleler*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Değirmencioğlu, C. (1991). *Sosyolojiye emek veren bir düşünce adamı: Mehmet İzzet*. Ankara: Acem.
- Demirtaş, B. (2008). Atatürk döneminde eğitim alanında yaşanan gelişmeler. *Akademik Bakış Dergisi*, 1(2), 155-175.
- Dever, A. (2014). Erken cumhuriyet döneminde yerli düşünürler tarafından Türkçe yazılan sosyolojiye giriş mahiyetindeki kitapların sistematik analizi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 148-168.
- Durand, J. P. (2002). *Marx'ın sosyolojisi*. (A. Akbaş, Çev.). İstanbul: Birikim.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji*. (M. Özcan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Eflatun. (2005). *Devlet*. (S. Eyüpoğlu & M.A. Cimcoz, Çev.). İstanbul: İş Bankası.
- Ekinci, E. (2013). *Atatürk döneminde Türkiye'de milli eğitim ve ideoloji*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Erden, M. (2014). *Eğitim bilimlerine giriş*. Ankara: Arkadaş.
- Ergün, M. (1997). *Atatürk devri Türk eğitimi*. Ankara: Ocak.
- Ergün, M. (2011). Bir bilim olarak eğitimin felsefî temelleri. M. Ç. Özdemir (Ed.), *Eğitim bilimlerine giriş* içinde (s.177-202). Ankara: Pegem.
- Ertürk, S. (1972). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Meteksan.
- Fındıkçı, İ. (2004). *Yaşadıkça eğitim*. İstanbul: Hayat.
- Fidan, N., & Erden, M. (1998). *Eğitime giriş*. İstanbul: Alkım.
- Filiz, S. B. (2011). Eğitim bilimleri ile ilgili temel kavramlar. M. Ç. Özdemir (Ed.), *Eğitim bilimlerine giriş* içinde (s.1-29). Ankara: Pegem.
- Freire, P. (1995). *Ezilenlerin pedagojisi*. (D. Hattatoğlu & E. Özbek, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.

- Freyer, H. (1997). *İçtimai nazariyeler tarihi*. (T. Çağatay, Çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- Geray, C. (2002). *Halk eğitimi*. Ankara: İmaj.
- Giddens, A. (2005). *Sosyal teorinin temel problemleri*. (Ü. Tatlıcan, Çev.). İstanbul: Paradigma.
- Gökberk, Macit. (1974). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Bilgi.
- Gökçe, F. (2014). *Değişim sürecinde devlet ve eğitim*. Ankara: Pegem.
- Guterk, L. G. (2001). *Eğitim felsefesi ve ideolojik yaklaşımlar*. (N. Kale, Çev.). Ankara: Ütopya.
- Güven, İ. (2000). *Türkiye’de devlet eğitimi ve ideoloji*. Ankara: Siyasal.
- Habermas, J. (1993). *İdeoloji olarak teknik ve bilim*. (M. Tüzel, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Haydaroğlu, İ. P. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu’nda yabancı okullar*. Ankara: Ocak.
- Hobbes, T. (1993). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Horkheimer, M. (1998). *Akıl tutulması*. (O. Koçak, Çev.). İstanbul: Metis.
- Illich, I. (1990). *Tüketim köleliği*. (M. Karaşahan, Çev.). İstanbul: Pınar.
- Illich, I. (2002). *Okulsuz toplum*. (M. Özay, Çev.). İstanbul: Bensen.
- İnal, K. (1996). *Eğitimde ideolojik boyut*. Ankara: Doruk.
- İnal, K. (2004). *Eğitim ve iktidar; Türkiye’de ders kitaplarında demokratik ve milliyetçi eğilimler*. Ankara: Ütopya.
- İnceles, A. (1969). Making men modern: on the causes and consequences of individual change in six developing countries. *Amerikan Journal of Sociology*, 75(2), 208-225.
- İnuğur, M. N. (1993). *Basın ve yayın tarihi*. İstanbul: Der.
- İzzet, M. (1929). *İçtimaiyat*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Karagözoğlu, G. (1985). Atatürk’ün eğitim savaşı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2(4), 193-213.
- Karal, E. Z. (1998). *Atatürk’ten düşünceler*. Ankara: Metu Pres.

- Karaömerlioğlu, M. A. (2002). Köy enstitüleri. M. Belge (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce* içinde (s. 286-292). İstanbul: İletişim.
- Kaynar, M. K. (2001). *Devletin ülkesi ve milleti*. Ankara: Özgür Üniversite.
- Kılınç, A. (2005). *Atatürk dönemi kültür politikasının Türk toplumsal yaşamına etkileri ve katkıları*. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Kızıloluk, H. (2008). Ülkemizde sosyolojinin tanınmasında ve gelişmesinde katkıları olan bir düşünür: Mehmet İzzet. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(2), 31-44.
- Kocacık, F., & Kongar, E. (2012). Mehmet İzzet. E. Kongar (Ed.), *Türk Toplum Bilimcileri-2* içinde (s. 69-113). İstanbul: Remzi.
- Kongar, E. (2006). *Tarihimizle yükselmek*. İstanbul: Remzi.
- Larrain, J. (1995). *İdeoloji ve kültürel kimlik*. (N. N. Domaniç, Çev.). İstanbul: Sarmal.
- Lefebvre, H. (1996). *Marx’ın sosyolojisi*. (S. Hilav, Çev). İstanbul: Sorun.
- Lenin, V. I. (1968). *Ne yapmalı?*. (M. Kabagil, Çev.). Ankara: Sol.
- Maltaş, R. (2011). *Sümerlerden günümüz eğitim ilk ve ortaçağ*. Konya: Çizgi.
- Mannheim, K. (2004). *İdeoloji ve ütopya*. (M. Akyavuz, Çev.). Ankara: Epos.
- Mardin, Ş. (2010). *İdeoloji*. İstanbul: İletişim.
- Marx, K., & Engels, F. (1992). *Alman ideolojisi*. Ankara: Sol.
- Mclaren, A. (1981). Revolution and education in late nineteenth century France: the early career of Paul Robin. *History of Education Quarterly*, 21(3), 317-335.
- Mclellan, D. (2005). *İdeoloji*. (B. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Milli Eğitim Bakanlığı(MEB). (1985). *Atatürk’ün maarife ait direktifleri*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Mumcu, A. (1996). *Tarih açısından Türk devriminin temelleri ve gelişimi*. İstanbul: İnkılap.
- Öksüzöğlü, A. F. (2010). Eğitim biliminin tarihsel gelişimi. L. Küçükahmet (Ed.), *Eğitim bilimlerine giriş* içinde (s. 2-14). Ankara: Nobel.

- Özçelik, M. H. (2010). *Atatürk dönemi faaliyetleri ile 1938-1960 dönemi hükümetlerinin faaliyetlerinin mukayesesi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Özel, E. (2007). *Atatürk dönemi Türk eğitim politikaları*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Özerdim, K. (1972). Harf değişikliğinin Türk kültürüne tesirleri. Z. Süzgün (Ed.), *Atatürk önderliğinde kültür devrimi içinde* (s. 91-94). Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Öztürk, İ. (1998). *Harf devrimi ve sonuçları*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Özyürek, M. (2015). Sosyolog ve gazeteci yönüyle Necmettin Sadık Sadak. *Atatürk Dergisi*, 4(2), 82-97.
- Parlak, İ. (2005). *Türkiye'de eğitim-ideoloji ilişkisi: erken cumhuriyet dönemi tarih ve yurt bilgisi ders kitapları üzerinde bir inceleme*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sadak, N. (1948). *Toplumbilim(Sosyoloji)*. İstanbul: Milli Eğitim.
- Sakaoğlu, N. (2003). *Osmanlı'dan günümüze eğitim tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Sancar, S. (1997). *İdeolojinin serüveni*. Ankara: İmge.
- Saybaşı, K. (1985). *Siyaset biliminde temel kavramlar*. Ankara: Birey-Toplum.
- Sezer, A. (1999). *Atatürk döneminde yabancı okullar(1923-1938)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Spring, J. (1991). *Özgür eğitim*. (A. Ekmekçi, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Şimşek, U., Küçük, B., & Topkaya, Y. (2002). Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarının ideolojik temelleri. *Turkish Studies- İnternetional Periodical for The Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(4), 2809-2823.
- Tan, E. M. (1981). *Toplumbilime giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- Tekeli, İ. (1998). *Tarih yazımı üzerine düşünmek*. Ankara: Dost.
- Tezcan, M. (1976). *Eğitim sosyolojisine giriş*. Ankara: Çağ.

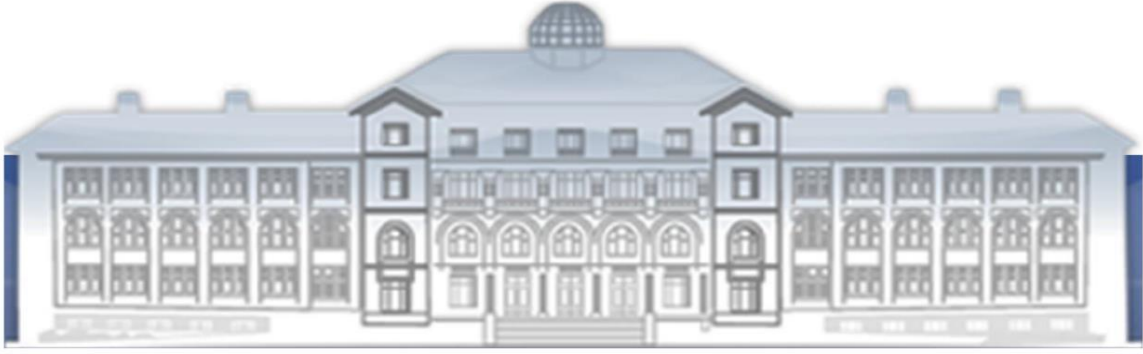
- Tezcan, M. (1997). *Atatürk ve eğitim*. Ankara: Gündoğan.
- Topses, G. (2010). Eğitim biliminin felsefe ile ilişkisi eğitim felsefesi. L. Küçükahmet (Ed.), *Eğitim bilimlerine giriş* içinde (s. 76-96). Ankara: Nobel.
- Türk Eğitim Derneği(TED) V. Eğitim Toplantısı. (1981). *Atatürk ve eğitim*. Ankara: Şafak.
- Türkkahraman, M. (2000). *Türkiye’de siyasal sosyalleşme ve siyasal sembolizm*. İstanbul: Birey.
- Unat, F. R. (1964). *Türk eğitim sisteminin gelişimine tarihsel bir bakış*. Ankara: Milli Eğitim.
- Uras, U. (1996). *İdeolojilerin sonu mu?*. İstanbul: Sarmal.
- Uyar, H. (2001). Necmettin Sadık Sadak. M. Ö. Alkan (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce Kemalizm* içinde(s. 102-112). İstanbul: İletişim.
- Ülken, H. Z. (1979). *Çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Ülken.
- Üstüner, M. (2002). Eğitimin felsefi temelleri. E. Toprakçı (Ed.), *Eğitim üzerine* içinde (s.91-118). Ankara: Ütopya
- Vahapoğlu, H. (1992). *Osmanlıdan günümüze azınlık ve yabancı okullar*. İstanbul: Boğaziçi.
- Varış, F. (1998). *Eğitim bilimlerine giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Vincent, A. (2006). *Modern politik ideolojiler*. (A. Tüfekçi, Çev.). İstanbul: Paradigma.
- Weber, M. (1993). *Sosyoloji yazıları*. (T. Parla, Çev.). İstanbul: Hürriyet Vakfı.
- Wiborg, S. (2000). Political and cultural nationalism in education: the ideas of Rousseau and Herder concerning national education. *Comparative Education*, 36(2), 235-243.
- Williams, R. (2006). *Anahtar sözcükler*. (S. Kılıç, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Yakut, K. & Sağun, P. Y. (2010, Ekim). *Gazeteci Necmettin Sadık Sadak’ın düşünce dünyası*. Tercüman-ı Ahval-in 150. Yılında İstanbul’da Fikir Gazeteciliği Sempozyumu’nda sunulmuş bildiri, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yamaner, Ş. (1999). *Atatürkçü düşüncede ulusal eğitim*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm.
- Yeşilkaya, N. (2002). Halkevleri. M. Belge (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce* içinde (s. 113-118). İstanbul: İletişim.

Yücel, H. A. (1994). *Türkiye’de ortaöğretim*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Zabun, B. (2012). Türkiye’de sosyoloji dersi öğretim programlarının amaç ve içeriklerinin toplumsal değişmeye paralel olarak değişimi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(1), 157-170.

Zabun, B. & Berber, Ş. (2013, Ekim). *İdeolojik sosyoloji öğretimi: Halk Fırkası programı doğrultusunda yazılan ilk ders kitabı*(Necmettin Sadak). Uluslararası Katılımlı Yedinci Ulusal Sosyoloji Kongresi’nde sunulmuş bildiri, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..